

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

N. M. K R O M A N N

FANØS HISTORIE

II. BINDS II. HALVBIND

PRIS 5 KRONER

ESBJERG

EGET FORLAG

1934

KLAUSUL.

Mit igennem en lang Aarrække indsamlede Materiale til „Fanøs Historie“, Optagelse af Fotografier og Anskaffelse af flere Hundrede Klicheer til Billederne m. v. har bragt mig en saa betydelig Udgift — omend denne er bleven noget reduceret ved Tilskud fra flere Sider —, at jeg ikke vil kunne vente Dækning heraf, uden et tilstrækkeligt Antal Købere melder sig til Bogen. Jeg tillader mig derfor at henstille til Køberne af Bogen velvilligst at imødekomme min Anmodning om ikke at udlaane den, men gøre Laanerne opmærksomme paa, at Bogen kan faas paa lempelige Betalingsvilkaar ved Henvendelse til mig.

Oplæsning i Radio forbudt.

N. M. Kromann.

Siden jeg udsendte sidste Halvbind, har yderligere et Par Subskribenter sendt mig Midler til at øge Billedstoffet, ligesom jeg har haft den Glæde at modtage en Understøttelse fra Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, for hvilke Beløb jeg herved bringer de paagældende min foreløbige Tak.

Omslagets Billeder:

Paa	1.	Bind	1.	Halvbind:	En lille Pige fra Sønderho.
„	1.	„	2.	„	Skolepiger fra Nordby.
„	2.	„	1.	„	Konfirmandinde fra Nordby.
„	2.	„	2.	„	Brud fra Sønderho. Efter Maleri af Jul. Exner, ca. 1880.

Høbaade losses i Nordby Havn ca. 1870.

Om Natten sov man i Fartøjerne, der skulde føre Høet hjem. Der blev lagt et godt Lag Hø i Lastrummet, og heri borede man sig ned, fuldt paaklædt.

Var Høet kommet godt i Havn paa Fanø, blev der Travlhed med at faa det kørt hjem. Til dette Arbejde mødte Naboerne — det saakaldte Grandelav — som uden Vederlag hjalp til med at faa det i Hus. Bagefter var der saa et lille Kaffegilde for dem, der havde hjulpet Høet ind med. —

I 1725 opstod der en Stridighed mellem Beboerne i Nørre Farup, hvis Enge grænsede til de Enge, der ejedes af Sønderhoningerne, og disse sidste. Efter en gammel Vedtægt maatte Høsletten ikke begynde, forinden det af Oldermænden blev bestemt. Nævnte Aar var en saadan Dag ogsaa af denne bleven bestemt, og Meddelelse herom sendt til Sønderho; siden havde Oldermænden ment det rigtigst at udsætte Dagen for Høslettens Begyndelse, men herom var der ikke tilgaaet Sønderhoningerne nogen Meddelelse; de ankom derfor til den først berammede Dag og paabegyndte Høsletten; herover protesterede de Farup Mænd og fratog Sønderhoningerne det allerede slaede Hø. Disse indgiver derpaa en Klage til Kongen

Den nu 93-aarige fhv. Gaardejer og Vognmand Hans N. Pedersen, der i over 50 Aar har kørt Hø i Land fra Høbaadene.

Paa Udkig efter Høbaade fra Mandø Hølade.

om det passerede. Han beordrer nedsat en Kommission til at undersøge og dømme i Sagen. Det lykkedes denne at faa et Forlig i Stand mellem Parterne.

Dette Forlig bestemmer, at enhver Lodsejer under Bødestraf skulde være pligtig hvert Aar paa den berammede Dag „at møde og begynde Høsletten, naar det forhen for alle Lodserejerne og besynderlig dem paa Sønderho var bleven bekendtgjort, og om det skulde hænde sig, at for medelst indfaldende foranderligt Vejrligt, da Lodsejerne af Fa-

rup Sogn kunde finde fornødent, den til at slaa Græsset ansatte Tid længere at udsætte (hvoraf den mellem dem opkomne Tvistighed skal have haft sin Oprindelse), saa skulde Indbyggerne paa Sønderho ufortøvet derom gives Efterretning, paa det, at de i Henseende til den lange og besværlige Vej, de skal have over Vandet saa og til denne Rejse behøvende Proviant med dobbelt Rejse og Omkostninger skulde forskaanes. Skulde Lodsejerne forsømme at give de paa Sønderho sligt tilkende, og de saaledes paa Engene skulde være ankommen uden at have været vidende om nogen Prolongation, maa de ikke forbydes at slaa deres Enge meget mindre udpantes, saafremt de, som derimod befandtes at handle, ikke ville underkaste sig streng Straf. Paa hvilken Maade formenes, at Parterne med hverandre maatte bringes til fuldkommen Enighed og saaledes dertil bindes, at de som i ringeste Maade derimod handlede,

med Straf indtil 10 Rdl., ja endog med Straf paa Kroppen efter Sagens Beskaffenhed burde anses."

Denne Stridighed blev hurtig glempt. De Farup Mænd og Sønderhoningerne kom siden godt ud af det med hinanden.

Engindvindingsforsøg.

Paa Fanøs Østkyst findes to store Bugter, den ene „Vigen“ kaldet, beliggende Nord og Vest for Næsset i Nordby Sogn, den anden „Albuebugt“ Syd for Næsset, beliggende dels i Nordby og dels i Sønderho Sogn. I Bugterne findes Slikvader, der paa Højvande overskylles af Havet, men som paa Lavvande ligger tør. Disse Slikvader kan ganske sikkert uden større Bekostning inddæmmes og i Løbet af kort Tid omdannes til frugtbare Engstrækninger. Dette har Beboerne i mange Aar været klar over. Birkedommer Morten Bølling gør allerede opmærksom paa Muligheden af en Inddæmning af „Vigen“ i en Indberetning af 1743, og i 1819 vil Skipper Morten Nielsen Jessen af Nordby gøre et Forsøg dermed. Han havde været højst uheldig med sin Skibsfart. Sit Skib Galeasen „Ellen Cathrine“ forliste han 1799, Aaret efter det var bygget. Med sit andet Skib „Marie Cathrine“ blev han paa Rejsen til Norge 1810 opbragt af Englænderne og maatte udstaa et Par Aars Krigsfangenskab. Hjemkommen derfra slog han sig paa Fiskeri, der intet gav af Udbytte. Gik da ud at sejle som Styrmand. Paa en Rejse i 1825 omkom han, 55 Aar.

I Fanø Birks Arkiv har jeg fundet Afskrift af Morten N. Jessens Andragende, stilet til Kongen og med en Tilføjelse af Birkedommeren. Andragendet er meget formløst og uden mange Begrundelser. Det lyder saaledes:

Ribe Amt, Nordby Sogn paa Fanø, den 19. Avgust 1819.

Skipper Morten Nielsen Jessen, nu for Tiden Fisker, ansøger i Naade om et Pengelaan til at inddæmme et Stykke Land, hvor jeg tror om 5 a 6 Aar, at Nordby Sogns Beboere kunde avle den fornødne Hø, hvilken Inddæmning anslaaes at ville koste 5000 Rdl. rede Sølv.

Dette vilde forbedre Landets Grøde og forbedre Havnen ved at føre den vilde Strøm ligere gennem en Sluse.

Til Kongen!

Adskillige Gange læser man i Aviserne om Velgøreres Oprettelse af Fond, hvorfor jeg i dybeste Underdanighed beder Majestæten at tage Hensyn til dette Forehavende.

Havnen her i Nordby er dannet af Naturen ved en Strøm ind til Byen og tager saa meget Vand med sig, at Stenværgerne falder ned, og nærstaaende Huse ogsaa faar Skade derved, saa det er enten ufremkommeligt selv ved Lavvande, dér hvor Færdselen ellers bør være.

For at forekomme dette, og derved faa Havnen bedre, fremlægger jeg følgende Kort, som udviser Flakken, der kunde inddæmmes og inden faa Aar blive et Stykke Eng, som vi her har højst nødig, da mere end 100 Køer maa afskaffes i dette Aar formedelst Misvækst. En saare stor Del Køer er afstaaet, saa nu har Armod taget Overhaand, saa vi maa se Landets Agre bortødes, faar vi ikke Hjælp.

Her gror ingen Ting uden Anvendelse af Gødsel, og det haves ikke. Hø maa købes paa Fastlandet, og det falder dyrt, og Folk har ingen Penge. Fiskeriet kan ikke føde os i saa dyr en Tid, dog det er den eneste Næringsvej, som de fleste maa leve af. Jeg er allerede sunken og ser de fleste Beboere at synke i dybeste Nød, om jeg ikke kunde opvække Hjælp for Efterslægten. Til mit Forehavende mangles Penge til Arbejds løn og Sluse.

Allerunderdanigst

Morten Nielsen Jessen.

Birkedommer Rosenstand medgiver Andragendet følgende Erklæring: „Uagtet det vel ikke ligefrem kan paastaas, at Andragerens Forslag er aldeles udførligt, er det dog stor Tvivl underkastet, hvorvidt den foreslaaede Inddæmning af Havet til Engbund kunde iværksættes eller ikke.

Naar imidlertid Tingene kunde realiseres, og de dertil medgaaende Summer kunde tilvejebringes, er Nytten deraf indlysende, thi Øens Beboere vilde derved kunne spare de mange Penge, der nu herfra Øen aarlig udgives for Hø, hvilket ikke udgør nogen ubetydelig Sum, og ved Udførelsen af dette Arbejde vilde ogsaa mange af Sognets Beboere, hvis Forfatning nu tildels af Mangel paa Adgang til at fortjene noget daglig, bliver tristere, blive sat i Virksomhed; men da Omkostningerne rimeligvis vilde blive saa betydelige, at ikke nogen enkelt kunde paatage sig Op-

førelsen af denne Dæmning, og Sognet ikke dertil ville indlade sig, skønner jeg ikke, at Morten Nielsen Jessens Forslag kan være at udføre, medmindre den udfordrende Sum tilskydes af det offentlige.“ Der findes intet oplyst om, at Jessen fik noget ud af sit Projekt.

Tanken om en Inddæmning af Vigen hviler nu til 1847, da en Del Mænd i Nordby optager Tanken og henvender sig til Sognets Forstanderskab og beder dette interessere sig for Sagens Fremme, men først i 1853 hører man noget derom, idet der da af Postmester C. W. Kolvig paa egne og flere Interessenters Vegne ansøges om Koncession paa Engindvinding i Vigen. Birkedommeren vil ikke anbefale Sagen, vist paa Grund af Modstand fra de tilgrænsende Lodsejeres Side. Indenrigsministeriet giver dog Interessentskabet, der bestaar af Postmester Kolvig, Pastor Biering, Skipper Niels Sørensen Brinck, Møller H. P. Thyssen, Tømmermand Laust H. Clausen, Tømmermand Hans Peder Svarrer, Snedker Jens Hansen Ende, Smed Jørgen Chr. Beck, Skipper Morten Jensen Mortensen, Konsul, Købmand S. Johnsen og Smed Søren Abrahamsen, under 16. April 1853 Tilladelse til Arbejdets Udførelse. En Interessentskabskontrakt blev oprettet og derpaa tinglæst. Det fremgaar af denne, at Arbejdet er paabegyndt med *Inddæmning*. (De senere Forsøg er sket ved Udgrøftning). Hvorledes Arbejdet er forløbet, og Resultatet deraf er blevet, kender jeg ikke. Der findes ikke noget omtalt derom i Sogneraadets Protokoller uden en kort Notits i 1857, der lyder paa, at Arbejdet er i fuld Gang, og Interessentskabet anmoder Forstanderskabet om Tilladelse til at sætte Græsepæle mellem Lodsejernes Eng og det indvundne Land, hvad Forstanderskabet mener at være uden for dets Kompetence og anbefaler Henvendelse derom til en Landmaaler. Hvorlænge Arbejdet er fortsat, er mig ikke bekendt; det er imidlertid ikke bragt til Fuldførelse dengang. I 1863 findes, at Konsul J. K. Bork, Nordby, og Justitsraad C. B. Claudi, Lemvig, hver for sig har andraget Indenrigsministeriet om „at erholde Koncession til som Ejendom at indvinde henholdsvis samtlige og en Del af de ved Fanøs Østkyst og Nordkyst beliggende Grunde og Banker.“ Ministeriet vilde ikke foreløbig tage Standpunkt til Andragendet under Hensyn til Planen om Anlæg af en Havn ved Esbjerg. Da Beslutningen om Havneanlægget ved Esbjerg var sket, meddelte Ministeriet Ansøgerne i Skrivelse af 30. November 1869,

efter at have brevvekslet med Etatsraad, Vandbygningsmester Carlsen om Sagen, „at der ikke vil kunne meddeles Koncession paa nogen af de tilsigtede Inddæmninger, da de Arealer, der her ved agtes indvunden, for en meget væsentlig Del henhører til Graadybsbasinet, som det af Hensyn til den projekterede Havn ved Esbjerg er af Vigtighed at bevare uformindsket.“

For Konsul Bork, der var utrættelig i alle sine Bestræbelser for at fremme en Sag, han troede paa — betød det kun, at han paany indsendte et Andragende om Koncession, denne Gang med Udeladelse af Koncessionen paa Indvinding af Land paa Fanøs Nordspids og Vigen ved Nordby, som Ministeriet i ovennævnte Skrivelse jo mente var til Skade for Esbjerg Havn.

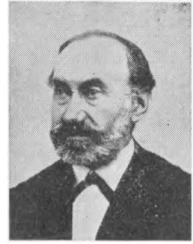
Mærkeligt nok fik 25 Lodsejere i Rindby med Gaardejer N. Iversen i Spidsen under 23. Juli 1873 Bevilling paa Indvinding af Eng i Vigen foreløbig for 5 Aar, og Tilstaaelse af Skattefrihed for det indvundne Land i 20 Aar. Der blev dog vist ikke af Koncessionshaverne gjort noget Forsøg paa Indvindingen.

Konsul Bork fik under 6. November 1872 den attraaede Bevilling udfærdiget af Indenrigsministeriet paa Engindvindingen i Albuebugten, et Areal paa 1830 Tdr. Land og Ejendomsret til det indvundne. Arbejdet skulde være fuldført i Løbet af 8 Aar. Derefter skulde der tilstaaes Bork Skattefrihed i 20 Aar af det indvundne Areal. Samtidig blev den samme Ret bevilget 22 Lodsejere i Sønderho med Skibsfører Math. J. Knudsen i Spidsen for Arealet (ca. 800 Tdr. Land) Syd for Albuebugten indtil Sønderho By. Dette Konsortium afstod allerede Aaret efter sine Rettigheder til Bork mod en Godtgørelse i Kontanter og en Strækning af det indvundne Areal paa 15 Alens Bredde langs den hidtilværende Eng.

Bork overdrog Arbejdets Udførelse til Ingeniør C. F. Glæsen, der herfor skulde have 136.000 Rdl., og søgte derefter at danne et Aktieselskab til at finansiere Foretagendet ved gennem G. A. Gedalia at udbyde 272 Aktier a 500 Rdl. I Indbydelsen hedder det, at det indvundne Areal vil efter endt Arbejde staa Selskabet i 170 Rdl. pr. Td. Land, mens Værdien efter faa Aars Forløb vil blive 600 Rdl.

Aktieudbydelsen mislykkedes; der blev saa godt som intet tegnet; men inden Arbejdet paabegyndtes, overdrog Bork ved Transport og med Ministeriets Billigelse nogle Andele i Foretagendet til Justitsraad C. E. Møller, Landinspektør F. Vinding,

Pastor emer. P. Chr. Røgind af Kjøbenhavn og Godsejer J. W. Treschouw til Krabbesholm. Bork ejede selv en Kapital paa ca. 50.000 Rdl., som han satte i Foretagendet.

Konsul J. K. Bork.

I Foraaret 1873 paabegyndtes Arbejdet med en Styrke af ca. 70 Mand, der arbejdede paa Ebbetiden, altsaa nogle Timer to Gange i Døgnet, hvad enten Ebben indtraf Dag eller Nat. Til Logi for Arbejderne opførtes 2 Træhuse, og til Brug for Ingeniøren og Formændene blev et gammelt Skibsruf befordret til Arbejdspladsen, ellers opførte mange sig Jordhytter op ad Klitterne og boede deri.

Arbejdet udførtes paa den Maade, at der af Klægen paa Værderne opgravedes Diger vinkelret ud af Landet saa høje, at de paa daglig Højvande ikke overskylledes deraf. For de yderste Ender af disse Diger, der havde en Bredde af ca. 1 Meter med $\frac{1}{2}$ Meters Grøft imellem, opførtes et højere Dige paa tværs af de andre. Dette Dige skulde møde for Tidevandets Overrissing af det indenfor liggende Areal med de noget lavere Diger, saa at de ved stadig at være oven Vande — mentes der — snart vilde blive bevokset. Dette syntes ogsaa at blive Tilfældet; men hvad der voksede til om Sommeren, ødelagde Isen om Vinteren.

Arbejdet fortsattes vistnok i omkring 5 Åar, saa var den for Haanden værende Kapital opbrugt, uden at et tilsyneladende Resultat var opnaaet. Senere Forsøg er ikke blevet gjort.

Landbrugets Bierherv.

Af Landbrugets Bierherv har i forrige Tider Gaaseavl og Biavl været af langt større Betydning end nu. Gaaseavl var en Nødvendighed for at skaffe Fjer og Dun til Dyner, af hvilke der i ethvert Hjem ikke alene fandtes mange, men de var ogsaa i den Grad saa fyldige og store, at Nutids Mennesker næppe gør sig Forestilling om deres Omfang, hvis ikke man har set dem. For Børn var det næsten en Tortur at blive pakket ned i saadanne svære Dyner. Der blev i ethvert Hjem sat Pris paa, foruden de der var i Brug, at have flere store Kister paa Loftet fyldte med Sengeklæder og helst nogle Sække Fjer og Dun hængende under Hanebjælkerne i Beredskab, hvis der skulde indtræde Mangel ret pludselig, og det skete ikke saa sjælden. Gik et Skib bort paa Søen, og det kunde ske paa enhver Tid af

Aaret, var det ensbetydende med ny Udrustning af Køjeklæder i en Hast, og saa var det godt at have Fjer og Dun i Beredskab i tilstrækkelig Mængde. Ogsaa i en anden Retning var det af Betydning at have en god Gaasebestand, da Gæssene indtil for 100 Aar siden leverede Skrivepenne. Vel var Befolkningen ikke stærkt skrivende, men en Gaasepen holdt ikke længe i en uøvet Haand, og saa maatte den jævnlig spidses med en Pennekniv, og det sled paa den. Gaasepenne eller Pennefjer ses at have været en Udførselsartikel. Der er saaledes udført Pennefjer fra Fanø i 1776 for 180 Rdl. Kurant.

Antallet af Gæs, der holdtes paa Fanø, ses til Tider at have været saa stort, at de har været til Gene for mange Beboere. Gaaseflokkene holdtes paa Arealer, der gik ned til Stranden, hvor Gæssene fandt en stor Del af deres Føde, men de fandt ofte Lejlighed til at gaa op paa Græs og Kornmarkerne og æde Afgrøden. Der indgives tidt Klage herover til Birkefogden, der da irettesætter Ejerne. I 1700'ernes Begyndelse er det ofte galt i Sønderho, og Birkefogden maa ofte true Ejerne med alle Landsens Ulykker, hvis de ikke vogter deres Gæs bedre. I 1710 findes følgende indført i Tingbogen om Gæssene:

Tingkære og Klage

her underskrevne for Retten i Dag, at de, som holder Gæs her paa Landet, lader dem uden Varetægt gaa, opæder og fordærver vore Græsgange, som vi nødvendigt behøver skaanet til vore Kreaturer, med Begæring at sligt af Retten maa forbydes, og Forbydelsen til hvert Efterretning maa forkyndes under tilbørlig Straf for, hvad Skade og Ulæmpe, der ved Gæssene i saa Maade, som sagt er, tilføjes.

Nordby, den 31. Juli 1710.

(Mange Underskrifter).

Biavlens var en Overgang af meget stor Betydning, navnlig i Midten af forrige Aarhundrede. Dette skyldes en Kvinde, *Mette Sørendatter*, Skibsfører Th. N. Thækkers Hustru i Sønderho. Hun havde faaet en særlig Interesse for Biavlens og satte sig grundig ind i Biernes Røgt og Pleje, navnlig gennem oplysende Foredrag derom, hvad hun tidt maatte rejse langt for at overvære, noget der var meget sjælden for den Tid, hun levede i. Sine Erfaringer meddelte hun gerne andre, og Følgen var, at der i næsten hver Kaalgaard i Sønderho holdtes Bier. Efter hendes

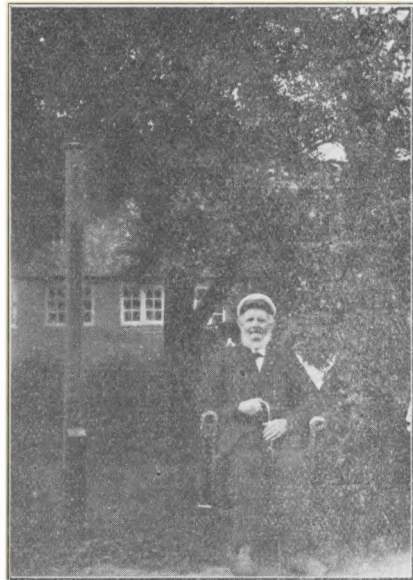
Fru Mette Thækker.

Død i 1881 gik Biavlen tilbage; men for Tiden findes der baade i Nordby og Sønderho mange fremragende Biavlere, der høster stort Udbytte af deres Stader, hvoraf de fleste er anbragt paa Heden. —

For 60 a 70 Aar siden var Frugtavl kun af ringe Betydning; man troede ikke paa, at Frugttræer kunde trives paa Øen; noget man i høj Grad senere er blevet belært om ikke passer. Nu findes der endog stor Frugtavl paa Fanø af alle Sorter. Den gammeldags Kaalhave, hvor der før kun avledes Grønkaal, Gulerødder og Persille, er afløst af virkelig gode og yderige Kulturer af alle Slags Grønsager og beplantede med Frugttræer af alle Arter. Ja, selv Druer avles og modner, naar de har tilstrækkeligt Læ og Sol.

Ret morsom er Fortællingen om Skibsfører N. Anthonisens Datter i Nordby, Dorthea, der i 1860 lagde en Kærn, som hun mente var en Æblekærn, i en Urtepotte, og da den voksede til, plantede hun Træet ud i Haven; men efter 13 Aars Forløb havde det endnu ikke baaret Frugt. Hun spejder forgæves i de 13 Aar efter „Æbler“. Saa blev Træet podet, og et Par Aar efter bar det — de dejligste Pærer, til stor Forundring for Dorthea, der ved Synet af de første Pærer udbrød: „A mint de waar æn Æweltræ.“

Træer bærer endnu hvert Aar en Rigdom af Pærer. Paa hosstaaende Billede ses Stedets forrige Ejer, Skibsfører Anders Bertelsen Hansen, siddende i Skyggen af Træet, der fylder godt i Haven og rager op over Husets Tag, et Bevis for Muligheden af Frugtavl paa Fanø.

Skibsfører A. B. Hansen
under Pæretæet.

Fortidspriser paa Bygninger og Besætning.

I 1663 døde Gaardejer Jens Jensens Hustru i Nordby, og Enkemanden gør 15. Maj Skifte med sine Børn. Hans Gaard og Besætning vurderes da som følger:

- Et 15 Fags Salshus 105 Rdl.
- Et 16 Fags Ladehus med 2 Kviste (Arkengabe) 54 Rdl.
- 1 brun blisset Hingst 15 Sletdaler.
- 1 sort blisset Hest 10 Sletdaler.
- 1 brun Hoppe 14 Sletdaler.
- 1 brun Mærplag 4 Sletdaler.
- 1 graa hjelmet Ko 7 Sletdaler.
- 1 sort hjelmet Ko 7 Sletdaler.
- 1 rød hjelmet Ko 6 Sletdaler.
- 2 blakketbroget Stude 12 Sletdaler.
- 1 sort hjelmet Tyr 3 Sletdaler.
- 12 gamle Faar og Lam 12 Sletdaler.
- 1 Svin 2 Sletdaler.
- 2½ Td. ren Korn 6 Sletdaler.
- 2 Td. Bygmel 5 Sletdaler.

Manglen paa Ildebrændsel.

Der har altid været stor Mangel paa Brændsel paa Fanø, hvor der hverken var Skov eller Mose. „Tørv og Brændsel skal man købe paa Fastlandet, og lade det føre over med Skib,“ hedder det i Præsteindberetningen af 1651; den samme Klage gaar igen i Præsteindberetningen af 1743; og i 1791 skriver Pastor O. T. Foss i Sønderho: „Her falder aldeles ingen Skov, hvorfor Egetømmer til Husbygninger og Fartøjer maa købes fra Skovene her i Landet, og Fyrretømmer fra Norge. Moser haves ej heller, men tvertimod er Manglen paa Brændsel meget stor, hvorfor man meget dyrt maa købe fra Fastlandet Klyne, Tørv og Lyng til at brænde fra de nærmeste Steder, som er Tjæreborg og Darum.“ Det var ikke saa sært, at Fattigfolk hele Sommeren igenem samlede og tørrede Faaregødning og Kogødningen (Kokassen) til Brændsel i Bilæggerovnen om Vinteren. Lyngen, der var meget kort og indtil Slutningen af det 18. Aarhundrede*) kun fandtes i ret begrænset Mængde, eftersom Sandflugten tidt

*) I en Vedtægt for Nordby af 21. December 1743 er der givet en begrænset Tilladelse til at slaa Lyng i Søndermarken.

helt kvalte dens Vækst, var, saalænge Maden kogtes paa Arnen i aaben Skorsten, et meget anvendt Brændselsstof, ligesom Bageovnen altid blev opvarmet (lyst) ved Hjælp af Lyng. En Del Hedetørv fandt ogsaa Anvendelse til Madlavning paa Arnen og Opvarmning af Bilæggerovnen. Kogning af Maden paa Arnen skete indtil for ca. 60 a 70 Aar siden hovedsagentlig i Jydepotter, og som Brændsel hertil var intet bedre end Hedetørv, navnlig til Kogning af Grød og Mælkemad. Svidning af Maden var da udelukket. Det skal dog tilføjes, at Stranden ogsaa kunde afgive Brændselmateriale ved den til Tider ret store Mængde Vragstumper, der drev i Land dér. Stranden ejes siden 1741 af Beboerne, og hvad en Mand kunde bære hjem fra Stranden af Vraggods var almindeligvis tilladt enhver. Større Vragdele, Tømmer og Brædder blev solgt paa Avktion til Fordel for samtlige Beboere eller den, der havde forpagtet Strandretten.

Efterhaanden som Statsplantagen er vokset, og Udtyndingen er bleven en Nødvendighed, afgiver denne en ikke ringe Mængde Kvas til Brændsel, som nu til Dels afhjælper det Savn, der er opstaaet paa Grund af, at faa Strandinger nu finder Sted.

Er Fanø blottet for Moser, er den dog i Stand til at producere Tørv paa en mærkelig Maade, om end i ringe Omfang, nemlig i Havet. Paa Sønderhos Sydveststrand lidt ude i Vandet ligger en betydelig Mose paa indtil $\frac{1}{2}$ Meters Tykkelse. De gamle fortæller, at den efter den store Stormflod 11. Oktober 1634 er kommen drivende dertil fra Ejdersted. Denne Beretning stemmer med, hvad en tysk Forfatter ved Navn Kusz har berettet i en af sine Bøger, og Vandbygningsdirektør E. R. Grove har i en Artikel i „Tidsskrift for populær Fremstilling af Naturbegivenheder“ 1858 klargjort Sandsynligheden for denne Anskuelse.

Danckwerth angiver i sin „Neuwe Landesbeschreiben“, at det gamle Nordstrand i 1581 foruden Marskland bestod af 21.789 Demater Moseland, der ved den store Stormflod 10. og 11. Oktober 1634 aldeles gik tabt.

Mosen ved Sønderho kan ikke være dannet paa Stedet, da den i hele sin Udstrækning ligger oven paa sandet Strandbund. Det vides, at der i Krigsaarene 1807—14 blev gravet Tørv — Tuol Tørv kaldet — i denne Mose; og under Verdenskrigen, da Brændsel var knap, blev der igen forsøgt at grave Tørv frem dér, hvad hosstaaende Billede udviser. Var de godt tørre, brændte og

Gravning efter Tørv i Stranden ved Sønderho 1917.

varmede de godt; men paa Grund af Saltindholdet, havde Tørvene Tilbøjelighed til at blive fugtige igen, og da Krigen var forbi, var Interessen for disse Tørv standset.

Udgifterne til Brændsel har altid været tyngende for Fanøboerne, særlig da Klyne skulde hjemføres paa én Gang for hele Aaret.

Nogle faa Oplysninger om Mængden og Priserne paa Klyne i forrige Tider har jeg fundet; saaledes har Pastor Friis i Nordby i 1759 købt 10 Læs Klyne til en Pris af 3 Mark pr. Læs og 21 Læs Hedetørv fra Fastlandet a 1 Mark 4 Sk., i 1763 14 Læs Klyne a 2 Mark 8 Sk. og 15 Læs Hedetørv a 1 Mark 4 Sk., i 1764 har han kun faaet Klyne, nemlig 20 Læs a 3 Mark.

I 1771 omtaler Birkedommeren, at der findes 60 Tørveskibe i Sønderho.

I 1808 kostede 1 Læs Klyne a 300 Stk. 5 a 6 Mark, leveret i Roborghus, hvorfra Fanøboerne selv afhentede dem, i Janderup og Kjelst kun 3 a 4 Mark.

Af en Regning, jeg er i Besiddelse af, ses det, at Købmand og Kroejer Fr. Kolvig i Nordby i Avgust 1818 har faaet 2 Ladninger Klyne fra Janderup, den ene paa 22 Læs og den anden paa 28 Læs, og herfor betalt i Fragt ialt 8 Rdl. 4 Mk.

Dalgas beretter i „Ribe Amt“ 1830, at der aarlig tilføres Fanø 4 a 5000 Læs Tørv og Lyng.

I 1855 bemærker Nordby Sogneforstanderskab i en Ansøgning til Regeringen bl. a.: „Tørv maa til uhyre Summers Beløb hidføres fra Fastlandet og i flere Aar til stedse stigende Priser. . . De sidste Aar har desuden gjort det saare vanskeligt at erholde Tørv, at det snart truer med at blive aldeles umuligt at faa dem, eftersom Bonden paa Grund af Arbejdskraftens Kostbarhed og hans egne forbedrede Kaar, ikke vil have at gøre med og kan afse Indtægten af den besværlige Tørvetransport. Man har end og til Sognets Fattig og Skolevæsen maattet hidforskrive Tørv fra Elben . . .“

Af en Notits i „Vesterjydsk Avis“ for 15. Januar 1860 ses, at der i det afvigte Aar fra Roborghus er udført 1769 Læs Klyne og fra Strandby 450 Læs til Fanø.

Grønningen.

Fra omkring Aar 1700 begyndte der paa Fanøs Nordvestpynt at tillægge sig en grøn Slette, der efterhaanden blev et værdifuldt englignende Areal. Dette Jordstykke, Høngrønning kaldet, blev ved Reglement af 23. Februar 1745 tilkendt Oddens Beboere som Fællesmark, mod at de paatog sig at dæmpe Sandflugten paa de nærmest tilliggende Klitter. Det nævnte Jordstykke øgedes fra Midten af det 18. Aarhundrede vest og syd paa. Dette nye Stykke kaldtes Nygrønning, og Græsningen derpaa blev tilegnet af Oddens Beboere, der mente at besidde Rettigheden dertil i Henhold til Reglementet af 1745. Dette skete upaataalt til 1777, da Oddens Beboere fandt paa at ville udleje Nygrønningen eller helst afhænde samme ved Salg og lade de derved indkommende Penge gaa i „Oddens Kasse“. Herimod protesterede Beboerne af den Del af Sognet, der benævnes Byen, Rindby og Nørby ved en Skrivelse til Stiftamtmanden, der derefter beordrer nedsat en Landvæsenskommission til at ordne Sagen mellem Parterne paa bedste Maade. Der bliver i den Anledning indkaldt Vidner for Retten bl. a. for at kunne bestemme Høngrønningens Beliggenhed og Udstrækning. Betegnelsen for samme er ret morsom, da Fanø jo dengang endnu ikke var opmaalt eller matrikuleret. „Høngrønningen er strækende fra Pieter Jansens Banke og vester og sønder paa til opkastede Dole, som eragtes at være til 30 Skar norden Nørknøs

vejen samt gaar Nordvest paa tvært over efter den højeste Knold paa Nørenden af Helmtotterne og af det saakaldte Nyland tæt Sydvest ved bemeldte Høngrønne og Sønden paa fra ommeldte Dole 100 Skar og lige ud efter den sønderste og højeste Knold paa Helmtotterne til Nordvest ungefær . . .“

Det skulde synes ret vanskeligt at kunne bestemme Stedets Grænser efter disse Oplysninger.

Ved en Overenskomst mellem Beboerne afgjordes den opstaaende Disput den 23. Februar 1778 saaledes, at Ny-Grønning tillagdes Beboerne i Rindby, Byen og Nørby og Høngrønningen Oddens Beboere. Sidstnævnte Areal vedblev at være Fællesgræsning for Oddens Beboeres Kreaturer og indtil for 25 a 30 Aar siden, da enhver Familie ved Odden holdt én eller to Køer, blev disse under en Hyrdes Opsigt daglig dreven ud paa Grønningen. Da der ikke fandtes Vej derud, blev Køerne dreven langs Strandkanten paa Ebbetiden, altsaa til højst forskellige Tider paa Dagen. Naar Tidspunktet var inde, at Køerne skulde drives, tilkendegav Hyrden dette ved at gaa gennem Gaderne og støde i en Trompet. Der samlede sig da efterhaanden en betydelig Hjord, der dreves gennem Gaderne i Nordby. Et saadant Optog kunde Drengene ikke staa for; de jog efter Køerne med Piske, hvorfor der hvert Aar fra Kommunalbestyrelsen skete Bekendtgørelse ved Kirkestævne og Trommeslag, at „da Hyrden nu begynder at drive Køerne paa Grønningen advares herved alle om ikke at lade deres Børn gaa paa Gaden med Piske for at jage efter Køerne, naar disse drives gennem Gaderne, da Skade derved kan ske.“

En saadan Plakat, dateret 16. Maj 1856 og udstedt af Møller P. Thyssen paa Forstanderskabets Vegne er i min Besiddelse.

Vedtægt

om Benyttelsen og Bestyrelsen af den Beboerne ved Odden paa Fanø tilhørende saakaldte Hjørnegrønning.

Vedtægten er udarbejdet af en valgt Komite og vedtaget og underskrevet den 10. Marts 1867 af 187 Interessenter, „og skal disse Bestemmelser herefter i Medhold af Danske Lovs 3. 13. 31 være for samtlige Beboere ved Odden en bindende Vedtægt med Hensyn til Benyttelsen og Brugen og Ordningen i det hele af de Forhold, som angaar Hjørnegrønningen, til hvilken Oddens Beboere ifølge en for Landvæsenkommissionen den 23. Fe-

Køerne drives hjem fra Grønningen.

bruar 1778 indgaaet Overenskomst er udelukkende berettiget“ hedder det i Indledningen. Vedtægten omfatter 16 Paragraffer, hvoraf de vigtigste her gengives.

§ 1.

De Husejere ved Odden, som ejer Jord og svarer Skat deraf, er berettiget til, uden Hensyn til Skattens Størrelse at lade 2 Malkekøer græsse paa Grønningen om Sommeren.

Ejerne af Huse, som ingen Jord har, ligesom og de Husejere, der vel ejer Jord, men ikke svarer Skat af samme, er berettiget til at lade 1 Malkeko græsse dér om Sommeren, hvilken Ret er dem hjemlet ved Landvæsenskommissionsforretning af 13. Juli 1785.

Alle Køer, som græsser paa Grønningen, skal være undergiven Vogtning af den antagne Hyrde.

§ 2.

... det er kun Malkekøer, for hvilke der haves Ret til Græsning. — Hverken Heste, Stude, Kvier, Kalve eller Faar maa tøjsres eller løsgaa der.

§ 4.

... Retten til Græsning er betinget af, at der af det vedkommende Hus er betalt eller betales den bestemte Kendelse — 4 Rdl.

§ 5.

Naar der én Gang er betalt Kendelse, da er Retten indløst ej alene for daværende, men for alle fremtidige Ejere af det paagældende Hus. (Ved Køb af nyt Hus, der ikke har saadan Ret, eller ved Opførelse af nyt Hus skal de paagældende Ejere for at faa Græsningsret straks betale Kendelsen. Senere kan denne Ret ikke erhverves).

§ 7.

Grønningen renses og ryddes, naar fornødent gøres, af dem, der benytter samme . . .

§ 8.

Mønningstørv maa kun graves paa Grønningen ved Tilladelse og Anvisning af Bestyrelsen uden Vederlag . . . Ikke græsberettigede maa betale 8 Skill. for hver Snes Tørv . . .

§ 9.

Lejere af Huse kan ikke fordre meddelt Ret til Deltagelse i Grønningens Benyttelse, selv mod at betale Kendelse, dog hvis det lejede Hus har Græsningsret og denne ved Lejemaalet er Lejeren overdraget af Ejeren, kan Lejeren i Lejetiden træde i Ejers Sted.

I 1907 vedtoges, at Græsningsretten ogsaa for Fremtiden gælder for Faar, Beder, Gimmerlam og kaarede Væddere, hvorimod Vædderlam formentes Adgang.

Matrikuleringen.

Fanøs Jorder har aldrig henligget i Fællesskab, naar undtages en Del Hedestrækninger beliggende paa begge Sider af Skellet mellem begge Sogne, Arealer, der oprindeligt har været Sandflugtsstrækninger og værdiløse, hvorfor ingen har ønsket at tilegne sig dem. Disse Jorder blev udskiftet mellem Beboerne i 1784. Dernæst er der Grønningen og Forterne i Nordby, Skifterne og Sydengene i Sønderho, Arealer, som Tid efter anden ved Naturens Hjælp har dannet sig. De betragtes som tilhørende Kommunerne, og Indtægterne deraf gaar i disses Kasser, af Forterne*) dog i Hartkornskassen.

Ved Øens Køb af Kronen i 1741 fik den kun 2 Matrikel-

*) I „Fra Ribe Amt“, 6. Bind, 1923—27, Side 635 ff., har Stiftamtmand P. Herschend redegjort om Forternes Udskiftning i 1780.

numre, et for hvert Sogn, og Hartkornsafgifterne blev beregnet for hver Kommune under ét. Jorderne var nemlig af saa ulige Beskaffenhed og Bonitet, at enhver Lodsejer nødvendigvis maatte have sine Jorder i Smaastykker paa mange forskellige Steder, og en Matrikulering fandt ikke Sted, ligesom en Sammenlægning af Jorderne ikke er sket; heller ikke skete det ved den for et Par Aar siden foretagne Matrikulering af alle Øens Jorder, der saaledes endnu henligger i Smaalodder. Det har derfor altid været vanskeligt for Rettens Betjente at holde Rede paa Ejendomsretten til de forskellige Jorder og at faa dette tydeligt indført i Skødeprotokollerne. Tilsidst blev derfor ogsaa en Kortlægning og Matrikulering en Nødvendighed; en Lov derom blev derfor vedtaget for nogle Aar siden, og Matrikuleringen er nu tilendebragt. I den Anledning fremkom et morsomt Rim-brev, der klarlægger Fortidens forvirrede Ejendomsforhold, i „Vestjyllands Socialdemokrat“s Julenummer 1923, hvoraf et Ud-tog her fremsættes:

Rimbrev angaaende den forestaaende Matrikulering af Fanø.

Da Fanø i Tidernes Morgen af Havet
skød op, hvor den før havde ligget begravet,
saa kom der jo straks fra de faste Lande
en svær Bunke Folk til Øens Strande.
En stor Del af dem i Nordby tog Bo
og Resten drog sydover til Sønderho.
Ved Stranden de vandrede Nat og Dag
og takked' Vorherre for hvert et Vrag,
som kom paa Revlerne ude mod Vest; —
men efterhaanden en Del fandt det bedst
at slaa sig paa Landbrug, paa Grise og Faar —
og saadan hengik flere Tusinde Aar.
Hver Mand tog et Stykke af Marken og sa':
„Det maa der skam ingen anden ta!“
Paa den Maade blev baade Eng og Klit
delt ud, og enhver var saa glad ved sit.
Og Slægt efter Slægt tog nu deres Tørn; —
(de stadig afløstes af deres Børn)
de handled og byttet med Mark og med Hede
og kunde endda saa let holde rede
paa Lodderne her og paa Lodderne hist —

ja, det er da baade sikkert og vist.
 Og Handelens Udgifter de var kun ringe;
 man behøvede ikke at drage til Tinge
 at faa „læst“ og skrevet og protokolleret;
 de gamle Skøder blev ikke spoleret,
 de fulgte gratis med Hus og Gaard
 og blev bevaret i Masser af Aar.
 Naar Jens han solgte sin Ejendom til Knud,
 saa kradsed man bare Navnet ud
 paa den gamle Ejer og skrev den ny;
 det gjorde man baade paa Land og i By.
 Og solgte saa Knud lidt senere hen,
 saa ændred man bare Papiret igen — —
 se, det var jo baade saa snildt og rart,
 og megen Ulejlighed blev der spart.
 Den eneste Udgift paa Handlen der kom,
 det var et Par Punscher med gammel Rom;
 thi Lidkøb det var man nødt til at ha',
 og Afholdsfolk var der ingen a'.

— — —

Krabaten.

Fanø Landboforening.

Efter flere forberedende Arbejder stiftedes Landboforeningen, der omfatter hele Øen, ved en konstituerende Generalforsamling, der afholdtes i Nordby den 31. Januar 1904. Foreningen startede med et Medlemsantal paa 134. Sønderho var repræsenteret med 74 og Nordby med 60 Medlemmer. Den første Bestyrelse bestod af følgende Herrer: Førstelærer S. Lauritsen, Sogneraadsmlem M. Kromann, Vognmand Sofus Christensen og Gaardejer Jørgen Nielsen, alle af Sønderho, samt Gaardejer Henrik Olsen, Rindby, Overlærer Thyssen, Nordby, og Plantør Hegaard Christensen, Plantørboligen. Sidstnævnte blev Foreningens første Formand. Han afløstes 1909, da han forflyttedes fra Øen, af Gaardejer Henrik Olesen; denne igen 1917 af Gaardejer P. N. Iversen, Rindby, som var Formand, til Gaardejer *Marius Villadsen* 1927 overtog Hvervet. Den nuværende Formand er Gaardejer Jens Iversen.

Landboforeningen har gennem de svundne 25 Aar arbejdet for, at Fanø — landbrugsmæssigt set — ogsaa kunde være med i Udviklingen, saa Udbyttet af Jorden kunde blive det størst

mulige. Dette er sket paa forskellig Maade: ved Oplysning gennem en Mængde Landbrugs- og Havebrugsforedrag, ved Præmiering af veldyrkede Huslodder o. s. fr. Der har været arrangeret Rejser til andre Egne i vort Land, afholdt Udstillinger med Produkter fra Mark og Have o. s. v. Forevisningshaven i Nordby hører ogsaa under Foreningen.

Landboforeningens Formænd:

Plantør
Hegaard Christensen.

Gaardejer
Henrik Olesen.
Født 2. Avgust 1860

Gaardejer
P. N. Iversen.
Født 25. April 1875

Gaardejer
V. M. Villadsen.
Født 16. Juni 1879

Gaardejer
Jens H. Iversen.
Født 12. Marts 1900.

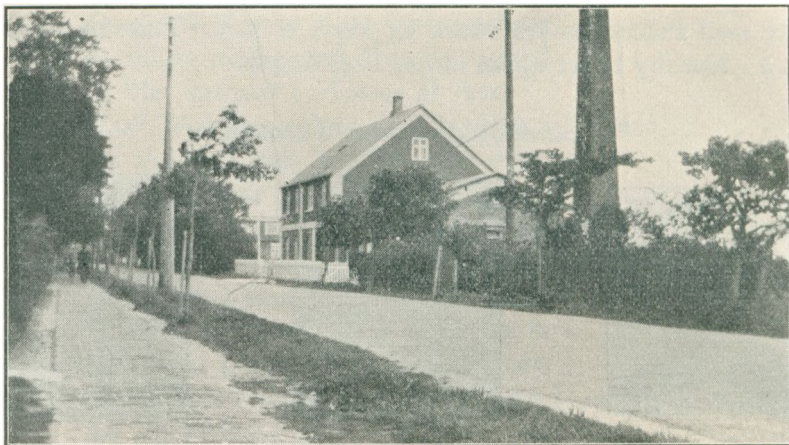
Mejerierne.

I. Nordby.

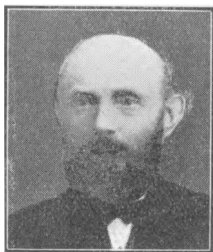
Mejeriet blev oprettet 1889 af 36 Leverandører. Den første Bestyrelse bestod af følgende Mænd: Gaardejerne S. Chr. Sørensens, der tillige var Formand og Kasserer, M. M. Rødgaard, Mathias Jensen, J. M. Sørensens og H. N. Sørensens, der alle var hjemmehørende i Rindby.

S. Chr. Sørensens afløstes efter nogle Aars Forløb som Formand af Gaardejer J. S. Jensen, Rindby; denne igen af Gaard-

ejer H. Olsen, ligeledes Rindby, og denne i 1922 af Vognmand A. N. Jensen, Nordby. Den nuværende Formand er Gaardejer Jens Morten Jensen.

Andelsmejeriet i Nordby, opført 1889, nu under Ombygning og Udvidelse.

Gaardejer
S. Chr. Sørensen
Død 5. April 1928, 74 Aar

Gaardejer
J. S. Jensen
Født 9. September 1864

Gaardejer
Henrik Olsen

Gaardejer og Vognmand
Anders N. Jensen
Død 17. Januar 1931, 65 Aar

Gaardejer
Jens Morten Jensen
Født 9. Februar 1883

II. Sønderho.

*Sønderho Andelsmejeri, som det saa ud, da det oprettedes 1893.
Nu ombygget.*

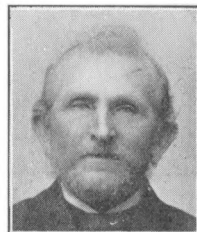
Mejeriets Formænd har været:

Kroejer
B. P. Christensen
1898—99
Død 28. April 1898, 64 Aar

Møllejejer, ihv. Skibsfører
A. M. Knudsen
1893—98
Død 8. Februar 1931, 82 Aar

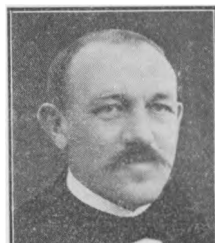
Fhv. Skibsfører
S. A. Sørensen
1899—1901
Død 1. Septbr 1909, 75 Aar

Gaardejer
Chr. Hansen
1910—12
Død 14. Februar 1925

Fhv. Skibslærer
N. H. Fischer
1901—10
Død 2. Novbr. 1910, 63 Aar

Husmand
P. Gr. Carstensen
1911—12
Født 1869

Kroejer
S. P. Thomsen
1916—19

Gaardejer
P. J. Brinch
Fra 1920—
Født 4. Januar 1882

Gaardejer, nu Postkontrahent
Marinus Pedersen
1919—20

Gaardejer *Hans Hansen* fra 1912—16.

H A A N D V Æ R K E T .

FANØS Haandværkerstand er gennem Tiderne for en stor Dels Vedkommende kommen til Øen fra omliggende Byer paa Fastlandet. Den mandlige Ungdom søgte fortrinsvis sit Udkomme paa Søen, bogstavelig talt allerede fra Barnsben, idet Drengene næppe var 10 Aar, før de deltog i Fiskeriet og Baadfarten, kun svagelige og skrøbelige Personer gav sig i Haandværkerlære; de maatte da finde sig i at blive kaldt med det nedsættende Navn Landkrabber.

Murere, Tømrere, Snedkere, Malere, Tækkere, Glarmestre, Rebslagere og Baadebyggere var indtil omkring Aar 1700 slet ikke faguddannede Folk. Deres Arbejde kunde nærmest betragtes som Husflid; derimod fordredes der til Udøvelse af saadanne Haandværk som Smedning, Skomageri, Skræderi og Skibsbyggeri faglig Uddannelse; det er de eneste Haandværk, Præsten i Nordby nævner i liber daticus omkring Aaret 1775, da han opgiver, at „af Haandværksfolk er her for nærværende Tid 3 Skomagere, 2 Smede og 1 Skibstømmermand, som for et Par Aar siden kom hertil fra Altona og nedsatte sig ved Odden for at nære sig af at fortømre baade fremmede Skibe, som have lidt Skade i Søen, og Landets egne.“

Og i Pastor O. T. Foss' Beskrivelse af Sønderho Sogn 1791 (Landsarkivet) skriver han, at „her i Sognet er af Sognets Indfødte 4 Skibstømmermænd, 3 a 4 Snedkere, som tillige er Murmestre og Straatækkere, 4 a 6 Skræddere af begge Køn, 6 a 10 Vævere, men kun af Kvindekønnet, 2 Skomagere, 1 Smed og 1 Drejer.“

Smede er de første Haandværkere, jeg har truffet paa i ældre Dokumenter. Ole Smed, Sønderho, nævnes i Forbindelse med en Hekseproces i Ribe 1613 (se 1. B. S. 342). Sognefoged Sønich Jensen Møller, Sønderho, anlagde en Smedie ved Sønderho Havn 1742. Den var nærmest beregnet for den da begyndende Skibsfart. Ved hans Død 1760 købtes Smedien af Kroejer Søren Pedersen Brinch, der kort efter afhændede den til Smed Erich Christensen af Gram for 77 Rdl. Til Smedien hørte et 4 Fag Beboelseshus, 2 Bælge, 2 store Forhammere, 3 Ambolte, 2

Sperhager, 1 stor Skruestik og en Del mindre Værktøj. Hele Købesummen laaner Erich, der var bleven „antaget af Sognebeboerne til at være Smed dér paa Landet“, af Skibsfører Niels Thøgersen (død 1813), der faar Pant i det købte. Smederiet maa ikke have givet nok af sig, thi i 1764 flytter han til Nordby, hvor han opfører en Smedie ved Møllen; her er han kun til Aaret efter, da han sælger Smedien til Anders Skoleholders Søn for 200 Rdl. Han har dog været Smed i Nordby saa længe, at han ved at udføre et Stykke Arbejde har foreviget sit Navn, idet han lavede en Sotønde, der blev udlagt i Graadyb og af Søfolkene kaldt *Jerriks Tønde* (Erich kaldtes dengang for Jerrick), hvilket Navn Tønden endnu har.

Bagere fandtes ikke langt tilbage i Tiden, hvilket fremgaar af, at da Birkedommeren i 1698 anholdt en Kvinde fra Fastlandet (hun var kommet til Fanø for at sælge Brød, hvad han mente var ulovligt), ansøgte Beboerne Stiftsbefalingsmanden om, at hun fremdeles maatte komme til Øen for at sælge Brød, da der ingen Bagere fandtes dér, og der var Mangel paa Brød.

Stiftsbefalingsmandens Svar paa Beboernes Andragende lyder saaledes:

Saasom Kongens Undersaattere paa det lille Øland Fanø andrager, at Bønderne, som bor paa det faste Land, haver tilforn ført bagt Brød over til Fanø at sælge, men nu en langsommelig Tid dermed opholdt, hvorfor de fattige Indvaanere, som selv ingen Sæd eller Avling haver, besværer sig højliggen at maa lide stor Nød for Brød til Underholdning, da som Tiden nu i saa Maade er hel besværlig, og Kornet udi en høj Pris at være stegen, vil jeg til fornævnte Indbyggeres Subsistens hermed bevilge og tillade, at det skal staa Bønderne og andre i Jerne og vestliggende Sogne boende frit for bagt Brød til Fanø at overføre, og sligt til videre Anordning for billigst Pris, som ske kunne, til Indvaanerne sælge og forhandle, og det aldeles uden nogen Forhindring i nogen Maade, og skal til den Ende dette i Jerne og Guldager Kirke paa Prædikestolen oplæses, at enhver derom Efterretning kunde have.

p. t. Kjøbenhavn, 28. Oktober 1698.

Grev Schack.

Hidtil havde Haandværksnæring været fri paa Landet, men ved Plakat af 3. April 1816 bestemtes, at Kancelliets Tilladelse skulde indhentes til at drive Næring som Haandværker paa Landet. I den Anledning indsendes der 60 Ansøgninger fra Haandværkere paa Fanø om Tilladelse til at drive Haandværk. Disse Ansøgninger medgives en Betænkning af Birkedommeren,

dat. 8. September 1821. Herigennem faar vi Oplysninger om alle daværende Haandværkere paa Fanø. Betænkningen lyder saaledes:

Nordby Sogn.

1. *Snedkere og Malere.*

Laurids Pedersen.

Niels Rasmussen.

Da de begge har drevet deres Haandtering her i mange Aar førend allerhøjeste Plakat udkom, indstiller jeg underdanigst, at den ansøgte Tilladelse højgunstigst maatte bevirkes. De er begge meget skikkelige Folk, og førstmeldte Laurids Pedersen i Særdeleshed en meget duelig Mand i sit Fag, har en talrig Familie at forsørge. Han stunder nu til Alders, og det vil derfor være særdeles ønskeligt om hans i Ansøgningen ermeldte Søn, Søren Lauridsen, der ogsaa i samme Fag af Faderen til Duelighed er oplært, tillige kunde meddeles Tilladelse til at drive Professionen.

2. *Tømmermænd, Murmestre og Hjulmænd.*

Wilhelm Wittenkamp.

Jes Nielsen Schmidt.

Thomas P. Beck.

Christian Nielsen.

Jens Christensen Ludvig.

Lars Mortensen Rødgaard.

Paa deres Begæringer finder jeg intet at erindre.

3. *Skibsbygmestre og Skibstømmermænd.*

Johan Frederik Schrøder bygger og fortømmer Skibe.

Jens Jensen Brick bygger Skibe og Huse. Hans Hustru Anna Hansdatter anholder i samme Ansøgning om Tilladelse til at væve.

Anders Madsen fortømmer og reparerer Skibe og Fartøjer. For sin Kone Mette Rasmusdatter anholder han i samme Ansøgning om, at hun fremdeles maa vedblive at bage Rugbrød.

Hans H. Knudsen ældre bygger og reparerer Skibe.

Hans H. Knudsen yngre ligeledes.

Jacob Henrik Holst ligeledes.

Anders Nielsen Tømmermand forretter Tømmerarbejde ved Skibene og er tillige Murmester.

Niels Søren Dyreby arbejder særligt som Skibstømmermand. Anholder i samme Ansøgning om at hans Kone maa vedblive at væve.

Af de her nævnte er det kun de to første samt 4de og 5te, som afgiver sig med egentlig Skibsbyggeri eller bygger nye Fartøjer, de øvrige paatager sig ikke selv noget Skib at bygge, men arbejder hos en af de egentlige Mestrene.

Da Skibsbyggeriet, saavidt jeg skønner, er af de Haandværk, hvortil Kancelliets særdeles Tilladelse efter Plakaten maa anses at være fornøden, giver jeg mig den underdanige Frihed at bemærke, at alle de fornævnte egentlige Skibsbyggere i mange Aar før 1816 har drevet denne Profession.

Imod ingen af de ansøgte Berettigelse vides noget at erindre. Antallet af Skibsbyggere er vel egentlig større end Distriktets Tarv nu for Tiden fordre, da de for Handel og Søfarten ugunstige Konjunkturer ikke opmuntrer til at bygge Skibe. I min Embedstid er her i Sognet kun et eneste stort Skib blevet bygget, men de, som ikke bygger, beskæftiger sig med at tømre og reparere og finder tillige Arbejde i Sønderho.

4. Smede.

Chr. P. Beck,
Jens Andersen,
Søren Abrahamsen*)

har i flere Aar forrettet Smedearbejde for Sognet.

5. Skræddere.

Her nævnes 6 kvindelige Skræddere, der søger om fremdeles at maatte sy Mands- og Kvindeklæder for Beboerne her i Sognet. De syr vel andet end Vadmel, hvilken Art af Tøj kun lidt bruges her, men dog lignende grove Tøjer blot til Beboernes Fornødenhed. Jeg skønner altsaa ikke, at Kancelliets Tilladelse for dem kan være nødvendig, men indstiller underdanig deres Andragende til højgunstig Bønhørelse.

*) Søn af Smed Abraham Lorentzen, der døde i Nordby 1816, og Stamfader til Slægten Abrahamsen i Nordby. Abraham Lorentzen er Søn af Møllebestyrer Lorentz Abrahamsen i Sønderho. — Søren Abrahamsen fik paa Industriudstillingen i Kjøbenhavn 1852 en Præmie af 30 Rdl. for en vel udført Spade og Segl.

6. *Skomagere.*

Frederik Bøje Brandt,
Niels Wormslev,
Jens Lauridsen Vraa
forfærdiger alle grovt og simpelt Arbejde.

7. *Bødkere.*

Peder Johansen,
Jens Frandsen Mathiasen,
Jacob Knudsen.

8. *Vævere.*

Her nævnes 20 Kvinder. Samtlige disse Ansøgere indstilles underdanig til gunstig Bønhørelse, og giver jeg mig den Frihed, forsaavidt som Ansøgenes Antal kunne siges at være temmelig betydeligt underdanig at bemærke, at Nordby Sogns Folkesmængde er mellem 16 og 1700 Mennesker, og at mange af de her anførte Væversker kun sjældent væver for Betaling eller for andre, men mest for dem selv og Familie.

9. *Rebslagere.*

Thomas Christian Bochhius har meget sjældent noget med Professionen at gøre, da han som yderst fattig mangler Penge til at indkøbe Hamp og øvrige fornødne Materialer.

10. *Rugbrødsbagere.*

Johanne Jensdatter, Skipper Hans Nielsen Svarrers Kone, bager Rugbrød for en Del af Sognets Beboere.

*Sønderho Sogn.*1. *Snedkere.*

Jens J. Sonnichsen.

Denne Ansøgning gaar tillige ud paa at erholde Tilladelse til at forfærdige musikalske Instrumenter, dreje i Træ, Ben og Jern, forfærdige Billedhugger- og Glarmesterarbejde.

Han er et født mekanisk Geni, der upaatvivlelig havde bragt det til stor Fuldkommenhed i mange Kunstfærdigheder, dersom han fra Ungdommen af var bleven oplært. Snedker- og Drejerprofessionen er imidlertid hans Hovedhaandteringer, og de øvrige anførte Færdigheder øver han kun som Bisag ved forekom-

mende Lejligheder, blandt hvilke Anledninger til musikalske Instrumenters Forfærdigelse skal fremhæves.

2. Tømmermænd og Murmestre.

Niels Hansen Jerne,

Hans Hansen Jerne

ansøger om fremdeles at maatte tømre, snedkerere og tække, alt ved Opbyggelse af Huse.

Jacob Hansen af Billumtarp

andrager om at maatte bruge sin Profession som Murmester.

Anders Hansen af Sædding,

Ole Jensen af Brøndum

andrager om fremdeles at maatte drive deres Haandværk som Hus- og Skibstømmermænd i Sønderho.

3. Skibsbyggere.

Peder Larsen Jensen,

Niels N. Degn.

Jens Hansen Jensen.

4. Skræddere.

P. Westphal samt nævnes 7 Kvinder.

Førstnævnte er Mandsskrædder og forfærdiger alle Slags Klædevarer for Beboerne i Sognet; alle de anførte Fruentimmere forfærdiger nu og Klæder for Mandfolk, men dog mest for Fruentimmere og hyppigst af grovt Tøj.

5. Skomagere.

Anthonis Madsen Johansen

forfærdiger kun grovt og simpelt Arbejde.

6. Vævere.

Her nævnes 16 Kvinder.

Da Sønderho Sogns Folketal er i det mindste 1100 Sjæle, og mange af Ansøgerinderne blot væver for sig selv og deres Familie, altsaa som de for Nordby Sogn anførte Vævere, tillader jeg mig at anbefale alle disse til Berettigelse at væve.

Hvilket saaledes underdanigst indberettes.

Nørup.

Samtlige Ansøgere faar de attraaede Bevillinger, der imidlertid indeholder den Bestemmelse, som dengang almindelig for Bevillinger, der udstedes til Landhaandværkere, at der kun maa arbejdes „alene for Bønder“. Dette giver Birkedommeren Anledning til at oplyse Kancelliet om, at af de 500 Ildsteder (Familier), der findes paa Fanø, befindes kun 52 Steder, der beboes af Bønder, og at Skibsbyggere jo ikke bygger Skibe for Bønder. Overtrædelser vil derfor daglig finde Sted, hvorfor han foreslaar, at der i Bevillingsbrevene udelades dette Ord.

Ordlyden af de Bevillinger, der udstedes til Skibsbyggere, bliver derfor ændret til, at de maa bygge Skibe for Øens Beboere.

Efter den Tid skulde enhver, der vilde nedsætte sig paa Landet som Haandværker søge om Bevilling ledsaget af den stedlige Øvrigheds Betænkning om Trangen dertil, senere da vi fik Sogneforstanderskaberne (1844) skulde disse udtale sig derom, og om hvorvidt der var Udsigt til at vedkommende kunde vente at ernære sig derved, ligesom der ogsaa toges Hensyn til, at andre allerede værende Haandværkere ikke maatte betages alt for meget af deres Indkomst ved, at en Konkurrent nedsatte sig i Sognet. Og for at ikke en enkelt Mand skulde tiltage sig alt for meget Arbejde inden for sit Fag og derved gøre Konkurrenterne brødløse, bestemte Plakat af 29. November 1822, at ingen Haandværker maatte holde Svende eller Drengue uden særlig Tilladelse og i intet Tilfælde mere end 1 Svend og 1 Dreng.

Paa Grund af alle disse Bestemmelser, der gjaldt, indtil Næringsloven af 1857 udkom, fremkommer der jævnligt Ansøgninger til Erklæring for Birkedommer og Forstanderskabet, fra hvis Protokoller jeg har hentet nedennævnte Oplysninger.

En Mand fra Sønderfarup ved Ribe ansøger i 1821 det danske Kancelli om Tilladelse til at nedsætte sig i Nordby som Bager og Ølbrygger. Kancelliet afæsker derpaa Birkedommer Rosenstand en Betænkning desangaaende. Denne, som afgives 20. Juli, lyder saaledes:

„Det vil formodentlig ikke være uden Gavn for Sognets fattige Beboere, at der aabnes dem Adgang til at kunne købe bagt Brød, hvilket nu ikke er Tilfældet, ligesom det vel og kunde være nyttigt, at Søfarende kunde forsyne sig med Brød her paa Øen.

Imidlertid vil det sidste være af størst Betydning for fremmede Skibe, der, skønt nu yderst sjælden, kommer her i Havnen,

da de her hjemmehørende Søfarende selv besøger Forbagingen af deres Skibsbrød.

Forsaavidt som det ansøgte Udsalg af Øl angaar, vil det vel være Spørgsmaal, hvorvidt samme ikke kunde anses at komme i Kollision med den Købmand Jacobsen allerede givne Bevilling til at forsyne Nordby Sogns Indvaanere med Øl, Brændevin og øvrige Drikkevarer og dermed forbunden Tilladelse til at brygge Øl.“

Jens Hansen Jerne i Sønderho søger i 1824 om Bevilling paa at drive Snedker- og Glarmesterprofessionen dersteds. Birkerammerens Erklæring paa Ansøgningen lyder saaledes:

„Hvad betræffer Glarmesterprofessionen, har Jens J. Sonnichsen paa Sønderho siden 1821 Bevilling herpaa, men formædelst saadan ej kan ernære en Familie, har han tillige Bevilling paa at være Snedker og Drejer.

Det højeste, efter indhentede Oplysninger, Sønderho bruger af Ruder, er ca. 300 aarlig, der kan vel udgøre $\frac{1}{2}$ Kiste Glas, hvoraf i Forening med foranstaaende bedst skønnes denne Professions Utilstrækkelighed til at være Levevej for én endsige flere, naar disse, som de bør, skulle være forsynet med Glas, Kit, Staaltraad og Skæredskaber.

Fremdeles er til mig ingen Klage indtruffen, hverken over Mangel paa hurtig Betjening eller ublu Betaling fra den nævnte Glarmesters Side.

Betræffende Bevilling paa Snedkerarbejde da lader Ansøgnings Distinktion mellem Tømrer og Snedkerarbejde mig paa underdanig Maade at bemærke, at Hustømmermandsarbejdet i Forening med Murerarbejdet og Tækning i Sønderho Sogn hidtil uden Klage har været forrettet af de i Sognet bosatte Niels og Hans Hansen Jerne, hvori de er hjulpet af deres Sønner Sonnich N. Jerne og nærværende Ansøger.

Hvad egentlig Snedkerarbejdet angaar, har Sønderho Sogn derimod kun én, og muligt kan der leveres Arbejde til nok én.

Hvad angaar Ansøgeren selv og hans Ansøgning, da vil det næppe være Sandhed, at han har anvendt megen Bekostning paa at øve sig i Snedker-, Tømrer- og Glarmesterprofessionen, da han som anført har fortjent Brødet hidtil som Medhjælper hos sin Fader. Han er gift og har ingen Børn og bor hos sin Fader, har forhen faret tilsøs, men fandt siden sit Giftermaal det mageligere hjemme.

Nærværende Ansøgning er foranlediget af en fra mig som Stedets Politimester Ansøgeren given Erindring om at afholde sig fra ulovlig Indgreb i de Næringsveje, der er hjemlet enkelte, og som han anses uberettiget til.“

Om nævnte Jens J. Sonnichsen fortælles,*) at han plejede at sige: „Alt, hvad man kan tænke sig, kan man lave.“ Af hans Frembringelser eksisterer der endnu Ure, der viser Time og Tid, og i Sønderho Kirke 3 Lysekroner, ligesom der paa Kirkegaard den findes 3 kunstfærdig udførte Ligsten, nemlig én liggende Øst for Kirken over Skibskaptajn Peder Hansen Brinch, én liggende Vest for Kirken over Sonnich Pedersen Møller og én opretstaaende Nord for Kirken over P. H. Gammelby, foruden flere paa Nordby Kirkegaard; disse dog nu fjernet. Sin Færdighed i Stenhuggerkunsten erhvervede han sig allerede som Dreng ved at betragte de fremmede Kunstnere, som i Vaabenhuset udhuggede Ligsten over flere af de gamle Skibsførere, der ligger begravet paa Sønderho Kirkegaard.

Sognepræsten, I. C. Biering, der besvarer en Kancelliskrivelse af 29. November 1809 om, hvorvidt der i Sognet maatte findes udmærkede Mænd, giver ham da følgende Omtale:

„Som Kunstner udmærker sig her Jens J. Sonnichsen, der uden synderlig Vejledning er en udmærket duelig Snedker, forfærdiger nydelige Rejsechatoller m. m., er efter Kenderes Dom en særdeles god Bøsemager, arbejder næsten i alle Metaller, drejer godt, har især gjort nydelige Fløjtepositiver, der endog Udenlands er agtet, alt blot efter ypperlig Genis Vejledning. End lægges hertil, at han indhugger smukt Ligsten, som flere Gravmonumenter her kunne vidne. Han fortjener den Agtelse, hans mekaniske Geni har erhvervet ham, men mangler den Opmuntring, hans Venner ønsker ham. Sandheden af dette og hans Beskedenhed og moralske Værd kan hans Sognepræst bevidne med Glæde.“

I 1825 var der kommen en Mand til Nordby ved Navn Claus Clausen for at ernære sig som Bager. Han kunde dog ikke ernære sig derved, og Aaret efter beslutter han sig til at forsøge sig i Varde, i hvilken Anledning han af Birkedommeren faar en Erklæring, dateret 3. Juni 1826 lydende paa, at „han lever et velbagt, sundt og godt anset og meget søgt Hvede- og

*) *Slægten Sonnichsen, 1908, Side VII f.*

Rugbrød. At derimod Søgningen her ikke gav tilstrækkeligt Næringsvej for ham og Familie er meget muligt, desformelst den hersteds tiltagende Fattigdom, dels for de med et Bageri hersteds forbundne store Udgifter med Hensyn til Brændsel m. v. og Mangel paa Bagnings Sæd.“ Han bliver dog i Nordby til 1. Maj 1827, da Møller Anders Johansen for sit Tilgodehavende for leverede Varer overtager hans Bageri m. v. Han søger nu om Bevilling paa Bageri, hvilket Birkedommeren anbefaler, „for di ingen med Familie her kan leve af denne Næringsvej, og derfor ingen bedre end Ansøgeren som Møller kan udføre det, og det saa meget mere, som han deri vil vorde assisteret af den af forrige Bager brugte sig her opholdende Bagersvend.“

Smedesvend Jørgen Chr. Beck, der i 1829 søger om at maa nedsætte sig som Smed i Nordby, faar den Erklæring, at han „er almindelig kendt i Nordby Sogn som en dygtig, billig og ædruelig Arbejder saavel i Grovsmeds som Klejnsmedarbejde.

Han arbejdede hidtil hos sin Fader Christen Pedersen Beck, der var Grovsmed her i Sognet, men da hans talrige Familie gjorde ham Udkommet trangt, har han erhvervet sig en Smedie, ved hvilken han, naar han naadigst forundes en Svend ved Grovs og Klejnsmedearbejdet, vil kunne finde sit og sinnes Ud komme. I Sognet, der er stærkt befolket, er der ingen med Klejnsmedbevilling.“

I 1826 andrager Skræder Jeppe Lauridsen Husted om Bevilling paa at blive Skræder i Nordby. Birkedommeren erklærer: „... er det min underdanige Mening, efter at have ladet mig forrevisere noget af Andragerens Arbejde saavel af Tilskæring som Syning, vil Sognet kunne være tjent med denne som Skræder, saa meget mere som man hos den ene for Tiden værende Mands Skræder Jens Christensen Dam ej kan faa fornødent forsvarligt Arbejde, da han er gammel og svagsynet samt ej fri for Forskæring, og den anden, Niels Sørensen Brinck, for Størsteparten af Aaret er til Søs, og selv naar han er hjemme lidet befatter sig med Skræderiet. Andrageren indstilles derfor til Bønhørelse.“

I 1827 ansøger Andreas Sørensen (Holmbo) om Bevilling som Smed i Sønderho. Birkedommeren erklærer paa hans Ansøgning, at „i Sønderho findes vel en Smed med Bevilling, navnlig Mads Christiansen. Denne har aldrig lært Smedehaandteringen, men som Arving af Faderens Smedie søgt Levevej ved denne Profession. Ansøgeren har ved at arbejde et halvt Aars

Tid omtrent for nævnte Mads Christiansen efter den til mig skete Indberetning vist, at han forstaaer Smedevæsenet og ført et ædrueligt Levned.“

Skrædersvend P. A. Svarrer ansøgte 14. Avgust 1849 Nordby Forstanderskabs Anbefaling om Bevilling til at nedsætte sig i Sognet som Skræder samt tillige om at drive Handel med Silke, Traad, Knapper og iøvrigt, hvad der behøves til Søfolkenes Klæder. Han fik Anbefaling til at drive Skræderprofessionen, men ikke til Handel.

Snedkersvend Peder Chr. Mortensen ansøgte 8. April 1851 om Anbefaling paa en Ansøgning om Bevilling som Tømmer og Snedker. Forstanderskabet erklærede: „Saavel fordi en temmelig betydelig Del Haandværkere alt har Bevilling her i Sognet som navnlig fordi Skibsbyggeriet, der har optaget mange af Sognets Haandværkere, i det mindste for Tiden synes at standse, finder Forstanderskabet ikke for nærværende Tid at kunne anbefale Ansøgningen.“ Paa Trods heraf blev Bevillingen ham dog tildelt, dog kun som Tømmer. Han kom ikke til at savne Arbejde, thi Aaret efter ansøger han om Bevilling til at maatte holde 1 Svend og 1 Dreng, men Forstanderskabet nægtede at anbefale, endskønt „man ikke mod Ansøgerens Duelighed og øvrige Forhold har noget at sige.“ Samtidig med Mortensens Ansøgning om at maa holde Medhjælp foreligger der til Erklæring en Ansøgning fra Peder Math. Møller om at maa nedsætte sig som Tømmer og antage Medhjælp, hvilket Forstanderskabet anbefaler ubetinget; men Amtet afslaar at bevilge den. Forstanderskabet skriver da til Amtet, at „P. M. Møller er barnefødt her i Sognet og har alt i 7 Aar været gift og bosat her og i samme Tidsrum ernæret 2 svagelige, gamle Folk og baaret alle andre Kommunens Byrder og i enhver Henseende gjort sig værdig til at anbefales. Et saadant Hensyn formenes ikke til nogen Tid utilbørligt, og det antages i høj Grad ubilligt, naar denne Mands Ansøgning ikke understøttes.“ Herefter faar Møller Bevillingen.

Den ovenfor omtalte Tømmer P. C. Mortensen var ikke „indfødt“, hvad Møller var. Man finder overalt, hvor Forstanderskabet skal anbefale Ansøgninger, at det fortrinsvis anbefaler „wor egn Folk“. Efter at Mortensen havde faaet Bevillingen som Tømmer og fik nok af Arbejde, synes det, at han er udsat for Forulempelser af sine Kolleger. Da han i den sløje Vintertid har forfærdiget og solgt en Dragkiste, der henhørte under

Snedkerarbejde, meldte Snedkerne ham for ulovlig Næring, og han idømmes en Bøde derfor. Mortensen truer nu med at ville melde baade Snedkere, der udfører Tømrerarbejde, og Tømrere, alle af „wor egne“, der udfører Snedkerarbejde. Dette skaber stor Uro blandt Befolkningen, der jo godt ved, at ingen af Haandværkerne saa nøje overholder Grænserne for deres Rettigheder, og Forstanderskabet henvender sig nu i den Anledning til Amtet med en Skrivelse, hvori det bl. a. hedder: „Denne ene rejste Retssag og dens Udfald kunde i Fremtiden føre til hyppige Gentakelser deraf til en Ufordragelighed, en Splidagtighedens Aand blandt de mange daglige Arbejdere i Kommunen, hvilket Forstanderskabet i høj Grad maatte ønske at afværge. Her er saa mange Tømrere beskæftiget ved Skibsbyggeriet; men naar Arbejdet derved standses, fremstiller de Artikler, der er Kvinderne uundværlige, altsaa forskelligt Husgeraad.“ Forstanderskabet udbad sig derefter Amtets Syn paa Sagen. Svaret derpaa kendes ikke.

Nordby havde ingen Rebslagere i 1850, medens der i Sønderho fandtes 2, hovedsagelig beskæftiget med Fremstilling af Tovværk til Skibe. Da saa en Rebslagersvend ved Navn Hans Adam Stokman Bøgh af Aarhus ansøgte om at maa ned sætte sig i Nordby som Rebslager, fik han, trods en fremmed, med Glæde Forstanderskabets anbefaling, „da man her i Nordby i flere Aar har følt Trang til en dygtig Rebslager,“*) men samtidig ønsker man at komme af med en Skomager Johan Goldtmann, ogsaa en fremmed, der havde faaet Tilladelse til midlertidigt Ophold som Skomager i Nordby under en Periode, da der var Mangel paa Skomagere; „man ser sig beføjet til at ønske, at Tilladelsen ej udstrækkes længere end til 1. Oktober, og at han efter den Tid maa søge Næringsvej andet Sted.“

Efter Midten af det forrige Aarhundrede blev det mere almindeligt, at de unge Mennesker, der vilde være Haandværkere, søgte deres Uddannelse uden for Øen og efter at være vendt tilbage og etableret sig hjemme maatte tage Lærlinge og Svende andre Steder fra paa Grund af, at den største Del af Fanøs Ungdom vilde til Søs.

*) Hans Hustru fik 23. December 1854 Forstanderskabets anbefaling paa en Ansøgning om Bevilling til at forfærdige Modepynt og forhandle de dertil fornødne Artikler: hvide Tøjer og kulørte Silkebaand.

Væversker og Strikkekoner.

Fra gammel Tid har navnlig ældre Kvinder paa Fanø haft en betydelig Indtægt ved at karte, spinde, strikke og væve for Købmændene i Ribe, saavel Bomuldstøjer som Hørgarnslærreder, Dynevaar o. l., ja selv Sytraad var mange vel øvet i at fremstille, foruden hvad de fremstillede til Husets eget Behov. At det ikke var ubetydelige Ting, de forarbejdede til Ribe Lærredshandlere, fremgaar af en Artikel i „Handels- og Industri-Tidende“ Nr. 107 1804, hvori det hedder, at der i Ribe findes 5 større og 4 mindre Lærredshandlere, hvoraf de mindre lader forarbejde 6

Enke Anne Nielsdatter, Nordby
Død 25. Februar 1892, 90 Aar

Enke Anne Andersdatter
Død 1914, 84 Aar

a 7 Skippund Hør hver (ca. 2000 Kilo), de større hver 20 Skippund. „Hørren spindes af Almuen paa Landet og for nemmelig paa Fanø, hvor der spindes i ethvert Hus for Lærredshandlerne i Ribe. Spindeprisen er efter Traadens Finhed fra 14 til 24 Skill. pr. Pund. Spindet sorterer Lærredshandlerne selv efter deres Godhed og lader det derpaa vinde af fattige Folk for 2 a 3 Skill. Pundet. Lærredshandlerne koger selv Garnet og lader det væve, mest paa Fanø og Mandø. Det groveste betales med 2 Mark og 4 Skill. pr. Snes

Nøgler, det fineste noget mere," hedder det i Artiklen. Dette Arbejde for Ribe Købmænd holdt sig til henimod Midten af forrige Aarhundrede. I 1849 fandtes der i Nordby 104 og i Sønderho 30 Vævestole. Nu er de, saavidt mig bekendt, alle borte.

Ravdrejere.

Et Haandværk, der ikke findes allevegne, er Forarbejdning af Rav til Smykker. Saalangt tilbage i Tiden, vi har Oplysninger om Fanø, findes der Beretninger om Ravfund dér paa Stranden (se l. B. Side 23 f). Om Ravsamling og Fund af større Stykker Rav vil der blive fortalt under Strandens Historie.

Allerede i Oldtiden var Rav et Smykkemateriale. I Fund fra den yngre Stenalder og fra Bronze- og Jernalderen træffer man Perler, Knapper og Naale, selvfølgelig højst primitive i Form og Udførelse, og oftest er disse Smykker af det simpleste Rav. Nu om Dage har Smykker af Rav altid Elskere; der kan være Perioder, hvor Efterspørgslen er mindre; Modens Luner gør sig ogsaa gældende overfor den Art Smykker; men Brugen af Ravsmykker vender altid hurtigt tilbage igen. Hvem husker ikke, hvor eftertragtet et Ravcigarrør i sin Tid var for en Konfirmand. (Hold mit Ravrør, Jens, mens jeg brækker mig!!).

Da nu der fandtes saa store Mængder af Rav paa Fanø, har der ogsaa altid været Folk, der forarbejdede dette til Smykker ved Drejning, Slibning og Polering, og da Fanø-Ravsmykker altid har været betragtet som værende af finere Kvalitet og mere originale end det østersøiske og dette overlegent, har Smykkerne fundet Vej langt ud over Landets Grænser. Muhamedanerne var i sin Tid store Aftagere af Rav, der særlig anvendes til Pipebidser og Cigaretrør, da deres Religion forbyder dem at benytte Smykker o. l. fremstillet af Dyreben. Der er derfor gennem et Hamborg Firma indtil Midten af forrige Aarhundrede gaaet store Partier Rav, opkøbt paa Fanø, til Orienten; nu er Celluloid traadt i Stedet.

En i forrige Aarhundrede for sine smukke Ravsmykker meget bekendt Ravdrejer var *Niels Jørgen Møller* i Sønderho. I en Indberetning af 10. Februar 1833 (Rigsarkivet) skriver Sognepræsten L. Nielsen i Nordby om denne Mand:

„Det meste Rav, der findes her paa Øen, benyttes og forarbejdes billigt her, da her er en Mand, hvis Navn er Niels Jørgen

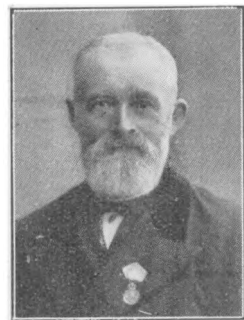
Møller, som bor paa Sønderho; han er en særdeles udmærket Ravarbejder. Han har sagt mig, at han i de sidste 8 Aar har sendt saa meget Ravarbejde, i Særdeleshed Perler, til Hannover, at han derfor har erholdt en Sum af 11—1200 Rd. kurant, og jeg maa tilstaa, at jeg efter at have set, hvad han har forarbejdet, anser ham for en stor Kunstner, thi han er i Stand til at dreje Rav saa fint som Papir og give det saa dejlig Politur, som der kan findes Han har fortalt mig, at han sender sit Arbejde i Rav ej alene til Hannover, men ogsaa til København, Hamborg, Bremen, Holland og Norge, og at han aldrig mangler Afsætning.

De sædvanlige Ravpriser her paa Øen er 2—3 Rd. kurant for Pundet; dog er dette meget forskelligt efter Ravets Bonitet, og det sker meget ofte, at 1 Lod Rav kan koste mere end dobbelt saa meget som et helt Pund. Saaledes koster Rav til at ryge med sædvanlig ikke mere end en Mark Pundet; men er det derimod Rav, som kan forarbejdes, da er Prisen derpaa i det mindste 3 Mark kurant for hver Lod — — —.

Han døde 9. Juli 1858, 62 Aar.

Fru *Caroline Børresen*, født i Oksby 1827, død i Sønderho 1895, ernærede sig udelukkende ved Forarbejdning af Ravsmykker. Hun havde omlavet en Spinderok til Drejelad, og herpaa forarbejdede hun mange smukke Ting i Rav og erhvervede sig paa flere Udstillinger i Ind- og Udland Medailler og Præmier. Hun skænkede i sin Tid Kong Christian IX en smuk Samling Ravsager og modtog herfor i flere Aar en Understøttelse af Kongen. *Niels Callesen Clausen*, der døde 1917, 91 Aar, var ligeledes en habil Ravdrejer, og den over 80 Aar gamle, men endnu raske og virkelystne *Niels J. Anthonisen* i Sønderho har i over 50 Aar som Hovederhverv ernæret sig derved og laver endnu smukke og efterspurgte Ting i Rav, foruden flere der beskæftiger sig dermed i mindre Stil.

I Nordby fremstiller Urmager *P. Sørensens* nydelige Ting i Smykker og Brugsgenstande af Rav. Frøken *Hansine Jessen* har ligeledes i mange Aar fremstillet de smukkeste Ting i Rav, der er forsendt til Liebhabere over hele Kloden. I de senere

N. J. Anthonisen
Født 30. Oktober 1852

Urmager og Ravdrejer
P. L. Sørensen
Født 18. Juli 1889

Aar har hun været bosat i Kjøbenhavn og dér haft flere Udstillinger, der vakte stor Beundring hos et købelystent Publikum. Alt Rav, der forarbejdes af de nævnte Personer, er ægte Fanø Rav, der fremkommer i mange smukke Farvenuancer og er af haardere Bøsnitet end det østersøiske. Særlig efterspurgt er Smykker med Insekter og Vanddraaber i; men den Slags Rav forekommer ogsaa kun meget sjældent.

Spillemænd.

Spillemænd er ikke Musikere og mindre Kunstnere. Haandværkere kan de heller ikke kaldes, om end de ved deres Spilleri har fortjent ikke saa smaa Summer, der har været et kærkomment Bidrag til Hjemmets Udgifter. De gamle Spillemænd spillede ikke efter Noder; det var en medfødt Gave at kunne haandtere et Musikinstrument. Det er særligt enkelte Slægter, der gennem flere Generationer har besiddet denne Evne. I Nordby mange Mødlemmer af Slægterne *Enné* og *Winther*, i Sønderho af Slægterne *Brinch* og *Sonnichsen*. Børnene af disse Slægter var ikke ret gamle, inden de stjal sig til at traktere Fæderens Violin. Dette har Maleren J. Exner ogsaa iagttaget og foreviget ved et Billede, hvor vi ser Moderen lader sin Dreng præsentere sine musikalske Evner for en Spillemand fra Fastlandet.

Naar Søfolkene om Efteraaret kom hjem, Baade og Skibe var aftaklet og lagt i Vinterhavn, havde de intet at bestille. De gik da sammen om Aftenen og underholdt hinanden med, hvad der kunde findes paa af Morskab. Søndag Aften gik Dansen livligt i dertil af nogle ældre Folk indrettede Stuer til de hjemlige Spillemænds Musik. Hertil skulde de hver enkelt Gang have Øvrighedens Tilladelse. En saadan Tilladelse gaves ikke i „Julehelgen“ og „Fastetiden“; men dette blev ikke altid respekteret. I Julen 1709 havde der saaledes været livligt med Dans og Spil i Nordby, hvorfor Birkedommer Søren Dunch lod bekendtgøre fra Prædikestolen den 16. Januar, at „ingen Juleleg efterdags maa holdes, og item advares alle og enhver, at de som tilsteder i deres Huse Ungdommen at øve Kortspil eller andet foragteligt Spil, som gives, skal straffes efter Loven.“ Dette

*Sønnens musikalske Evner præsenteres for en Kender.
Efter Maleri af Jul. Exner, 1886.*

Paabud, der jo gælder for stedse („efterdags“) er dog ikke blevet respekteret af Spillemanden *Niels Jessen Thomsen* i Sønderho; han har, tværtimod al Advarsel, holdt Dans for de unge i Juleugen 1714. Præsten, Pastor Engelstoft, lod ham da indkalde til offentlig Skrifte i Kirken, hvor han i Menighedens Overværelse havde tildelt ham en Irettesættelse og Formaning, hvad dog ikke frugtede noget, thi i den paafølgende Fastetid aabner han igen sit Hus for Ungdommen til Dans og Leg, hvad Præsten melder for Birkedommeren. Denne sender da Spillemanden en Stævning af følgende Indhold:

„Soren Sørensen Dunch, Birkefoged paa Fanø, gør vitterligt, at for mig haver andraget hæderlige Hr. Christian Engelstoft, Sognepræst paa Sønderho, hvorledes I Niels Jessen Thomsen paa Sønderho imod kongelig Majestæts allernaadigste Lov og den paa Sønderho hidtil værende kristelige Skik samt Eders forhen til ham og Menigheden gjorte Løfte skal have fordristet Eder til i den hellige Fastetid om Søndag Aften ej alene at have holdt Eders Hus aaben for en Del unge Folk paa Sønderho til et Danse- og Legehus, men endog selv spillet for dem, derved ej alene selv begaaet Forargelse til de Unges Forførelse, men ved og ej at have holdt Eders til Præsten givne

Løfte, saa indestævnes I til at møde her for Fanø Birketing for at tilkendegive alle dem, som var over 15 Aar og siden Fastelavnssøndag inklusive hver Søndag Aften i Eders Hus og Stuer til Dans og Leg haver været. — —

Fanø, den 20. Marts 1715.

Dunch.“

I Nordby har *Mads Jessen Oldefar* holdt „Juleleg med Spil og Dans i Niels Sørensen Stephensens Hus“ i 1749 og 11. Januar 1750 Dans uden Tilladelse, hvorfor han blev idømt Bøder.

At spille til Dans og Gilder var et Privilegium, som var forbeholdt Stadsmusikanterne, der hertil oprindeligt skulde have kongelig Bevilling, siden udstedtes disse af Magistraterne. Stadsmusikanterne var bosiddende i Købstæderne, men de havde ifølge deres Privilegier Eneret til at udøve Musik paa Landet i større eller mindre Udstrækning. Stadsmusikanten i Ribe havde Eneret for hele Ribe Amt; da han selvfølgelig ikke kunde overkomme at besøge Musikken paa fjerntliggende Steder, overdrog han sin Rettighed til andre dertil kvalificerede Spillemand. Vi finder saaledes, at Ribe Stadsmusikant Kros i 1798 ved Kontrakt overdrager Spilleriet for Nordbys Vedkommende til Skipper *Mathias Søren Møller* (død 1843, 79 Aar), Søn af Søren Gregersen, der ogsaa havde været Spillemand, og opretter med ham følgende Kontrakt:

Kontrakt

oprettet mellem Stadsmusikant *Jacob Kros* i Ribe og Skipper *Mathias Sørensen Møller* paa Fanø.

1. Overdrager jeg som kongelig privilegeret Stads- og Amtsmusikant i Ribe og Riberhus Amt alle Troløvelser, Bryllupper, Flag-Bryllupper (Skibs-bryllupper), Dansestuer og alle andre Danseforsamlinger, som er tilladelige, enten lille eller stor og som maatte forefalde paa Fanø (d. e. Nordby) til *Mathias Søren Møller* sammesteds, saa at han eller hvem han beskikker til at give Musik, naar de er dygtige til at forrette samme efter Landets Skik og Brug dér i Nordby Sogn til paa mine Vegne ubehindret at forrette samme, naar han aarlig til hver Mortens Dag betaler mig forud 4 Rdl. i gangbar Mønt; men skulde Betalingen over foreskrevne Tid udeblive, ophæves Kontrakten af sig selv.

2. Hvad gejstlige og verdslige Betjente deres egne eller deres Børns Bryllupper angaar, vil jeg selv aldeles have mig forbeholden disse, uden at *Mathias Søren Møller* nyder noget derfor godtgjort.

3. Sker Tiltrædelsen fra sidstafvige Mortensdag 1798 at regne, og skal han da beholde ovenmeldte Fanø i 6 Aar, med mindre andre Omstændigheder skulde indtræde, hvorved denne Kontrakt skulde forkastes. Dog skal *Mathias Søren Møller* være pligtig at udholde bemeldte 6 Aar og svare bemeldte aarlige fastsatte Afgift.

4. Haver *Mathias Søren Møller* og hvem han beskikker til at give Musik, at føre et skikkelig Levned, beegne enhver høfligt og upaaklageligt, saafremt denne Kontrakt skal staa ved Magt.

5. Skulde nogen understaa sig til imod denne Kontrakt at gøre *Mathias Søren Møller* eller den han beskikker nogle Indpas eller Fornærmelser i hans Fortjeneste til de i første Post nævnte Værtsskaber og andre tilladelige Forsamlinger, af hvad Navn end nævnes kan, maa de sikker være i at blive tiltalt og straffet efter Sagens Beskaffenhed og i nødig Tilfælde at rekvirere Rettens Betjentes Assistance.

6. Denne Kontrakt har *Mathias S. Møller* paa Birketing og Kirkestævne at lade læse og bekendtgøre til Vedkommendes Efterretning. Og haver jeg samme egenhændig underskrevet og med mit sædvanlige Signet paatrykt.

Ribe, den 3. December 1798.

Jacob Krosp.

Denne Kontrakt forpligter jeg mig til i alle Maader at holde og efterkomme.

Ribe ut supra.

Mathias Søren Møller.

I 1800 bliver P. Schytz ansat som Stadsmusikant i Ribe; han overdrager Spilleriet for Sønderho til *Jes J. Sonnichsen* (død 1856) mod en vis aarlig Afgift. *Sonnichsen* indehavde Bestillingen til 1833, og han har i den Tid ført nøjagtig Bog over alle de Gilder, han i nævnte Tidsrum har spillet til i Sønderho. Bogen er endnu i Slægtens Eje. Her skal lige anføres hans Indtægt af et Par Bryllupsgilder, han har spillet til:

1803. 25. Januar. Denne Dag havde Søren Nielsen Møller og Bodil Madsdatter — Niels Hansen Møller (Broder til S. N. M.) og Mette Frederiksdatter — Jep Madsen (Broder til Bodil Madsen) og Maren Hansdatter deres Bryllup.

Jeg fik over Borde	Rdl. 3 3 2
Ved Brudedansen	„ 4
Om Aftenen	„ 3 4 7
	<hr/>
	Rdl. 7 5 9
Afgaar for mit Offer	„ 2 3
	<hr/>
Frie Penge	Rdl. 7 3 6

„Over Borde“ var at spille mens Folk sad ved Kaffebordet. Der gik da en Tallerken rundt, hvori Gæsterne efter Evne lagde et passende Beløb til Spillemanden. Offeret, Spillemanden gav

til Præst og Degn, blev betragtet som Driftsudgifter og kunde derfor trækkes fra Indtægten. —

1804. 20. December havde Jens Peder Knudsen og Karen Mathiasdatter Bryllup.

Over Borde havde jeg	Rdl. 0 4 12
Brudedansen gav	„ 1
Første Aften	„ 1 0 12
Anden Aften	„ 4 8
Tredie Aften	„ 4
	Rdl. 3 3
Afgaar for Offer	„ 14
	Rdl. 3 2 2

Det ses af dette Regnskab, at Brylluppet har været holdt i 3 Dage, hvad ikke var ualmindeligt hos velstaaende Folk dengang.

Om Brudgommen kan bemærkes, at han kom ud at sejle, da han var 11 Aar, blev Skipper, da han var 19 Aar, og sejlede som saadan til han var 70 Aar. Han døde 1876, 101 Aar gammel. Da han fyldte 100 Aar, var der stor Familiefest for ham, og han dansede til den lyse Morgen.

P. Brinch, Sønderho, stemmer et Musikinstrument, Hummel kaldet.

Paa Fanø dansedes i forrige Tider kun to Danse, der var forskellige for de to Byer. De er af meget gammel Oprindelse. I 1815 er der Festmiddag og Bal hos Kaptejn P. H. Brinch i Sønderho paa Kongens Fødselsdag. Dette omtales i „Ribe Avis“, der allerede da betegner Dansene som ældgamle.

Arkivar H. Grüner Nielsen har i „Folkelig Vals“, 1920 (Danmarks Folkemin-

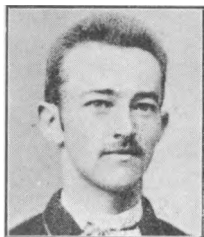
3 Spillemænd: Blokkedrejer J. Enné, Organist, Gundersen og Skomager Lauridsen, Nordby, ca. 1885.

der Nr. 22) indgaaende beskrevet de to Danse med tilhørende Musik og Sang.

Bogtrykkeri.

Trangen til et Bogtrykkeri paa den folkerige Ø var i mange Aar tilstede, uden at det lykkedes at afhjælpe den. Det er nemlig ikke lovligt at oprette et Bogtrykkeri i Landdistrikterne uden for Købstæderne. Der fordredes særlig kongelig Bevilling til Oprettelse af et Trykkeri paa Landet, og en saadan var meget vanskeligt at opnaa, særligt for Enkeltmand.

En Mand ved Navn *Faber Daugaard*, bosiddende i Nordby, udgav i 1872 et lille Dagblad: *Esbjerg-Fanø Skibsfartstidende*. Det blev trykt i „Ribe Amts Tidende“s Bogtrykkeri i Varde, med hvilket Blad det havde en Del Fællesstof. *Daugaard* gjorde sig store Anstrengelser for at faa Bevilling paa Driften af et Bogtrykkeri, men uden Resultat. Senere søgte Boghandler

N. M. Kromann
som „Bogtrykker“,
18 Aar gammel

J. C. Christiansen om Tilladelse til at anlægge og drive et Bogtrykkeri med det Formaal at lade trykke og udgive et lokalt Blad og faar ogsaa hertil følgende Anbefaling fra Sogneraadet, der udtaler, at „man anser et saadant Foretagende at ville kunne stifte Gavn ved hurtigst muligt at meddele de Efterretninger, som er i Søfartens Interesse og derismed ogsaa i Befolkningens Interesse og tillige at være et virksomt Middel til almindelig Oplysnings Fremme her paa Øen.“ Ogsaa han fik Afslag. Fabrikant S. M. Kromann i Sønderho drev en meget betydelig Fabrikvirksomhed i Pakfarver til Hjemmefarvning og havde hertil Brug for mange Tryksager, særlig Poser; dette foranledigede Sønnen N. M. Kromann (denne Bogs Forfatter), der da var ansat i Faderens Forretning, til i 1888 at anlægge et Akcidentstrykkeri til Fremstilling af Faderens Behov af Tryksager. Dette Trykkeri beskæftigede til Stadighed 4 Mennesker, men var kun lovligt for Trykning af Poser, Konvoilutter, Regningsblanketter o. l. Smaating.

Først i 1896 blev der oprettet et større Bogtrykkeri i Nordby af Hugo Høgsted, der samtidig udgav og redigerede et Ugeblad, „Fanø Ugeblad“. Dette skete ogsaa uden om Bevillingsmyndighedernes Vidende og Vilje. Da saa Boghandler J. N. Hansen fik Bevilling, overtog han Høgsteds Trykkeri og senere Udgivelsen af Ugebladet. Høgsted vedblev med at være knyttet til Trykeriet og Bladets Redaktion i ca. 30 Aar. „Fanø Ugeblad“ udgaar fremdeles og holdes ikke alene i saa godt som alle

Boghandler
J. N. Hansen
Død 17. Maj 1925, 80 Aar

Bogtrykker
Hugo Høgsted
Født 5. December 1858
i Frederikshavn

Boghandler
S. Cl. Hansen
Født 1. September 1875

Hjem paa Fanø, men forsendes til Fanøboere rundt omkring i Landet og i fjerne Verdensdele. Trykkeriet bestyres nu af Faktør *Berg Jensen*.

Et Bogbinderi er knyttet til Hansens Boghandel (nuværende Indehaver S. Cl. Hansen), som bestyres af *Jørgen Andersen*.

Medens der baade i Nordby og Sønderho altid fandtes enkelte, der kunde reparere Stueure, savnede man en rigtig Urmager, der kunde reparere Lommeure. Disse var særlig kommet i Brug i Opgangstiden før Krigens Udbrud i 1807; nu i 1824 trængte de vel nok til at efterses, og Beboerne i Nordby ser sig da om efter en Urmager, der er villig til at nedsætte sig dér i Byen. Det lykkedes dem at faa en ung Mand fra Løgumkloster til at nedsætte sig i Nordby som Urmager; hans Navn var *Matz Krogh*. Han døde imidlertid allerede i 1826. Nogen velsitueret Mand har han ikke været efter hans Efterladenskaber at dømme; disse bestod nemlig kun af følgende Ting: 1 Trækasse med smaa Instrumenter, vurderet til 4 Rdl., 1 Hjulskæremaskine til 2 Rdl., hans Garderobe, 1 Par Støvler, 1 Kasket, 1 gammel Hat, 1 blaa Klædesfrakke, 1 Vest, 1 Halsklæde og 1 Par Bukser „var saa ringe og ej værd at registrere.“ Af Ure, han havde modtaget til Reparation, fandtes 9, som Ejermændene gjorde Krav paa at faa udleveret:

Gaardmand Math. P. Iversen, 1 Sølvur i tvende beskadigede Sølvkasser uden Glas med dobbelt Messing Yderkasser med vedhængende Sølvkæde, Messing^sSignet og Urnøgle.

Skipper Jens Jensen Engers, 1 Sølvur i tvende Kasser, Skiveven mærket: London, med Sølvkæde og Messingnøgle. Den yderste Kasse har en Bule.

Gaardmand Hans Nielsen Jensen af Rindby, 1 Sølvur i to Kasser, Sølvkæde og Urnøgle dannet af en Otteskilling.

Skipper Peder Svendsen, 1 Sølvur i tvende Sølvkasser uden Kæde.

Skipper Peder Clausen, 1 Ur i to Sølvkasser med et langt blaat Baand til at tage om Halsen og Messingnøgle med rød Sten.

Niels Nielsen Pedersen, 1 Sølvur i to Kasser med et flettet Baand og Messing Urnøgle. Stilken af det Øje, hvori Kæden hænger, er af Messing.

Skipper Laurids Svendsen, 1 Tombaksur i tvende Kasser, hvoraf den yderste har været forgyldt.

Hans Pedersen æskede en Sølværmeknap, som han foreviste Magen til.

Skipper Søren Pedersen Hansen, 1 Tombaksur i to Kasser med et sribet Baand og en Messingnøgle.

Fanø Haandværker- og Industriforening.

Fanø Industriforening er stiftet 1872 og blev i 1890 sammensluttet med den i 1886 stiftede Fanø Haandværkerforening, og Navnet paa de sammensluttede Foreninger blev da som ovenfor anført. Dens første Navn var „Arbejder- og Industriforening for Fanø og Esbjerg med Omegn“.

Den daværende Bestyrelse, der bestod af Skibsbygmester S. Abrahamsen (Formand), N. P. Svarrer, Snedkermester Hans Nielsen, Snedkermester N. S. Thing, Pumpemager Jens Enné og Overlærer Poulsen, vedtog den 5. Avgust 1890, at Foreningen skulde lade opføre en Bygning og en Teknisk Skolebygning. Der afsendtes saa en Ansøgning til Indenrigsministeriet om Tilskud til Skolebygning. Den 23. April 1891 fik Foreningen Meddelelse om, at Ministeriet havde bevilget 6800 Kr. til Opførelse af den Tekniske Skolebygning.

Aarene forud havde Foreningen afholdt forskellige Basarer, hvis Overskud skulde gaa til en Byggefond. Ja, en Basar skulde endog have givet 3000 Kr. i Nettooverskud.

Den 27. Oktober 1891 vedtoges det paa en ekstraordinær Generalforsamling, at anmode Arkitekt Holch (en Broder til Provst Holch, Nordby) om at udarbejde Tegninger over Bygningen, og kort derefter paabegyndtes Opførelsen.

Man maa anerkende Bestyrelsens og Arkitektens Fremsynethed og Dygtighed. Her paa Fanø, hvor i gamle Dage kun saas smaa og lave Huse, var det lidt af en Omvæltning at opføre saa stor en Bygning. Efterkommerne har da ogsaa kun Grund til at være tilfreds, hvilket ogsaa bevises ved, at mange Familiefester afholdes i Foreningens Lokaler.

Indvielsen af Bygningen fandt Sted den 5. Februar 1893, hvorefter Lokalerne straks toges i Brug.

Haandværker- og Industriforeningens Bygning.

Fanø Haandværker- og Industriforenings Formænd:

Boghandler Christiansen fra 1872—74.

Overlærer
Holger Poulsen, R.
1874—96
Æresmedlem
Død 1918. 76 Aar

Urmager
H. J. Fogh
1900—10
Æresmedlem
Død 28. Maj 1931, 77 Aar

Skibsbygmester
S. Abrahamsen, R.
1896—1900
Æresmedlem
Død 26. December 1916, 67 Aar

Snedkermester
N. S. Thing
1910—12
Æresmedlem
Født 27. April 1861

Blikkenslagermester
H. M. Mathiasen
1912—16
Død 13. November 1932, 70 Aar

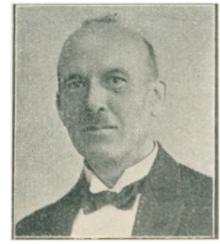
Bagermester
A. Hansen
1916—19
Død 23. Januar 1928, 59 Aar

Smedemester
M. Jørgensen
1919—26
Født 12. December 1893 i Vejrup

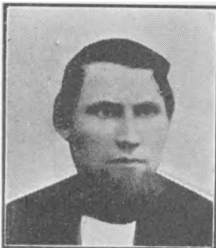
Skibsbygmester
J. Christoffersen
1926—20 og fra 1933
Født 26. Maj 1885

Skomagermester
J. Møller Winther
1930—33
Født 29. December 1879

Haandværksmestre fra ældre og nyere Tid:*)

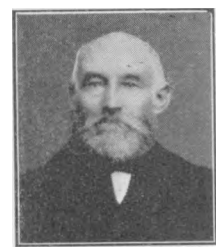
I. Nordby.

Blokkedrejer
Jens H. Ende
Død 21. Juni 1898, 79 Aar

Skræder
Johannes Johansen
Død 28. Maj 1921, 74 Aar

Murer
P. H. Iversen
Død 20. Januar 1832, 82 Aar

*) Se ogsaa under Skibsbyggere og Haandværker- og Industriforeningen. Det har selvsagt været mig umuligt at tage alle Haandværksmestre med, ihvor gerne jeg havde villet det.

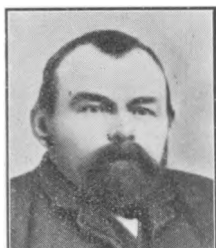
Skomager
H. S. Hansen
Født 27 Januar 1862
Æresmedlem af Haandværker-
og Industriforeningen

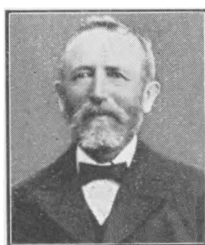
Slagter
H. L. Alber
Født 28. Januar 1850 i Ribe
Æresmedlem af Haandværker-
og Industriforeningen

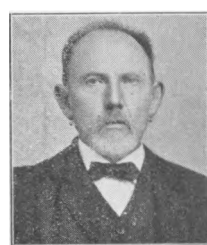
Snedker
Hans Nielsen
Død 15. Marts 1922, 83 Aar
Æresmedlem af Haandværker-
og Industriforeningen

Maler |
N. P. Svarrer
Død 5. Avgust 1896, 53 Aar

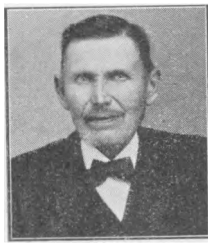
Skomager
P. H. Winther
Død 30. Avgust 1929, 82 Aar
Æresmedlem af Haandværker-
og Industriforeningen

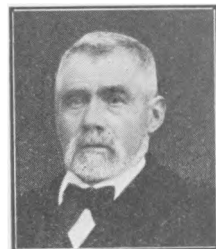
Blokkedrejer
Hans Ende
Død 6. Novbr. 1932, 82 Aar

Tækkemand
S. J. Lauridsen
Dekoreret med Redningsmed.
Død 29. Januar 1921, 69 Aar

Blokkedrejer
J. S. Enné
Død 25. Septbr. 1925, 78 Aar
Æresmedlem af Haandværker-
og Industriforeningen

Smed
H. M. Beck
Død 30. Maj 1904, 69 Aar

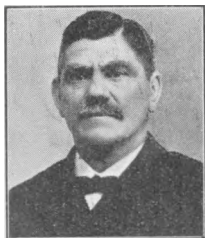
Snedker Claus J. Olsen (med Saven)
Død 9. Marts 1923, 85 Aar
og *Snedker Simon Johnsen*
Død 1933

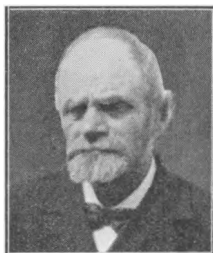
Maler
M. N. Thing
Født 9. September 1864

Bager
O. H. Olesen
Død 2. April 1929, 84 Aar
Æresmedlem af Haandværker-
og Industriforeningen

Smed
S. Terkelsen Beck
Født 6. Marts 1863
Æresmedlem af Ribe Amts
Smedemesterforening

Snedker
Andreas Olsen
Født 12. December 1856

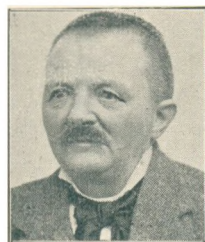
Snedker
Peder A. Andresen
Født 11. Januar 1851

Murer
P. H. Ende
Død 7. December 1925, 69 Aar

Fotograf
J. N. Kromann
Født 24. Oktober 1865
Æresmedlem af Haandværker-
og Industriforeningen

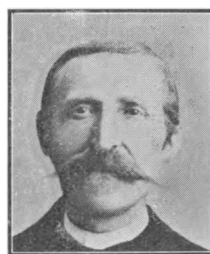
Sadelmager
Johs. Møller
Født 10. Juni 1870 i Krautsand

Installatør
W. Jessen
Født 24. April 1903

Urmager
P. j. Dam
Født 9. Oktober 1876

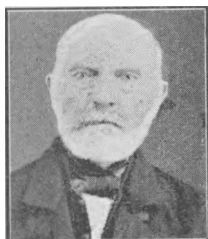

Skomager
A. H. Nyhuus
Død 15. Avgust 1921, 63 Aar

II. Sønderho.

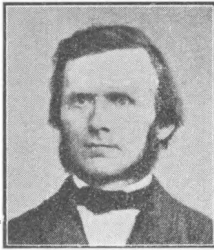
Slagter
Sonnich Sonnichsen
Født 18. April 1856

Møbelsnedker,
senere Krydtoldbeljent
Hans Møller
Død 28. Oktober 1884. 78 Aar

Slagter
Sonnich J. Sonnichsen
Født 28. November 1877

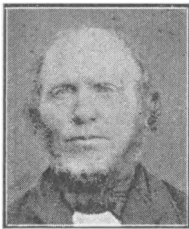
Skræder
Carsten Pedersen
Død 22. Maj 1900, 74 Aar

Snedker
Hans Forpagter Jensen
Død 28. Juni 1892, 76 Aar

Smed
Eduard Anthonisen
Død 24. Juli 1903, 60 Aar

Snedker
Hans Hansen
Død 26. September 1891, 75 Aar

Snedker
Niels Poulsen
Død 20. Maj 1910, 81 Aar

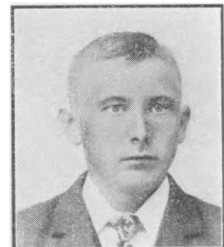
Snedker
Morten J. Poulsen
Død 24. December 1910, 69 Aar

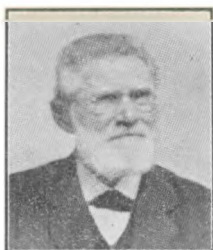
Smed
H. M. Vejleborg
Født 18. Juli 1870 i Kerteminde

Maler
Sonnich P. Thomsen
Født 24. November 1871

Maler
S. Brinch Nielsen
Født 21. November 1880

Bager
Niels Sonnichsen
Født 27. September 1863

Bager
N. S. Engsted
Født 27. April 1883

Snedker
Andr. J. Holdt
Født 10. Maj 1868 i Skærbæk

Fotograf
Fru Karen Fischer
Død 2. November 1896

Tækkemand, ihv. Skibsløser
P. C. Larsen
Død 24. Juni 1914, 72 Aar

Installatør
Sigfred Kromann Thøgersen
Født 24. Marts 1900

Skræder
Andreasen
Født 4. Februar 1873 i Grimstrup

Et mekanisk Geni.

Snedker og Baadbygger
Jens Ussing
Død 25. Marts 1888, 78 Aar

Snedker Jens Ussing er født i Ribe*) og kom i en ung Alder til Nordby. Foruden i sit egentlige Haandværk, Snedkeriet, udfoldede han en omfangsrig Virksomhed som Maler (han har i sin Tid malet Nordby Kirke originalt og smukt), Glarmester, Billedskærer (leverede saaledes Udskæringer til For- og Agterstævnen paa Skibe), Baadbygger, Billed- og Stenhugger, Fotograf (var den første Fotograf i Vestjylland), Tegner og Kortlægger (har kortlagt Sejløbet ind til Nordby).

Som Fotograf rejste han omkring og „tog Folk af“ og benyttede til sin Befordring en Cykle, han selv havde fremstillet af Træ. Derom beretter „Ribe Amts Tidende“ 26. Juni 1868: „En „Hjulhesterytter“ ankom til Varde i Gaar fra Ribe. Han havde med sin lette Ekvipage befordret sig hertil hele Vejen og skal have tilbagelagt den 5¼ Mile Strækning i omtrent 3 Timer. Det var tydeligt at se, at Manden havde stor Øvelse i denne nymodens Sport. Det kan ikke nægtes, at det baade er en nem og fremfor alt billig Befordringsmaade.“

Tækkemanden i Arbejde.

*) Slægt se „Stamtavle over Slægten Ussing“, Kjøbenhavn 1885.

SKIBSBYGGERIET.

ENDSKØNT vi ikke før Aaret 1768 kender Navnet paa nogen Skibsbygmester eller kan tale om Bygning af større Skibe paa Fanø, har der dog været Tømmermænd dér, som før nævnte Aar havde Kendskab til Skibsbygning. Saaledes fik Lensmanden paa Riberhus den 11. Januar 1566 Befaling til at sende Skibsbyggere til Kjøbenhavn, og heri gives Ordre til at sende bl. a. 6 fra Ribe og 2 fra Sønderho, og efter Ribe Borgerskabsprotokol har Søren Svendsen fra Sønderho 14. December 1649 taget Borgerskab som Skibsbygger i Ribe. Om et den 16. Oktober 1715 paa „Digen“ ved Graadyb strandet Skib fra Ammeland, ført af Kaptajn Wyties, vides, at det blev bragt i Havn ved Nordby og dér repareret af stedlige Folk, saa det kunde fortsætte Rejsen. I 1718 nævnes i Sønderho Hans Knudsen og Niels Jessen, som bygger Fiskebaade (se Side 42). I Birkefoged Morten Bøllings Indberetning om Skibsfartens Tilstand paa Fanø af 12. August 1771 (Rigsarkivet) omtaler han, at der paa hele Fanø findes 22 Galiaser, 14 Jagtbaade og Tjalke, 2 Sprydsejlere, 7 store Everter, 60 Baade med fast Dæk og 1 Snække, og at de alle er bygget paa Fanø med Undtagelse af Snækken. Disse 45 Skibe og 60 Dæksbaade kan ikke være bleven bygget paa Fanø efter, at den nedenfor omtalte Skibsbygmester Lorentz Holst i 1768 nedsætter sig som Skibsbygmester i Nordby, altsaa i et Tidsrum af kun 3 Aar.

Naar Skibsbyggeriet tog Fart fra 1768, skyldes det nærmest en Tilfældighed. Raadmand og Købmand Jens Rasmussen Rahr i Ribe begyndte omkring 1756 at drive Skibsrederi og Hvalfangst ved Grønland. I 1764 købte han paa Mandø et dér indstrandet Brigantiner Skib, 19 Læster drægtig, og i 1766 ligeledes paa Mandø et indstrandet Galeaseskib paa 24 Læster. Begge disse Skibe fik han med megen Møje og Besvær indslæbt til Ribe og dér repareret; men da han Aaret efter ligeledes køber et paa Rømø strandet Skib, der var for stort til at kunne flyde ind til Ribe, og det nærmeste Sted, det kunde repareres, var Altona, foretrak han at kalde en Skibsbygger her til for at udføre Reparationen, og valgte da Nordby som det

bedste Sted for Anlæg af et Skibsbyggeri. Den Mand, han da kom i Forbindelse med og antog til at lede Skibsbyggeriet var *Lorentz Holst*, der da drev Skibsbyggeri i Altona. Nordby Kommune overdrog ham vederlagsfri Benyttelsen af en Plads ved Havnen til Anlæg af Beddinger. Herom blev der i 1792 den 17. April, da *Holst* havde oparbejdet sin Virksomhed ret betydelig, og Kommunen mente, at han for Fremtiden kunde staa sig ved at yde et lille Vederlag for Benyttelsen af Pladsen, oprettet en Kontrakt mellem Kommunen og *Holst*, der faar Ejendomsret til Pladsen mod, „at han og hans Hustru samt deres Arvinger eller efterkommende Ejere deraf betaler aarlig til Nordby Sogns Kirke 2 Rigsdaler, at af de fremmede Skibe, som sidder paa Tømmerværftet om Vinteren, skal betales Havnepenge her til Kirken ligesaafuldt, som de laa her i Havnen til Vinterleje, efter Kirkens Reglement.“ Dernæst bestemmes, at Værftet ikke maa gøres længere eller bredere, end det nu er, uden at det sker med Sognets Samtykke og Tilladelse.

Raadmand Rahr i Ribe havde hidtil været økonomisk interesseret i Skibsværftet; men efter hans Død i 1787 blev *Holst* Enejjer af Værftet. Det kneb haardt i de første Aar at faa tilstrækkeligt med faguddannede Folk til Skibsbyggeriet, og i høj Grad generende var det med den strænge Udskrivning af Folk fra Fanø til Orlogstjeneste, som i 1775 syntes at skulle lamme Skibsbyggeriet. Rahr ansøger derfor under 16. Februar, efter at Udskrivningschefen havde været paa Fanø og udtaget et betydeligt Antal unge Mænd, Admiralitetet om, at de Folk, han havde Brug for til Skibsbyggeriet og sine Grønlandsfarere, maatte skaaes for Indkaldelse.

Stiftsbefalingsmanden i Ribe, Lewetzau, giver hans Andragende følgende anbefaling:

„Til stor Bekvemmelighed saavel for Fremmede som indenlandske har Supplikanten for et Par Aar siden paa egen Bekostning anlagt indbemeldte ikke ubetydelige Skibsbyggeri paa Fanø under Riberhus Amt. Hvor nyttigt og fordelagtigt dette virkelig patriotiske Værk er for det almindelige og mange i Særdeleshed falder straks i Øjnene, da dette er det eneste Tømmerværft, som er eller nogensinde vides at have været paa hele Vesterkanten af Jylland, hvor nu ikke alene de Skibe, som paa Farvandene deromkring maatte forulykkes, men i Særdeleshed de Skibe og Fartøjer, som i Jylland fra Skagen af indtil Elven hjemmehører, nærmere end udenlandsk paa Forlangende med en taalelig Bekostning samt lige saa godt og forsvarligt som andetsteds, kan blive kalfatrede og fortømrede item nye Skibe byggede, hvor-

ved ikke alene mange Penge kan holdes tilbage i Landet, som hidtil for saadant Arbejde er udgaaet, men ved og en ny Næringsvej er aabnet for flere Arbejdere i Landet.

Det er og rigtigt, at Supplikanten paa dette sit Tømmerhverv har ladet bygge indbemeldte Skib, der er distineret i dette Foraar at afgaa paa Fiskeri under Grønland, og lige saa rigtig er det, at han i mange Aar paa bemeldte Fiskeri har udredet Skibe, undertiden 2 a 3 Stykker. Den liden Opmuntring, han derfor søger én Gang for alle til Bestandighed at erholde og forvisses om til fremdeles at kunne fortsætte saa nyttige Anlæg, synes Vigtigheden af samme fuldkommen at fortjene og vil blive en ubetydelig Afsavn i de Søfolk, Deres Maj. Tid efter anden allern. maatte finde for godt til Flaaden at lade udtage, men er ham saa meget mere angelegen og fornøden bestandig at være vis paa, som han til begge Deles varige Fortsættelse nødvendig behøver at betjene sig af de paa Fanø værende enroullerede Søfolk; og det var beklageligt, om enten hans Skibsbyggeri eller Fiskeriet under Grønland nogen Sinde af Mangel paa behøvende Folk skulde enten standses eller lide mindste Ophold.

p. t. Odense, 3. Marts 1775.

Lewetzau."

Da der samme Maaned kun afgik 15 unge Mænd fra Fanø til Orlogstjeneste — et ringere Antal end sædvanligt — er Andragendet sikkert blevet imødekommet.

Naar Skibsbyggeriet kom saa hurtigt i Flor paa Fanø, var det ikke alene det betydelige Antal store Skibe, som Raadmand Rahr og Købmand og Kroejer Niels Jacobsen, Nordby, lod bygge dér, men den betydelige Udvikling, som Øens Skibsfart havde taget, siden Beboerne i 1741 købte sig fri af Kronen og derved fik Frihed til Skibsfart og Sejlads, hvorhen de vilde, krævede flere og flere Skibes Anskaffelse, hvilke saa godt som alle blev bygget hjemme paa Fanø. Den Beskyttelse, Skibsbyggeriet fik ved Forordningen af 20. April 1796, hvorefter der fremtidigt skulde erlægges 10 Rdl.s Afgift for Kommercelæst af de i Udlandet indkøbte Skibe, befordrede ogsaa det hjemlige Skibsbyggeris Rentabilitet. Denne Afgift svarede til 10 a 12 Procent af Skibenes Værdi, da et godt Egetræsskib kostede omkring 80 a 100 Rdl. pr. Kommercelæst.

Lorentz Holst fik bygget ialt 48 større og mindre Skibe, hvoraf ingen var mindre, end de kunde sejle paa Hamborg og Altona, og mange saa store, at de kunde gaa paa Grønland, Island og Middelhavet. Desuden reparerede han en Mængde Skibe saavel af Øens egne som fremmede, baade inden- og udenlandske. Af de Skibe, han har bygget, kender jeg Navnene paa en Del:

Briggen Sophie Caroline, 31 K. L.
 Galeasen Dorthea Cathrine, 36 K. L., til Madam Rahr i Ribe.
 „ De jonge Jacob, 30 K. L.
 Briggen Prinsesse Marie, 71 K. L.
 Galeasen De Frau Anne, 26 K. L., til Niels Jacobsen.
 Sluppen Haabet, 19½ K. L.
 „ Venskab, 15½ K. L.
 Briggen Ebenetzer, 39 K. L., til M. I. Rødgaard og Interessenter.
 Galeasen Ellen Cathrine, 17½ K. L., til Jens N. Poulsen.
 „ Haabet, 15½ K. L., til N. H. Toft.
 „ Anne Margrethe, 13 K. L., til Jes J. Engers.
 „ Ellen Cathrine, 15 K. L., til Morten Andersen.
 Sluppen Fanø, 14 K. L., til S. H. Farup.
 Skonnerten Anne, 40 K. L., til A. S. Spelman.
 Galeasen Enighededen, 15 K. L., til Claus Pedersen.
 Sluppen Mette, 19½ K. L., til J. M. Rødgaard.
 Jagten Mette, 14 K. L., til Math. Lauridsen.
 Galeasen Marie Cathrine, 12 K. L., til Morten N. Jessen.
 Jagten Anne Margrethe, 14 K. L., til H. S. Spelman.
 Galeasen Fru Anne, 22 K. L., til M. H. Toft.
 Jagten Ejlandet Fanø, 16 K. L., til J. N. Warrer.
 Galeasen Die schnelle Jäger, 20 K. L., til P. M. Terkelsen.
 Everten Regina Lybecker, 10 K. L., til Jens Mortensen.
 Galeasen Inger Elisabeth, 19 K. L., til Anker Pedersen yngre.
 Skonnerten De fire Sødskende, 41 K. L., til Math. Lauridsen.
 Everten Cathrine Kirstine Marie, 9 K. L., til Morten Andersen.
 Galeasen Haabet, 12 K. L., til M. Jessen, Hjertering.

Han har ikke spundet Silke ved Bygning af de mange Skibe; og da han bliver ældre og ikke selv kan arbejde med, er han ude af Fortjeneste og kan vanskeligt forsørge sin talrige Familie. Han er gift tredje Gang. Hans sidste Hustru, med hvem han i sin fremrykkede Alder har 6 Børn, er Søster til Niels Jacobsens Hustru. Han griber da til den Udvej at søge Kongen om en Pengehjælp i en Ansøgning af 21. Avgust 1804. Denne lyder saaledes:

Som barnefødt paa Øen Ærø anvendte jeg min tidligste Ungdom til Søfarten og lærte derpaa Skibsbyggeriet; derefter, nemlig for 36 Aar siden, bo-satte jeg mig her paa Fanø, hvor jeg med en Bekostning paa 3000 Daler (d. e. Kourant Dalere og lig med 9600 Kr.) anlagde et Skibsbyggeri med 2

Værfter, Bolværker og med alt til Skibsbygning henhørende fornøden Værktøj m. m. saavel til at bygge nye Skibe som til Reparationer.

Dette Værk var det første af sin Slags her paa den hele vestre Kyst af Jylland fra Ringkjøbing til Husum.

Forhen vidste man kun at faa sine Skibe bygget med megen stor Bekostning, men med mindre Standhaftighed, eller og købte man fremmede Steder; men dette mit Værk har gjort, at her paa Ejlandet, hvor før kun boede fattige Fiskere med nogle Fiskebaade og kun enkelte Skibe, nu af større og mindre til inden- og udenlands Fart dygtige Skibe gives omtrent 200, og her bygges aarlig flere.

Søfartens Flor, som er en sand Kilde til Landets Velstand, er saaledes her ved min Haand fra først formentlig befordret og mange Hænder derved af mig sat i Arbejde og Brødvinding.

Meget besværligt fik jeg i Førstningen de da behøvende Arbejdere samlet og oplærte til min Tjeneste; men den Gang lod det sig gøre, da jeg selv var ung og meget rask til at uddanne og at lægge Haand paa Værket, men derimod nu jeg er skrøbelig — 67 Aar gl. — og udarbejdet, føler jeg mig i mange Maader aftagende.

Mine Værfter er kostbare at vedligeholde, min Familie talrig, 10 Børn, hvoraf 6 smaa.

Jeg slutter med at andrage om en liden aarlig Pengeunderstøttelse.“

Birkedommer Nørup anbefaler Andragendet paa det bedste og udtaler sig anerkendende om Holsts Virksomhed.

Stedets Præst, Pastor Friis, tilføjer, at „Holst er unægtelig en Mand af megen Fortjeneste som første Skibsbygger her paa Øen med stor Energi.“

Stiftamtmand Molkte udtaler, „at han for sin Del kan meddele, at han med megen Fornøjelse har set Skibsbyggeriet paa Fanø, den Virksomhed, som herved hersker, og den Nytte, samme ogsaa i saa Henseende stifter ved, at mange Mennesker finder Ophold derved.

Skibstømmerhandelen her i Ribe tiltager desformedelst ogsaa alt mere og mere, thi dette Tømmer købes her i de nærmest omliggende Skove, hvis Situationer ikke er bekvemme til at afhænde det med muligste Fordel, og Fanøerne køber og hente det igen her i Ribe.“

Paa denne Ansøgning opnaar *Holst* imidlertid intet Svar, og han indsender paany en Ansøgning om Understøttelse, dateret 10. Januar 1806.

Denne Gang imødekommes den. Finanskollegiet indstiller under 28. Februar s. A., at der ydes ham en aarlig Gratifikation

af 200 Rdl. af Kommercekollegiet, hvilket Beløb ogsaa ydes ham. Herved og af en aarlig Understøttelse, han oppebar af sin rige Svoger, Købmand Niels Jacobsen, fik han en nogenlunde sorgløs Alderdom.

Omkring 1806 har han afstaaet Skibsbyggeriet til *Frederik Schrøder*, der overtager Værftet med Tilbehør. Dette angives da at være følgende Ting:

2 Heldinger (Beddinger) med Slæbesko og Bolværker — 5 hele Sidetræer — 25 tilhørende Knofer — 1 Kane — 1 Pram — 2 store Savbukke — 1 Kran — 1 Slibesten — 1 Knofvogn — 4 Stk. Smøresko — 3 Gangspil med Hoveder, Haandspager og Tilbehør — 2 store Giner og 1 Haandgine — 11 Stk. Skotove — 11 hele Skruer, 4 halve do. — 12 Kettinger — 3 Skruebolte — 3 Koben — 2 Brandjern — 2 store Begkedler og 1 Beggryde — 2 Holdingbolter med 2 Træladsbænke — 1 Pumpeborstang med 3 Borer — 8 Navborer — 2 Kransave og 2 korte Save — 2 Dunkskrifter og 3 Kanthager — 2 Spigerdriver — 8 smaa Bukke — 2 Grovknive — 2 Fitter og 1 stor Naptang — 6 svære Blokke med Jernbøsninger og Bolte — 2 Haandgineblokke med Jernbeslag — 4 mindre Gineblokke med Trænave samt nogle smaa do. med og uden Beslet.

Lorentz Holst døde 2. Maj 1814 og blev Stamfader til den i Nordby værende Slægt *Holst*.

Joh. Fr. Schrøder, der overtog *Lorentz Holst's* Værft, var født i Kjerteminde. Faderen, Richard Joh. Schrøder, var Underofficer i Odense. *Joh. Fr. Schrøder* kom til Sønderho 1803 for at søge Arbejde paa derværende Skibsværfter, hvor han ogsaa arbejdede en Tid, kom derefter til *Lorentz Holst* i Nordby, hvis Værft han overtog ca. 1806, Aaret før Krigen udbrød med England, hvad der bragte stor Standsning i Skibsbyggeriet paa hele Fanø. Han naaede derfor kun at faa et Par Skibe bygget færdig, før Krigen lammede alt, mens han i Krigens Tid reparerede flere Havarister. Af de over 100 Skibe, han har bygget, kendes følgende:

1806. Evert Lene Christine, 10 K. L., til Mads Thomsen, Sønderho.

„ Jagt Vilhelmine Frederikke, 8½ K. L., til Hans J. Jessen.

1808. Kuf Christiane Dortha, 20½ K. L., til P. Winther.

1809. Galeas*) Flora, 15 K. L., til S. J. Møller jr., Sønderho.
 „ Evert Mette Kirstine, 3½ K. L., til Chr. Darum, Hjerding.
 „ Slup Marie af Trondhjem, repareret (2304 Rdl.).
 „ Brig Venus af Norge, repareret (4419 Rdl.).
1810. Galeas Mercurius af Bergen, repareret (2332 Rdl.).
 „ „ Den unge Tobias, repareret (1579 Rdl.).
 „ Slup Enigheden af Bergen, repareret (2751 Rdl.).
 „ „ Nicolaus, repareret (3105 Rdl.).
 „ Evert Emanuel, repareret (2215 Rdl.).
 „ „ Mette, repareret (1640 Rdl.).
 „ „ De fire Tvillinger, 6 K. L., til H. S. Spelman.
 „ Jagt De jonge Jacob, 6 K. L., til Thyge Sørensen, Sønderho.
1811. Galeas Den norske Bonde af Christianssand, repareret (9348 Rdl.).
1813. Galeas De to Sødskende af Bergen, repareret (2293 Rdl.).
1814. „ Cathrine Margrethe, repareret (4621 Rdl.).
 „ Evert Mette, repareret (5587 Rdl.).
 „ Slup Lovens Aand af Norge, repareret (4798 Rdl.).
 „ Skonnert Caroline, 40 K. L., til A. S. Spelman.
1815. Galeas Haabet, 29½ K. L., til P. Svendsen.
 „ „ Flora, 38 K. L., til Jes Madsen.
1816. Evert Cathrine, 12 K. L., til H. N. Svarrer.
 „ Galeas Den gode Kone, til S. N. Hansen, Sønderho.
 „ Galiot Regina af Oldenb., repareret (768 Rdl. sl. h. Kur.).
1817. Galeas Else Maria, 24 K. L., til H. Chr. Schmidt.
1818. Evert Dorthea, 6 K. L., til L. S. Larsen.
1819. „ Anne Kirstine, 6½ K. L., til N. S. Brink.
1820. Galeas Mette Claudeane, 29½ K. L., til A. Bertelsen.
1821. Slup Ingeborg Kirstine, 19 K. L., til Jacob N. Warrer.
1822. Evert Kaalormen, 6 K. L., til Anders Nielsen.
1823. Smak Emanuel, 18 K. L., til A. Cl. Sørensen.
1824. Galeas Fru Anne, 26 K. L., til S. P. Hansen.
1825. „ Emanuel, 24 K. L., til S. S. Terkelsen.
 „ „ Anna Kjerstine, 10 K. L., til P. M. Nørby.
1826. „ Emanuel, 26 K. L., til N. J. Callesen.
 „ „ De tre Brødre, 16 K. L., til J. J. Beck.

*) Jeg har overalt skrevet Galeas og ikke Galeasø. De gamle Fanø-Skipperes udtalte Ordet med stærk Betonning paa sidste a og kunde ikke lide at udtale det, som „Bæltfolkene“ udtalte det.

1827. Galeas De tvende Brødre, 20 K. L., til H. J. Hansen, Hjerting.
1828. „ Cathrine, 27 K. L., til Sv. P. Svendsen.
1829. „ Marie, 29 K. L., til N. N. Svarrer.
- „ Evert Cathrine Marie, 9 K. L., til Gr. Sonnichsen.
- „ Jagt Fru Sidsel, 10 K. L., til H. Hansen.
1830. „ Maria, 34 K. L., til N. H. Jessen.
- „ 1 Færgepram til Mandø Hølade.
1831. Jagt Johanne Cecilie, 9 K. L., til J. N. Jessen.
- „ „ Cecilie, 12½ K. L., til H. H. Jepsen.
1832. Galeas Karen Cecilie, 23½ K. L., til A. Bertelsen.
1834. Slup Elisabeth, 21½ K. L., til J. J. Engers.
1835. Galeas Mette Cathrine, 18 K. L., til J. J. Warrer.
- „ Jagt Louise, 19 K. L., til H. H. Nielsen.
1838. Galeas Anne Caroline, til Chr. Gjørtz, Ribe.
1839. Jagt Mette Cathrine, 8 K. L., til P. L. Svendsen.
1840. Galeas Anna, 36½ K. L., til N. Ankersen ældre.
1841. „ Leo, 33½ K. L., til N. H. Jessen.
- „ Evert Kirstine, 9½ K. L., til S. Ankersen.
1842. Skonnert Johanne Marie, 44 K. L., til N. N. Svarrer.
1843. Galeas Anne, 36 K. L., til N. Hansen ældre.
1847. Galeas Chr. Husted, 24 K. L., til A. Cl. Sørensen.
1849. „ Anne Marie, 36 K. L., til Jac. N. Warrer.
- „ 3 m. Skonnert Mariane, 53 K. L., til S. P. Clausen.
- „ Galeas Aurora, 37 K. L., til S. P. Madsen.

Schrøder har endvidere bygget flere Skibe i Ribe. I 1849 afstod han Værftet til *Christian Mechlenburg*. *Schrøder* døde 12. September 1870, 92 Aar.

Jens Jensen Alrøe, født paa Alrø i Horsensbugt, kom til Nordby som Svend hos *Lorentz Holst* i 1786, blev siden Mestersvend hos *H. H. Knudsen* ældre. Han har bygget nogle Pramme og mindre Everter og Baade for egen Regning. Han døde 27. December 1823, 71 Aar.

Jens Lauridsen Borck har bygget nogle faa Everter og et Par Jagter. Han døde i 1811.

Joh. Fr. Schrøder

Anders Nielsen Fanninger har bygget:

- 1786. Evert Fru Maria, 5 K. L., til Peder Svendsen.
- 1791. „ Inger Maria, 7 K. L., til S. N. Lauridsen ældre.
- 1792. „ Christine, 8½ K. L., til S. A. Fanninger.
- 1793. „ Sidsel Maria, 12½ K. L., til Hans Jepsen.

Hans Hansen Knudsen ældre har bl. a. bygget:

- 1793. Evert Johanne, 7½ K. L., til Anker Sørensen.
- 1799. Galeas Mette, 8 K. L., til S. N. Lauridsen yngre.
- „ „ Haabet, 9 K. L., til J. S. Terkelsen.
- 1801. Evert Mette Marie, 7 K. L., til Morten H. Lauridsen.
- 1802. Skonnert Farvel, 27 K. L. (bg. i Sønderho), til S. J. Møller, Sønderho.
- 1803. Evert Anne Dorthea, 13½ K. L., til M. N. Winthersen.
- 1804. „ Ellen Cathrine (bg. i Sønderho), til Morten Mathiasen, Sønderho.
- 1805. Galeas Fru Cathrine, 21 K. L., til P. S. Hansen.
- „ Evert Mette Johanne, 12 K. L., til S. H. Andersen.
- 1806 „ Emanuel, 11 K. L., til H. M. Hansen.
- „ Galeas Dorthea Marie, 13 K. L. (bg. i Sønderho), til N. P. Svarrer.
- „ Anne Marie, 9 K. L., til W. H. Winthersen.
- 1807. Evert Anne Marie Cathrine, 6 K. L., til N. A. Jægurn.
- 1808. „ Hansine Lybecker, 5 K. L., til N. J. Sørensen.
- 1814. Galeas Amtmand Lybecker, 33 K. L., til P. Svendsen.
- 1815. Slup Ester Maria, 18 K. L. (bg. i Sønderho), til S. H. Ibsen, Sønderho.
- 1826. Slup Frederikke, 16 K. L., til Laurids Madsen.

Desuden har han fortømret og ombygget Briggen „St. Peter“, 62 K. L., 1812 i Sønderho til P. H. Brinch, sammesteds. Dette Skib var et paa Henne Strand i Vester Herred i 1807 strandet Skib; og i 1815—16 ligeledes i Sønderho et strandet Galiotskib „Aurora“ til samme Mand. H. H. Knudsen ældre døde 9. Marts 1844, 86 Aar.

Hans Hansen Knudsen yngre, født 1781, vist Brodersøn af forannævnte, byggede ligesom denne Skibe baade i Nordby og Sønderho; det vides, at han har bygget følgende Skibe:

1815. Galeas Ellen Rebekka, 14 K. L., til H. P. Poulsen.
 1816. „ Else Maria, 24 K. L., til A. H. Madsen.
 1817. „ Johanne, 20 K. L., til J. P. Kallesen.
 1819. Evert Ane Cathrine, 6½ K. L., til P. H. Mathiasen.
 1820. „ Haabet, 11 K. L., til S. Callesen.
 1822. Jagt Halvmaanen, 5 K. L., til S. Jepsen.
 1825. Galeas Anne, 17 K. L., til A. J. Pedersen.
 „ „ Anna (bg. i Sønderho), til S. L. Brinch, Sønderho.
 1826. „ Grete (bg. i Sønderho), til J. P. Andersen, Sønderho.
 1827. „ Ane Kjerstine, 15 K. L., til S. H. Fanø.
 1827. Evert De tvende Brødre, 8 K. L., til P. C. Pedersen.
 1830. „ Ingeborg, 6 K. L., til Sv. L. Svendsen.
 1832. „ De tvende Brødre, 14 K. L., til M. H. Lauridsen.
 1833. Galeas Ane Cathrine, 31 K. L., til J. P. Svendsen
 „ Evert Unge Hans, 6 K. L., til L. J. Gregersen.
 1835. „ Ellen, 25 K. L., til P. N. Svarrer.

Jens Jensen Brick, født i Brøndum, uddannet hos Lorentz Holst, vides at have bygget følgende Skibe:

1795. Evert Cathrine Margrethe, 5 K. L., til Claus Jessen.
 1796. „ Emanuel, 6 K. L., til J. H. Toft.
 1797. „ De jonge Jan, 8 K. L., til J. J. Clausen.
 1798. „ Dorthea Marie, 3 K. L., til S. M. Thing.
 „ „ Cecilie, 9 K. L., til P. Madsen.
 1799. „ Anne Harck, 6½ K. L., til C. N. Ellens.
 1800. Jagt Cathrine Margrethe, 11 K. L., til H. N. Hansen.
 1801. Galeas Ebenetzer, 10 K. L., til W. H. Winthersen.
 1802. Slup Venskab, 15 K. L., til H. J. Rødgaard.
 „ Evert Anne Cecilie, 6 K. L., til H. N. Jessen.
 1803. „ De tvende Søstre, 9 K. L., til P. J. Callesen.
 „ Jagt De jonge Jacob, 16 K. L., til Mads Lauridsen.
 1804. Evert Ane Dorthea, 6½ K. L., til H. N. Fanø.
 „ Jagt Haabet, 9 K. L., til J. A. Pedersen.
 1805. Evert Die Hoffnung, 6 K. L., til Joh. N. Larsen, Sønderho.
 „ Galeas Enigheden, 32 K. L., til P. N. Jensen.
 „ Evert Marie Cathrine, 15 K. L., til N. J. Callesen.
 1806. „ Haabet, 9 K. L., til N. A. Fanningen.
 „ Galeas Anne Helene, 14 K. L., til Anker Larsen.

1807. Brig Haabet, 66 K. L., til M. H. Toft.
 1809. Galeas Enigheden, 14 K. L., til Math. N. Pedersen.
 1810. „ St. Peter, 20 K. L., til Anders Bertelsen.
 1811. „ N. & Peter Buch, 23 K. L., til samme.
 1812. Jagt Ane Cathrine, 5½ K. L., til A. Jensen.
 1814. Evert Cathrine, 12 K. L., til H. H. Lauridsen.
 1815. Galeas Charlotte Louise, 20 K. L., til P. J. Callesen.
 1816. Jagt Enigheden, 10 K. L., til S. Jepsen.
 1817. Galeas Cathrine, 13 K. L., til N. A. Fanninge.
 1819. Evert Haabet, 5 K. L., til H. J. Borck.
 1820. „ De jonge Jan, 10 K. L., til P. M. Nørby.

Da denne Mand, der hidtil kun havde bygget mindre Skibe, i 1807 til alles Forundring paatog sig at bygge det store Brigskib til M. H. Toft, fik han, hvis Navn oprindeligt var Jens Jensen, Tilnavnet Brick, som han beholdt, og hvormed hans Efterkommere døbt. Han døde 15 Maj 1855, 95 Aar.

Peder Hansen Clausen har bygget en Del Smaafartøjer og kommere døbt. Han døde 15. Maj 1855, 95 Aar.

1800. Evert Margrethe, 6 K. L., til J. J. Ellens.
 1801. „ Anne, 6 K. L., til P. J. Rødgaard.
 1802. „ Maren, 6 K. L., til H. H. Oldefar.
 1804. „ Mette, 3 K. L., til S. H. Ellens.
 „ Smak Kirstine, 19 K. L., repareret (354 Rdl.).

N. Gregersen har bygget et Par Everter og i 1813 repareret Havaristen Galeasen „Marie“, 11 K. L., for en Sum af 2635 Rdl., samt i 1806 nybygget Galeasen „Fru Anna“, 16 K. L., til L. Svendsen.

Bertel Frandsen har i 1802 bygget Evert „Anne & Cathrine“, 9 K. L., til Jes Mathiasen og et Par Dæksbaade samt repareret et Par mindre Havarister.

Hans Nielsen Sejlmager har i 1799 bygget Jagten „Marie Cathrine“, 12 K. L., til Morten H. Jessen, nogle Dæksbaade og et Par Everter.

Christian Riise Marstrand Mechlenburg, Søn af Sognepræst L. F. Mechlenburg paa Amrum, kom til Sønderho som Skibstømrer under Krigen 1848 og arbejdede en kort Tid hos Skibs-

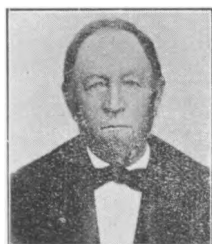
bygmester Søren J. Sonnichsen, der ogsaa havde Værft i Nordby; her arbejdede han ogsaa en Tid, men overtog 1849 ved Skøde af 22. September *Johan Frederik Schrøders* Værft i Nordby, hvor han byggede:

- 1850. Skønnert Karen & Louise, 46 K. L., til H. H. Nielsen.
- 1851. „ Ansine Marie, 39 K. L., til H. M. Jessen.
- 1852. „ Dorthea, 41 K. L., til P. J. Pedersen.
- 1853. Galeas Sophie, 30 K. L., til P. P. Cl. Jensen, Sønderho.
- 1856. Brig Activ, 59 K. L., til J. J. Warrer.
- 1857. Skønnert Acme, 66 K. L., A. S. Ankersen.
- 1859. Galeas Karen Anne Sophie, 30 K. L., til J. M. Sørensen.

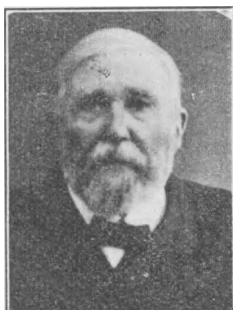
Mechlenburg havde lært Skibsbyggeriet i Aabenraa, hvor han havde lært at arbejde efter Tegning; noget der da ikke var almindeligt paa Fanø. Bygningen af det første Skib, „Karen & Louise“, faldt økonomisk uheldig ud for ham, hvorfor han opgav at fortsætte og rejste til Hamborg for dér at søge Arbejde; her traf han Skibsfører H. M. Jessen, der var paa Indkøb af Materialer til et Skib, han agtede at bygge i Nordby; han tilbød *Mecklenburg* Bygningen af sit Skib, og han slog til. Han rejste derfor straks tilbage til Nordby og paabegyndte Arbejdet dermed. Han blev i Nordby til 1860, da han dette Aar rejste til Kina, og kom dér til at bygge en Havn ved Amoy. Her døde han 16. April 1864. Han havde to Sønner: Kaptainerne F. M. L. Mechlenburg og L. A. Mechlenburg.

Niels Thomsen Christensen lærte Skibsbyggeriet i Sønderho hos Onklen Nis Thomsen. Han har bygget:

- 1848. Skønnert Johanne, 85 K. L., til J. H. Borck.
- 1851. Galeas Dorthea Cathrine, 11 K. L., til Jacob Hansen.
- 1853. Skønnert Odin, 44 K. L., til N. P. Winther.
- 1855. Galeas Louise Marie Kristine, 11 K. L., til Jacob Hansen.
- 1857. „ Cecilie, 28 K. L., til H. J. Ankersen.
- „ „ Edel Cathrine, 39 K. L., til L. J. Hansen.
- 1861. Skønnert Anne Cathrine, 41 K. L., til Math. S. Jepsen.
- 1862. Galeas Marie, 33 K. L., til J. P. Oldefar.
- „ Skønnert Anne Charlotte, 46 K. L., til Jens N. Jensen, Sønderho.

Laust Morten Jepsen
Død 10. Novbr. 1883, 60 Aar

Chr. Graff
Død i Esbjerg 1923, 91 Aar

Jes Th. Hansen
Død 29. Marts 1873, 52 Aar

Desuden har han forlænget et Par mindre Skibe og nybygget et Skib i Ribe. Han døde 27. December 1865, 61 Aar.

Laust Morten Jepsen lærte Skibsbyggeriet i Sønderho hos Søren Jessen Sonnichsen. Han havde Kendskab til at kunne arbejde efter Tegning, men ikke selv tegne, hvorfor han arbejdede efter „ru Træmodeller“. Han har bygget følgende Skibe:

1853. Skonnert Johanne, 39 K. L., til P. H. Mathiasen.
 „ „ Anne Cathrine, 38 K. L., til P. Clausen.
 1854. „ Kirstine Margrethe, til Ig. S. Nørby.
 „ „ Woldborg & Cathr., 42 K. L., til M. N. Poulsen.
 „ Galeas Familien, 44 K. L., til M. J. Brinch, Sønderho.
 „ Skonnert Lise Monberg, til Horsens.
 1856. Galeas Anne Mathea, 33½ K. L., til S. J. Hansen.
 „ Skonnert Jens Monbergs Minde, til Horsens.
 1857. „ Rebekka Abrahamsen, 41 K. L., til I. S. Nørby.
 1859. Galeas Ellen, 44 K. L., til P. N. Svarrer.
 1861. „ Anne Magdalene, 24½ K. L., til P. N. Pedersen.
 1866. Evert Karen, 6 K. L., til H. L. Mandø.

Jes Thomsen Hansen, født i Ribe, kom til Nordby omkring 1848 og arbejdede hos de daværende Skibsbygmestre som Svend til 1854, da han dette Aar paa eget Værft byggede en Pram til Roborghus, og 1855 ombyggede Skonnerten „Borgmester Ræder“ af Horsens til Brig. Han fik bygget ialt 24 Skibe; heraf har jeg opsporet følgende:

1856. Galeas Apis, 14 K. L., til N. S. Brinck.
 1857. Skonnert Cito, 37 K. L., til L. N. Lauridsen.
 1858. „ Venne, 30 K. L., til N. M. Winther.
 1859. „ Elane, 32 K. L., til N. Ankersen.
 1860. „ Plejades, 64 K. L., til W. M. W. Ankersen.
 1861. „ Fanny, 52 K. L., til Chr. H. Nielsen.
 1862. „ Anne Cathrine, 55 K. L., til W. M. Ankersen.
 1863. „ Mette, 49 K. L., til Ig. H. Jessen.
 „ Skonnertbrig Ellen Andrea, 45 K. L., til N. Ankersen.
 „ Brig Dorthea Anne, 75 K. L., til J. H. Jessen.
 1864. Skonnertbrig Dorthea, 64 K. L., til Mads J. Brinck.
 1866. „ Dorthea, 67 K. L., til M. N. Lybecker.
 „ Emanuel, 70 K. L., til Cl. J. Clausen.
 „ Knud, 77 K. L., til Chr. H. Nielsen.
 1867. Brig Dorthea, 152 Reg. T., til Math. Pedersen.
 1868. Skonnert Ellen, 58 Reg. T., til N. I. Mathiasen.
 1869. Skonnertbrig Anne Dorthea, 120 Reg. T., til H. Ip Jessen.
 „ Dorthea, 108 Reg. T., til M. J. Mortensen.
 1871. „ Mette, 161 Reg. T., til N. Th. Jerne.
 1872. „ Marie Petræus, 113 Reg. T., til H. L. Beck.

Det sidste Skib fik han paa Grund af Sygdom ikke fuldført. Skibsbygmester *Niels Sonnichsen Nielsen* fra Sønderho fuldførte Bygningen.

Christian Graff er født i Svendborg 1832. Han lærte Skibsbyggeriet i Randers. Kom 1854 til Nordby for at søge Arbejde ved Skibsbyggeriet. *Graff* havde faaet en god Skoleundervisning, og under sin Uddannelse som Skibstømmer erhvervede han sig Kundskaber i Matematik, Tegning og Konstruktion af Skibe, som han fik god Brug for paa Fanø. Han arbejdede som Svend til 1857, da han overtog at fuldføre Bygningen af Skonnerten „Cathrine“ til N. P. Svarrer. Dette Skibs Bygning var paabegyndt af *Mecklenburg*, men standset paa Grund af hans Afrejse til Kina. Aaret efter byggede han Galeasen „Margrethe“ til P. M. Lauridsen; men saa kom der Standsning i Skibsbyggeriet, og *Graff* søgte Arbejde ved Husbygning, hvoraf der kun var lidt eller intet. Han besluttede sig derfor til at rejse udenlands og forsøge Lykken dér; men forinden maatte han som værnepligtig søge om Militæravtoriteternes Tilladelse til

Rejsen. Med hans Ansøgning derom fulgte en Anbefaling fra Birkedommeren, dat. 17. April 1859, hvori det bl. a. hedder:

„Andrageren er meget duelig i sit Fag, men for Tiden uden Arbejde og Erhverv paa Grund af, at Skibsbyggeriet her, som i hele Landet, næsten er standset, dels af Pengemangel og dels, fordi Fragterne er saa daarlige og lave, at det ikke kan betale sig at bygge, og han har ikke Evne til at bygge for egen Regning. Hans Karakter er meget agtværdig, og hans Opførsel og Vandel har i den Tid, han har opholdt sig her, været eksemplarisk god og i enhver Henseende rosværdig. Idet jeg overensstemmende med Sandheden bevidner foranstaaende, beklager jeg, at han maaske af Mangel paa Erhverv maa forlade dette Sted, hvor hans Flid og Dygtighed er anerkendt.“

Graff kommer vist ikke til at rejse; i hvert Fald er han i 1860 beskæftiget med at bygge to Fiskebaade i Fællig med *I. N. Christensen* af en ny Type, hvortil der næredes store Forhaabninger i Henseende til Sedygtighed og hensigtsmæssig Udrustning. Birkedommeren indstiller dem af den Grund endog til et rentefrit Laans Erholdelse af Statskassen til Hjælp ved deres Foretagende.

Der kom nu Opgangstider, og *Graff* fik efterhaanden bygget 26 Skibe:

- 1857. Skonnert Cathrine, 44 K. L., til N. P. Svarrer.
- 1858. Galeas Margrethe, 38½ K. L., til P. M. Lauridsen.
- 1860. „ Karen Dorthea, 39 K. L., til S. H. Brick.
- 1861. Skonnertbrig Abrahams Minde, 60 K. L., til Joh. S. Abrahamsen.
- 1862. Skonnert Johanne Cathrine, 51 K. L., til P. J. Svendsen.
- 1863. „ Ane, 44 K. L., til N. H. Brick.
- „ „ Ernstine Cathrine, 44½ K. L., til N. M. Jessen.
- 1865. Skonnertbrig Margrethe, 87 K. L., til Joh. Abrahamsen.
- 1866. Skonnert Ane Kjerstine, 67 K. L., til Søren Pedersen.
- „ „ Varde, 63½ K. L., til R. K. Eskesen, Janderup.
- 1867. Skonnertbrig Johanne, 170 Reg. T., til J. H. Borck.
- 1868. Skonnert Mette, 91 Reg. T., til A. M. Clausen.
- „ „ Dorthea, 92 Reg. T., til Hans Hansen.
- 1873. Skonnertbrig Ellen, 147 Reg. T., til S. S. Terkelsen.
- 1874. Skonnert Ingmar, 204 Reg. T., til P. M. Hansen.
- 1875. Brig Sørane, 229 Reg. T., til Jes N. Hansen.

1876. 3 m. Skonnert Sørine, 252 Reg. T., til P. H. Clausen.
 1878. Brig Maria, 198 Reg. T., til C. C. Nielsen.

Desuden har han i 1859 bygget en Toldkutter til Nordby Toldsted, i 1860 fortømret Sk. „Dorthea“, Skipper Mads Brinck, i 1860 2 Fiskebaade, i 1863 fortømret Skipper M. J. Mortensens Galeas, H. A. Svarrers Skib, Anth. J. Kromanns Kuf og paa begyndt Bygning af Brig „Christian“, 98 K. L., til Chr. H. Nielsen, da han i December 1863 blev indkaldt til Militærtjeneste og blev inde til 20. August 1864, hvorfor Chr. Schrøder maatte fuldføre Arbejdet med dette Skib, i 1864 leveret Tegning og lavet Afslag til en Galeas, som blev bygget i Ribe til Poul Bertelsen fra Ho, i 1868 byggede han Skibbroen og Færgebroen i Nordby, i 1869 fortømrede han Skonnert „Dan“ for Skipper Toft, i 1870 ombyggede han en Galeas for Skipper P. Hjorth Hansen, fortømrede en Pram for L. P. Larsen, bortfjernede „Billebøjen“ fra Havnebroen og klædte Hullet med nye Planker, samme Aar i Foraaret var han med til at udsætte et engelsk strandet Skib paa ca. 700 Tons lidt Nord for Nymindegab, i 1871 byggede han 2 store Pramme og 2 Pontoner til Ingeniør Carlé i Esbjerg til Brug ved Anlægget af Lededæmningen dér, i 1877 byggede han en Fiskebaad, i 1878 var han paa Harboøre i Svitzers Tjeneste ved Bjergning af et dér strandet svensk Skib paa 555 Reg. T., og i 1879 byggede han den nye Færgebro i Nordby. Dermed var det Slut med hans Virksomhed paa Fanø. Aaret efter flyttede han til Esbjerg og anlagde et Hvidtølsbryggeri, der fortsættes af Sønnen N. M. Graff.

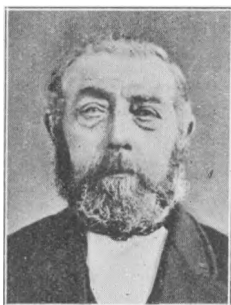
Theodor Schönau, født i Lemvig den 30. Oktober 1836 som Søn af senere Birkedommer paa Fanø V. Schönau. Lærte Skibsbyggeriet i Randers og siden Skibskonstruktion paa Holmens Værft i Kjøbenhavn, byggede 1859 en Skonnert i Lemvig og kom til Fanø 1860, hvor han byggede følgende Skibe:

1861. Skonnert Abelone, 43 K. L., til P. N. Poulsen, Sønderho.
 1863. „ Elise, 65 K. L., til P. S. Svarrer.
 „ Skonnertbrig Nordby, 51 K. L., til J. P. Svendsen.
 1864. Skonnert Cathrine Marie, 53½ K. L., til G. Møller Mathiasen.
 „ Skonnertbrig Cathrine, 70 K. L., til P. Clausen.

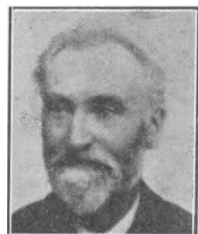
Th. Schønau

Død i Randers 7. Maj 1883

Niels Nielsen

Død 22. Juli 1898, 71 Aar

Christian Schrøder

1866. Skonnert Ellen, 56½ K. L., til P. J. Andersen.
 „ Fanø, 137 K. L., til N. L. Nørby.
 1867. Skonnertbrig Mary, 62½ K. L., til L. A. Mathiasen.
 „ „ Arvid, til Randers.
 1868. Skonnert Maria, til H. Svarrer.
 „ 1 Færgebaad til Færgemand Johnsen.

I 1868 flyttede han til Randers.

Niels Nielsen, født i Jejsing ved Tønder den 12. Juli 1827. Under 3 Aars Krigen flygtede han, der var Tømrer, til Fanø, hvor han fik Arbejde ved Skibsbyggeriet. I 1866 fik han Næringsbevis som Skibsbygmester. Hans Værft laa lidt Nord for Færgebroen.

Han har bygget følgende Skibe:

1866. Skonnert Peder & Niels, 57 K. L., til Las Ankersen.
 1867. „ Karen Kirstine, 59 K. L., til H. C. Christensen.
 „ Skonnertbrig Hansine Marie, 69 K. L., til A. L. Jepsen.
 1869. Skonnert Anne Cathrine, 120 Reg. T., til Math. S. Jepsen.
 1870. Skonnertbrig Ane, 130 Reg. T., til P. N. Winther.
 1871. Skonnert Mette, 117 Reg. T., til J. N. Jessen.
 „ 1 Lodsbaad, 17 Reg. T.
 „ Skonnertbrig Argus, 162 Reg. T., til M. N. Thing.
 1872. „ Johanne, 167 Reg. T., til P. J. Svendsen.
 1873. „ Acmel, 135 Reg. T., til A. S. Ankersen.
 1874. „ Johanne, 128 Reg. T., til P. N. Harreby.
 „ „ Anne, 172 Reg. T., til P. Chr. Lassen.

1875. Brig Anne Jørgiane II, 225 Reg. T., til M. N. Mathiasen.
 1876. Skonnertbrig Mette Johanne, 166 Reg. T., til L. Svendsen.
 1877. „ Anne Cathrine, 178½ Reg. T., til M. A. Warrer.
 1878. „ Hansine Marie, 134 Reg. T., til H. J. Mathiasen.
 1882. Fiskekutter Svalen, 14 Reg. T., til Søren Thomsen, Esbj.

Johan Jacob Christian Schrøder, født i Klejs 12. Juli 1839, var Brodersøn af Skibsbygmester *Joh. Fr. Schrøder*, lærte Skibsbyggeriet paa Callø ved Aabenraa og var dér med til at bygge 3 Kinafarere, lærte derefter Skibskonstruktion hos Overkonstruktør Kildentoft i Marinen, kom 1859 til Nordby som Mestersvend og Konstruktør hos *Jes Th. Hansen*. 1864 løste han Næringsbevis som Skibsbygmester og byggede Brig „Christian“, 98 K. L., til Chr. H. Nielsen.

Da dette Skib var færdigbygget, flyttede *Schrøder* til Horsens, hvor han i 1866 byggede Skonnertbriggen „Grev Rantzau“ til N. N. Svarrer i Nordby, derefter Skonnerten „Anne Sørine“ til Jes N. Nissen i Sønderho. *Christian Schrøder* levede endnu i Horsens for ca. 10 Aar siden.

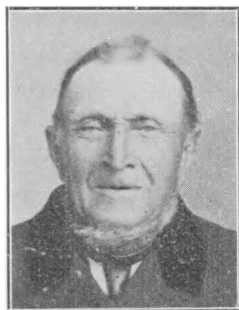
Henrik Bolvig, født paa Herregaarden Kjærgaard i Hundrup Sogn den 7. Juni 1841, kom 1860 til Nordby og arbejdede som Snedkersvend hos *Jes Th. Hansen*, hos hvem han saa satte sig ind i Skibsbyggeriet, rejste derefter til Kjøbenhavn og lærte Tegning og Skibskonstruktion paa Holmens Værft. Kom saa tilbage til Nordby og etablerede sig som Skibsbygmester. Rejste siden, efter at have forsøgt sig som Skibsbygger i Husum, til Amerika, hvor han døde. Han byggede:

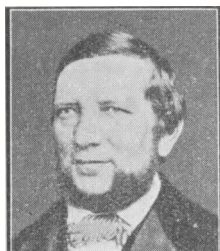
Henrik Bolvig
Død i New York 1920

1875. Skonnertbrig Cathrine, 131 Reg. T., til S. A. Fischer, Sønderho.
 „ Et Skib til Tømmerhandler Hans Hansen, Ribe.
 1876. Skonnertbrig Maja, 165 Reg. T., til J. H. Svarrer.
 1877. 1 Fiskekutter.

Abrahamsen & Co. Under dette Navn stiftedes i 1868 et Selskab bestaa-

Jes N. Christensen
Død 1921, 88 Aar

Mads S. Abrahamsen
Død 19. Febr. 1897, 75 Aar

Hans N. Christensen
Død 1919, 89 Aar

ende af de to Brødre *Jes N.* og *Hans N. Christensen* samt Smedemester *Mads Søren Abrahamsen* med det Formaal at drive Skibsbyggeri. Dette skulde ledes af den unge, næppe 20-aarige Skibsbygger *Søren Abrahamsen*, Søn af *M. S. Abrahamsen*, hvis Virksomhed mest laa i Levering af Smedearbejde til Skibsbyggeriet. *Søren Abrahamsen* kom til en Begyndelse i Smedelære hos Faderen, men opgav dette og gik i Skibsbyggerlære hos *Emil Petersen* i Sønderho, hos hvem han grundigt lærte Tegning og Konstruktion af Skibe.

De første 3 Skibe, „Kompagniet“ — saaledes benævntes Selskabet i daglig Tale — byggede, var efter Tegning af *Emil Petersen*; det fjerde, Skonnertbriggen „Maren“ og efterfølgende, leverede *S. Abrahamsen* Tegninger til. *Kompagniet* byggede:

1869. Skonnert *Anne Kjerstine*, 174 Reg. T., til *N. N. Gregersen*.
 „ „ *Karen*, 128 Reg. T., til *J. S. Terkelsen*.
 „ „ *Haabet*, 120 Reg. T., til *H. C. Christensen*.
 1870. Skonnertbrig *Maren*, 150 Reg. T., til *M. N. Madsen*.
 „ „ *Anne*, 156 Reg. T., til *N. S. Svendsen*.
 „ *Brig Dorthea*, 171 Reg. T., til *Jacob Warrer*.
 1871. „ *Dorthea*, 142 Reg. T., til *M. J. Brinck*.
 „ „ *Cathrine*, 156 Reg. T., til *M. N. Poulsen*.

Fra Begyndelsen af Aaret 1873 overtog *S. Abrahamsen* det hidtil af „Kompagniet“ drevne Skibsbyggeri for egen Regning og fik efterhaanden bygget en anselig Flaade af store og smukke

S. Abrahamsen
R. af D.

Død 26. Decbr. 1916, 67 Aar

Skibe, der kom til „at vise Flaget“ paa alle betydelige Pladser paa Jordkloden. Da Træskibsbyggeriet gik istaa forlagde Abraham- sen sin Virksomhed til Esbjerg og gav sig til at bygge Fiskekuttere, af hvilke han ogsaa fik bygget et anseligt Antal, inden han døde 26. December 1916. Han var Ridder af Dannebrog og Æresmedlem af Fanø Haandværker- og Industriforening samt Skibsrederforeningen og Sogneraadsformand i 9 Aar.

Han har bygget:

1872. Skonnertbrig Johanne, 167 Reg. T., til J. M. Sørensen.
 „ Brig Anne Marie, 176 Reg. T., til P. N. Harreby.
 1873. „ Acme, 130 Reg. T., til Winther Rødgaard.
 1874. 3 m. Skonnert Mette, 148 Reg. T., til S. A. Winther.
 „ Skonnert Anne Marie, 135 Reg. T., til H. N. Mandø, Sønderho.
 1875. Brig Cecilie, 224 Reg. T., til M. M. Nørby.
 „ Skonnertbrig Moledes, 220 Reg. T., til J. H. Schmidt, Rømø.
 1876. Brig Henrik & Marie, 226 Reg. T., til G. Lautrup, Estrup.
 1877. „ Crimhilde, 326 Reg. T., til L. A. Mathiasen.
 1878. „ Fanø, 227 Reg. T., til Hans Nielsen.
 1879. Galeas Nordby, 27 Reg. T., til P. Hjorth Hansen.
 „ Brig Anne Cathrine, 193 Reg. T., til N. Ankersen.
 1880. „ Cito, 290 Reg. T., til P. Math. Jensen.
 1882. 3 m. Skonnert Ameta, 292 Reg. T., til S. A. Winther.
 1883. Brig Dorane, 299 Reg. T., til A. H. Rødgaard.
 1884. 3 m. Skonnert Verdande, 299 Reg. T., til D. H. Duysen.
 1885. Bark Embla, 385 Reg. T., til P. L. Winther.
 1886. 3 m. Skonnert Agur, 300 Reg. T., til H. A. Mathiasen.
 1887. Bark Nanna, 365 Reg. T., til M. J. Nielsen.
 „ Evert Anne Cathrine, 14 Reg. T., til H. J. Rødgaard.
 „ Jagt Emanuel, 12 Reg. T., til P. N. Hansen.
 1888. Galeas Nordby, 31 Reg. T., til M. J. Mortensen.
 1889. Bark Laura, 368 Reg. T., til P. H. Clausen.
 „ Skonnertbrig Nancy, 224 Reg. T., til M. N. Mathiasen.

1890. Skonnertbrig Anne & Mathias, 247 Reg. T., til M. N. Mathiasen.
1891. Bark Sørine, 381 Reg. T., til A. Cl. Andersen.
1892. „ Poul, 362 Reg. T., til N. Hensen.
1893. „ Emilie, 376 Reg. T., til Jacob Thomsen.
1894. „ Hans, 360 Reg. T., til J. P. F. Jensen.
- „ Brig Sophie, 255 Reg. T., til N. M. Svarrer.
1895. Bark Mathilde, 385 Reg. T., til O. H. Steffensen.
1896. „ Thora, 384 Reg. T., til Th. A. Thomsen.

Desuden har han i Nordby bygget en Lodskutter, 2 Østerskrabere til Øen Sild og nogle Fiskekuttere.

Med Bygningen af Barken Thora standsede en næsten 150 aarig Glansperiode i Fanøs Historie. Sejlskibsfarten havde allerede da faaet sit Banesaar, og ingen turde mere bygge Træsejlskibe, der var ved at fortrænges af Jern- og Staalskibe, ikke at tale om den Konkurrence, Sejlskibene mødte fra Dampskibenes Side. Det maatte ogsaa den ellers saa initiativrige og overordentlig dygtige Skibsbygger S. Abrahamsen med største Vemod bøje sig for og finde sig i; derfor flyttede han resolut til Esbjerg og kastede sig over Bygningen af Fiskekuttere.

Værftet og Beddingen i Nordby henstod nu ubenyttet i mange Aar, til 1916, da Tømmerhandler S. Brinch Hansen, Direktør Olaf Lassen og Skibsbygger J. Nielsen overtog Beddingsanlægget og omdannede hele Anlægget til et fuldt moderne Værk, særlig til Bygning og Reparation af Fiskekuttere. Der blev dannet et Aktieselskab med en indbetalt Kapital af 80.000 Kr., og i de paafølgende Aar byggedes en Del Kuttere til Fiskeribrug, det gav Beskæftigelse til 25 Mand. I 1920 fuldførte Selskabet Bygningen af en 4-mastet Motorskonnert „Helga“ paa 360 Reg. T. og med en 160 Hestekrafts Motor til et Rederi i Marstal. Arbejdet var smukt og solidt udført, men Skibets Pris var ogsaa ca. 1 Million Kr. Det var jo i Højkonjunktorens Tid med høje Priser paa alt. Der efterfulgte nu en sløj Periode paa alle Omraader, og Selskabet standsede efter nogle Aars Forløb Virksomheden.

Den 1. April 1921 overtog J. Christoffersen Skibsværftet for en Sum af 22.500 Kr. og har i de forløbne Aar færdigbygget 18 Kuttere.

Skibsbyggeriet i Sønderho.

Mads Sonnichsen, død 12. Oktober 1828, 82 Aar, har bygget følgende Skibe:

1769. Evert Mette, 8½ K. L., til J. J. Poulsen.
 1770. Jagt Anne Mette, 6 K. L., til N. H. Anthonisen.
 „ Evert Kirsten, 6 K. L., til N. N. Harreby.
 1771. Galeas De tvende Brødre, 10 K. L., til P. Jensen.
 „ Evert Anne Hedevig, 6 K. L., til Mikkel Jensen.
 1773. Galeas til Jes J. Mathiasen.
 „ Evert Naadefuld, 8 K. L., til M. H. Knude.
 1774. Kuf, 8 K. L., til Hans Jessen.
 „ Jagt Anne, 8 K. L., til Jens N. Mandø.
 1775. Kuf Mette Cathrine, 14 K. L., til M. N. Frandsen.
 „ Smak Anne Cathrine, 15 K. L., til H. H. Ibsen.
 1776. Tjalk, 12 K. L., til H. M. Ibsen.
 „ Jagt Mette; 8 K. L., til Jens H. Pedersen.
 1777. Smak, 6 K. L., til P. J. Knudsen.
 „ Evert Haabet, 2 K. L., til H. J. Fischer.
 1778. Tjalk Anne, 8 K. L., til N. H. Anthonisen.
 „ Jagt Mette, 6 K. L., til H. N. Olsen.
 1780. „ Cathrine, 6 K. L., til Sonnich Mortensen.
 „ Evert Marie, 6 K. L., til L. H. Brinch.
 1781. Jagt Marie, 9 K. L., til N. N. Jepsen.
 1782. Galeas Johanne, 9 K. L., til J. Math. Thomsen.
 1783. Evert Haabet, 4½ K. L., til J. N. Kromann.
 „ Bodil, 9 K. L., til Jg. A. Knudsen.
 1784. Galeas Anne, 12 K. L., til P. Thomsen.
 „ Smak Anne, 10 K. L., til J. N. Kromann.
 1785. Evert Johanne, 6 K. L., til Th. J. Clausen.
 „ Smak Kjerstine, 16½ K. L., til M. J. Fischer.
 1786. Jagt Kirstine, 10 K. L., til H. H. Ibsen.
 „ Galeas Fru Mette, 13 K. L., til P. J. Knudsen.
 1787. Evert Mette Cathrine, 6 K. L.
 1788. „ Marie Cecilie, 8 K. L., til P. N. Harreby.
 „ „ Brødrene, 6 K. L., til N. P. Andersen.
 1789. „ Anne Cathrine Marie, 9 K. L., til N. N. Frandsen.
 „ „ Marie, 6 K. L., til H. H. Aarre.
 „ „ Anne, 7 K. L., til S. N. Thøgersen.
 1790. Galeas Mette, 17½ K. L., til H. Thomsen.

1790. Jagt Anne, 5½ K. L., til J. J. Andersen.
1791. Evert Enigheden, 4 K. L., til Sonnich Pedersen.
" " Anne Marie, 6½ K. L., til P. J. Fischer.
1792. Jagt Karen, 12 K. L., til S. Pedersen.
" Evert Kirstine, 7 K. L., til A. H. Jessen.
1793. " De tvende Svogre, 6 K. L., til Jes Svendsen.
" Marie, 9 K. L., til M. S. Jessen.
1794. " Anne Cathrine, 13 K. L., til Jens P. Knudsen.
" Jagt Karen, 11 K. L., til J. J. Fischer.
" " Mette, 6 K. L., til Jens Mikkelsen.
1795. Evert Cathrine, 6 K. L., til M. J. Fischer.
" Galeas Cathrine, 12 K. L., til Thyge Sørensen.
1796. Evert Ellen, 6 K. L., til Morten Mathiasen.
" Galeas Mette Kirstine, 20 K. L., til H. H. Gregersen.
" " Abelone Birtha, 11 K. L., til Thøger Nielsen.
1797. Evert Mette, 10½ K. L., til Jeppe N. Thøgersen.
" " Mette Dorthea, 8 K. L., til N. N. Thøgersen.
" " Fru Sidsel, 6 K. L., til S. N. Thøgersen.
" Smak Cathrine, 11 K. L., til N. H. Fischer.
" " Emanuel, 19 K. L., til N. H. Anthonisen.
1799. Evert Cathrine Marie, 9 K. L., til J. N. Callesen.
" Smak Johanne, 8 K. L., til J. N. Thøgersen.
1800. Evert Fru Mette, 6 K. L., til J. M. Fischer.
" Marie Hedevig, 10 K. L., til Jes Mortensen.
1801. Evert Lene Cathrine, 6 K. L., til N. J. Pedersen.
" " Ellen, 6 K. L., til N. C. Dækker.
" " Anne Hedevig, 6 K. L., til S. Th. Foged.
" Jagt Anne Marie, 10 K. L., til J. P. Knudsen.
1802. Evert Cathrine Marie, 7 K. L., til S. N. Møller.
1803. " Cathrine, 6 K. L., til S. J. Svendsen.
1804. " Fru Agnete, 3 K. L., til Jg. S. Lauridsen.
1805. Galeas Anne Marie, 16 K. L., til J. J. Anthonisen.

Niels Nielsen Degn, død 28. November 1829, 66 Aar, har bygget følgende Skibe:

1785. Evert Enigheden, 6½ K. L., til Anth. Nielsen.
1786. " Die Liebe, 6½ K. L., til P. Thomsen.
1787. " Mette Cathrine, 5 K. L., til N. Andersen.
" " 3½ K. L., til J. H. Pedersen.

1789. Evert Abelone, 6 K. L., til H. S. Jepsen.
 „ „ Cathrine, 6 K. L., til J. J. Mathiasen.
 1790. „ Cathrine, 12 K. L., til Th. H. Jessen.
 „ „ Anne, 5½ K. L., til J. Olsen.
 1791. „ Mette, 3 K. L., til Jens N. Thomsen.
 „ Kuf Dorthea, 21 K. L., til S. M. Jessen, Nordby.
 1792. Evert Mette, 4½ K. L., til N. J. Degn.
 „ „ Marie, 9 K. L., til M. H. Uldahl.
 1793. „ Mette, 6 K. L., til Th. Meinertz.
 „ „ Anne, 7½ K. L., til Hans Thomsen.
 1794. Jagt Anne Johanne, 6 K. L., til J. H. Mandø.
 „ Evert Cecilie, 6 K. L., til M. Lauridsen, Nordby.
 1795. „ Maren, til M. Lauridsen, Nordby.
 1796. „ Abelone Dorthea, 7 K. L., til Th. H. Jessen.
 „ Galeas Mette Cathrine, 16 K. L., til M. N. Frandsen.
 1798. Evert Venus, 8 K. L., til P. Anthonisen.
 1799. Galeas Emanuel, 13 K. L., til S. J. Møller.
 1800. Evert Anne Marie, 11½ K. L., til J. N. Kromann.
 „ Jagt Anne, 9 K. L., til P. H. Brinch.
 1801. Evert Dorthea, 8 K. L., til J. N. Thomsen.
 „ „ Anne Cathrine Marie, 9 K. L., til M. S. Uldahl.
 „ Galeas Jomfru Marie, 12 K. L., til N. H. Møller.
 1802. „ Fredens Forsvar, 31 K. L., til N. N. Nissen.
 „ Evert Ane Cathrine, 9 K. L., til M. J. Fischer.
 1803. „ Sidsel, 10½ K. L., til J. Aarre.
 „ „ Anne Marie, 9½ K. L., til J. N. Kromann.
 „ „ Anne Cathrine, 18 K. L., til H. N. Thøgersen.
 1804. Galeas Anne Cathrine, 13 K. L., til S. H. Ibsen.
 1805. Evert De tvende Søstre, 10 K. L., til J. Mikkelsen.
 „ Galeas Haabet, 19 K. L., til S. N. Thøgersen.
 1806. Slup Haabet, 10½ K. L., til Jeppe H. Jessen.
 „ Evert Cathrine, 13 K. L., til Anth. Mathiasen.
 1807. Jagt Flora, 15 K. L., til S. J. Møller.
 „ Slup Bodil Marie, 12½ K. L., til H. J. Møller.
 1808. Pram Den unge Angel, 6 K. L., til J. J. Møller.
 1809. Evert Den gode Sophie, 6 K. L., til H. J. Mandø.
 1810. „ De tvende Brødre, 7 K. L., til Anth. Jørgensen.
 1811. Galeas Kirsten Jessine, 10 K. L., til N. Fischer.
 1812. Slup Marie Sophie, 19 K. L., til N. J. Thækker.
 1814. Jagt Anne Margrethe, 15 K. L., til Claus Christiansen.

1816. Galeas Marie, 20 K. L., til S. J. Svendsen, bygget i Foræning med P. L. Jensen.
1817. Jagt Fru Mette, 21 K. L., til Th. Meinertz.

Hans Andersen, død 8. Januar 1824, 71 Aar, har bygget:

1778. Jagt Den unge Angel, 6½ K. L., til H. J. Møller.
„ Galeas Anne, 12½ K. L., til H. Brinch ældre.
1780. Evert Marie, 6 K. L., til P. Jessen.
„ Jagt Ane Cathrine, 6 K. L., til M. Thomsen.
„ Galeas Fru Mette, 11 K. L., til Anker Pedersen, Nordby.
1781. Evert Anne, 6 K. L., til H. H. Fischer.
„ „ Mette, 3 K. L., til J. J. Møller.
1782. „ Else Cathrine, 6 K. L., til N. Anth. Hansen.
1783. „ Mosin, 6 K. L., til H. J. Fischer.
„ Jagt, 5 K. L., til H. Nielsen, Ballum.
„ „ Marie, 11 K. L., til J. A. Madsen.
„ Smak Haabet, 11½ K. L., til Mikkel Johansen.
1784. „ 17½ K. L., til Poul Thomsen.
„ „ Christiane Marie, 16½ K. L., til Jens C. Berg.
„ Jagt Anne, 6 K. L., til Jens H. Brinch.
1785. Evert Else, 6 K. L., til M. N. Frandsen.
„ „ Mette, 5 K. L., til J. Anth. Jessen.
„ Galeas De tvende Brødre, 21½ K. L., til Jeppe Nielsen.
1786. Evert Mette Kjerstine, 4½ K. L.
1789. „ Anne Marie, 6½ K. L., til A. M. Madsen.
1790. „ Fru Sidsel, 10 K. L., til A. Mikkelsen.
1791. „ Die Liebe, 6½ K. L., til Hans Anthonisen.
1792. „ Mette, 5½ K. L., til N. P. Jessen.
1793. „ Anne, 3½ K. L., til Søren Hansen.
1796. „ Marie, 7 K. L., til L. H. Brinch.
1797. „ Abelone, 4 K. L.
1798. „ Mette, 5½ K. L., til S. P. Nissen.
1800. „ Dorthea, 8 K. L., til H. H. Jessen.
1801. „ Marie Cecilie, 6 K. L., til N. P. Poulsen.
1802. Galeas Magdalena, 19 K. L., til N. A. Hansen.
1803. Evert Kong David, 9 K. L., til A. P. Andersen.
1804. „ Marie Cecilie, 6 K. L., til P. H. Ibsen.
1805. „ Cathrine & Anne, 9 K. L., til J. Mortensen.
„ „ Elisabeth Kirstine, 6 K. L., til Anth. Nielsen.

1806. Jagt Anne, 7½ K. L., til H. N. Olesen.
 1807. Galeas Anne Cathrine, 15 K. L., til H. P. Jensen.
 1809. Evert Haabet, 7 K. L., til Ole Jepsen.
 1811. Jagt Mette Claudiane, 8 K. L., til S. N. Hansen.
 1815. „ Guldberg, 9½ K. L., til J. N. Nissen.
 1818. „ Anne, 10 K. L., til H. N. Olesen.

Nis Nielsen Nissen, Skibsfører, død 1830, 62 Aar, har i 1798 bygget et Skib til sig selv, Galeasen „Tiden“, 15½ K. L. Han havde faaet Tegning og Maal opgivet hos en Skibsbygmester i Holland, og derefter byggede han. Og i 1812 byggede han ogsaa et Skib til sig selv, Jagten „Anne“, 11 K. L.; ligeledes i 1814 Galeasen „Freden“, 12½ K. L., til Niels Jessen Nissen.

Jes Hansen Pedersen, født 1758, nævnes i 1802 som „Skibsbygmester, der har bygget flere Skibe.“

Jens Hansen Jessen, død 15. December 1838, 78 Aar, har bygget:

1783. Evert Anne, 4 K. L., til Jes Clemmensen.
 1784. Jagt Anne, 6 K. L., til Th. N. Foged.
 1785. „ Anne Cathrine, 9½ K. L., til H. Jepsen Klein.
 „ Evert Marie, 4 K. L., til H. Anth. Hansen.
 1789. Jagt Mette, 8½ K. L.
 1793. Pram De to Jomfruer, 8 K. L., til J. H. Brinch.
 1795. Galeas Ebenetzer, 20 K. L., til Thyge Sørensen.
 1800. Evert Mette, 10½ K. L., til J. N. Thøgersen.
 1801. Galeas Johanne Margrethe, 12½ K. L., til P. N. Harreby.
 1805. Jagt Ellen, 7 K. L., til M. J. Toft.
 1807. Evert Cecilie, 6 K. L., til S. Madsen.
 1810. De tvende Svogre, 7 K. L., til Jg. H. Knudsen.

Peder Lassen Jensen, født i Rørkjær ved Esbjerg, kom til Sønderho som Tømmer hos Skibsbyggerne og lærte da Skibsbyggeriet, saa at han selv turde begynde som Mester. Han har bygget 80 større og mindre Fartøjer, hvad Præsten har bemærket ved hans Dødsdato i Kirkebogen. Han døde 14. Juli 1832, 70 Aar. Af Skibe, han har bygget, kendes følgende:

1797. Galeas Anne Cathrine, 25 K. L., til P. Poulsen.
1798. „ Mette Kirstine, 20 K. L., til J. S. Møller.
„ „ Marie Cecilie, 12 K. L., til H. N. Dækker.
1799. „ Mette, 17½ K. L., til Mikkel Johansen.
1801. Evert Mette Claudiane, 9½ K. L., til Jacob N. Warrer.
„ Jagt De tvende Brødre, 10 K. L., til Jes N. Nissen.
„ Galeas Marie Cathrine, 17 K. L., til Jes Nissen.
1802. Evert Marie, 7 K. L., til Th. L. Brinch.
1803. „ St. Peter, 10 K. L., til H. Spelmann, Nordby.
„ „ Mette, 8 K. L., til J. H. Frederiksen.
„ Galeas Mette Cathrine, 30 K. L., til N. J. Fischer.
1804. Evert Marie, 9 K. L., til Jg. Thomsen.
„ „ Anne Johanne, 9 K. L., til Jp. J. Callesen.
„ „ Fru Cathrina, 12 K. L., til H. H. Munch.
1805. „ Mette Dorteia, 8 K. L., til S. J. Møller.
„ Jagt Ebenetzer, 9½ K. L., til S. Anth. Hansen.
„ Evert Sidsel, 5 K. L., til Th. Hansen.
1806. Galeas Mette Cathrine, 15½ K. L., til M. Jessen.
„ „ De tvende Brødre, 31 K. L., til J. J. Clausen.
1807. Evert Anne Cathrine, 13 K. L., til N. N. Madsen.
„ Jagt Prøven, 10 K. L., til J. N. Jessen.
„ Galeas Anne Kirstine, 13 K. L., til Thøger Nielsen.
„ „ Emanuel, 17 K. L., til H. J. Pedersen.
1808. Jagt Anne, 9 K. L., til N. H. Møller.
„ „ Haabet, 10 K. L., til J. N. Jessen.
1809. Evert Anne, 9 K. L., til N. H. Møller.
„ Galeas Else, 10 K. L., til A. J. Møller.
1810. „ Johanne Marie, 16 K. L., til H. H. Munch.
1811. „ Sophie Marie, 12½ K. L., til H. J. Schmidt.
„ Evert Flora, 11 K. L., til H. Jessen, Nordby.
1812. Smak Anne, 11½ K. L., til J. J. Mikkelsen.
1813. 4 Fiskebaade.
„ Jagt Guldberg, 15 K. L., til P. P. Jørgensen.
„ Galeas Haabet, 29 K. L., til J. N. Jessen.
1814. Skonnert Johanne, 19 K. L., til Jes N. Jensen.
1815. Evert Marie Cecilie, 8 K. L., til N. J. Kromann.
„ Smak Maria, 13½ K. L., til Th. Poulsen.
„ „ Fru Sidsel, 12 K. L., til J. N. Jessen.
„ Galeas De gode Venner, 24½ K. L., til Mikkel Johansen.
„ „ Anne Cathrine, 12 K. L., til Mads Thomsen.

1815. Galeas Flora, 17½ K. L., til Søren Mikkelsen.
 „ „ Henriette Kirstine, 10 K. L., til Cl. Christiansen.
 „ Jagt De tvende Søstre, 11 K. L., til N. J. Clausen.
1816. Evert Fru Lene, 8 K. L., til H. H. Lydom.
 „ „ De tvende Brødre, 11 K. L., til J. J. Mathiasen.
 „ „ Maren, 7 K. L., til N. H. Uldahl.
 „ Jagt Jerne, 12 K. L., til Anth. Jørgensen.
 „ Galeas Ellen Cathrine til Morten Mathiasen.
 „ Evert Henriette, 18 K. L., til Thøger Nielsen.
 „ „ Flora, 12½ K. L., til J. H. Frederiksen.
 „ Galeas Marie, 20 K. L., til S. J. Svendsen; bygget i For-
 ening med N. N. Degn.
1817. Evert Cathrine, 9 K. L., til N. N. Thomsen.
 „ Jagt Cathrine, 12 K. L., til S. A. Thygesen.
 „ „ Edel Cecilie, 12 K. L., til N. J. Thøgersen.
 „ Galeas Haabet, 26 K. L., til H. S. Thygesen.
1818. Evert Mette, 6 K. L., til Anth. Nielsen.
 „ Galeas Anne, 12½ K. L., til N. N. Svarrer, Nordby.
 „ Jagt Johanne, 8 K. L., til S. Madsen.
1819. Evert Ingeborg, 6 K. L., til Th. S. Møller.
 „ Jagt Hjælperen, 10 K. L., til Morten Hansen.
 „ Galeas Mette, 21 K. L., til H. P. Brinch.
 „ „ Fortuna, 20½ K. L., til H. P. Madsen.
1820. Evert De tvende Brødre, 6 K. L., til H. Jessen.
 „ Jagt Aurora, 15 K. L., til H. H. Munch.
1821. Galeas Enigheden, 13 K. L., til J. J. Møller.
 „ „ Mette Cathrine, 18½ K. L., til N. Thøgersen.
1822. „ Flora, 12½ K. L., til Niels Poulsen.
1823. „ Det gode Haab, 17½ K. L.
 „ Slup Fru Edel, 12½ K. L., til Hans Jessen.
1824. Evert Margrethe Cathrine, 6 K. L., til H. H. Lydom.
 „ „ Abalone Cathrine, 6 K. L., til H. P. Jensen.
 „ Galeas Cathrine Marie, 14½ K. L., til J. Mikkelsen.
 „ „ Haabet, 15 K. L., til Hans Jessen.
1825. Jagt Mette Marie, 11 K. L., til N. H. Fischer.
 „ Galeas Marie, 20 K. L., til Math. Jensen.
 „ „ Mette Cathrine, 18½ K. L., til A. H. Jessen.
 „ „ De tvende Brødre, 21 K. L., til J. Th. Sonnichsen.
1826. „ Cathrine, 18½ K. L., til N. J. Thøgersen.
 „ „ Mette, 17 K. L., til H. J. Berg.

1826. Evert Prøven, 6 K. L., til H. S. Thomsen.
 1827. „ Anne, 7 K. L., til J. Fisker.
 „ Slup Spekulation, 7 K. L., til N. M. Uldahl.
 „ Galeas Anne, 25 K. L., til N. P. Harreby.
 „ „ Fortuna, 25 K. L., til S. J. Meinertz.
 „ Skonnert Lise Augusta, 34 K. L., til J. J. Sonnichsen yngre.
 „ Galeas Anne Elisabeth, 31 K. L., til J. J. Sonnichsen ældre.

Søren Hansen Schrøder, død 8. Oktober 1838, 77 Aar, har bygget en Del Fiskebaade, Joller og Dæksbaade om Vinteren, naar han ikke sejlede. Han har bygget:

1791. Evert Anne Marie, 6½ K. L., til sig selv.
 1793. 2 Fiskebaade.
 1794. 2 Fiskebaade.
 1796. Evert Mette, 2 K. L., til J. N. Frandsen.
 1797. Fiskebaad Abelone, 4 K. L.
 1801. „ Trindboten, 6 K. L., til Mikkel Jensen.
 1802. „ De tvende Jomfruer, 5 K. L.
 1804. „ Torsken, 1 K. L.
 „ Pram Den unge Angel, 2 K. L.
 1805. Fiskebaad Fru Marie, 2 K. L.
 „ Evert Marie Cathrine, 5 K. L., til Jes Nielsen.
 1806. 2 Fiskebaade.
 1807. Fiskebaad Botten.
 1810. 3 Fiskebaade.
 1811. Evert Cecilie, 2½ K. L.
 1814. „ Anne Marie, 6 K. L., til S. Jessen.
 1815. „ Fru Mette, 5 K. L., til Fr. Jensen.

Desuden har han i 1803 repareret Islandsfareren, Galeasen „Anne Cathrine“, 24 K. L. (505 Rdl. Kur.), og 1809 ombygget Evert „Anne Johanne“, 9½ K. L. (544 Rdl. Kur.).

Hans Hansen Knudsen ældre fra Nordby har bygget følgende Skibe i Sønderho:

1802. Jagt Fru Mette, 10 K. L., til Th. Meinertz.
 „ Galeas Farvel, 27 K. L., til Sonnich J. Møller.

1804. Evert De tvende Svogre, 6 K. L., til Niels Sonnichsen.
 „ Slup Ellen Cathrine, 9 K. L., til Morten Mathiasen.
 1805. Jagt Fru Anne, 15 K. L., til Laust Jepsen, Nordby.

Fuldendte 1809 Reparationen af det i 1807 paa Henne Strand i Vester-Herred strandede Brigslib „King Georg“, der blev købt af Kapitaen Peder Hansen Brinch i Sønderho, og slæbt til Sønderho. Det blev købt for 325 Rdl. Reparationen kostede 25.108 Rdl og varede. 1½ Aar. Efter Reparationen fik det Navnet „St. Peter“.

Hans Hansen Knudsen yngre fra Nordby har bygget følgende Skibe i Sønderho:

1825. Galeas Anne, 24 K. L., til S. L. Brinch.
 1826. „ Grethe, 25 K. L., til Jeppe P. Andersen.
 1831. „ Galeas Anne & Kirstine, 23 K. L., til J. N. Sonnichsen.

Nis Thomsen lærte Skibsbyggeriet i Holland og byggede kun lejlighedsvis Skibe, da han var Skibsfører. Det var mest Dæksbaade, Joller og Fiskebaade, han byggede, og kun om Vinteren, naar han ikke sejlede. De Fartøjer, han byggede, var ikke større, end de kunde staa hjemme i hans lille Ladehus. Af større Fartøjer har han bygget:

1813. Jagt Anne Elisabeth, 5 K. L., til N. N. Thomsen.
 1814. Evert Anne Marie, 6 K. L., til N. P. Larsen.
 1815. „ Mette, 8 K. L., til S. N. Møller.
 1817. Galeas Cecilie, 14 K. L., til sig selv.
 1818. Jagt Anne Marie, 6 K. L., til P. Th. Sonnichsen.
 1820. Evert Torsken, 7 K. L., til J. Mikkelsen.
 1821. „ Fru Marie, 6 K. L., til N. M. Larsen.
 1836. Galeas Cecilie, 14 K. L., til H. Nissen.
 1838. „ Thomsen, 26 K. L., til samme.

I 1811 reparerede han en Havarist, Galeasen „Christiane“, 37 K. L., af Laurvig. Reparationen med Sejl, Tovværk og Smedearbejde kostede 10.077 Rdl.

Nis Thomsen
Død 12. Juli 1870, 93 Aar

N. J. Sonnichsen
Død 3. Marts 1888, 93 Aar

Jens J. Sonnichsen yngre, død 22. Juni 1844, 61 Aar, har bygget:

1828. Evert Mette Maria, 9 K. L., til Cl. Christiansen.
 1829. „ Hedevig, 6 K. L., til J. S. Foged.
 „ „ Cathrine, 13 K. L., til Chr. E. Husted, Nordby.
 1833. „ Cileane, 12 K. L., til Jes Nissen.
 1834. Galeas Haabet, 28 ½ K. L., til N. P. Harreby.
 1835. „ Familien (bg. i Nordby), 38 K. L., til Chr. E. Husted, Nordby.
 1837. Evertgaleas Sidsel, 16½ K. L., til Th. Meinertz.
 1841. Galeas Haabet, 27 K. L., til N. N. Jepsen.

Niels Jensen Sonnichsen. Efter at han i 1825 havde holdt op med at sejle som Skibsfører, slog han sig paa Skibsbyggeriet. Selv havde han ikke lært dette, men antog en Mestersvend ved Navn Jørgen Nielsen (ikke den senere omtalte Skibsbygmester af samme Navn) fra Helsinghof. Han skulde have Kost og Logi hos Mester eller hos Bygherren samt — 15 Rdl. Kur. aarslig (ca. 48 Kroner).

I 1828 begynder *Sonnichsens* endnu opbevarede Regnskabsbog, idet han dette Aar den 22. Januar paabegynder Arbejdet med Bygningen af Galeasen „Anne Dorthea Otillia“ til S. H. Ibsen. Skibet er færdig fra hans Haand 12. Maj. Han har i den forløbne Tid selv medvirket ved Arbejdet i 72¾ Dag og herfor erholdt ialt 30 Rdl. 3 Mk. 13 Sk. samt Kosten de Søgne dage hos Bygherren. Det var almindeligt dengang, at Bygherren, Skibets Ejer, selv indkøbte alle Materialer, og Skibsbygmeisteren med sine Folk fik Kosten de søgne Dage under hele Byggeforetagendet hos Bygherren foruden en beskeden Dagløn.

Allerede 7 Dage efter lægger han Kølen til Galeasen „Minerva“, 25 K. L., til Laurids Frederiksen. Dette Skib er efter 120 Dages Forløb sejlklart. Omtrent samtidigt begyndtes Arbejdet med Bygning af Galeas „Anne Marie“, 27½ K. L.; det er sejlferdigt 7. December. Galeasen „Erindring“, 33 K. L., som han byggede til N. Nielsen jr. i 1830, blev paabegyndt 23. April og var færdig 13. September. Fra 5. Oktober s. A. til 15. Marts 1831 færdigbygger han Evert „Louise Nicoline“, 8 K. L., til Jes Jessen Anthonisen. Galeasen „Abelone“, 33 K. L., til H. M. Ibsen blev færdigbygget fra 8. Maj 1833 til 7. Oktober.

Samtlige Skibe, han har bygget, er følgende:

1828. Galeas Anne Dorthea Otillia til S. H. Ibsen.
 „ „ Minerva, 25 K. L., til L. Frederiksen.
 1829. Jagt Johanne, 8 K. L., til J. P. Fischer.
 1830. Galeas Anne Marie, 27½ K. L., til H. P. Brinch.
 „ „ Erindring til N. Nielsen jr.
 1831. Evert Louise Nicoline, 8 K. L., til J. J. Anthonisen.
 1832. Slup Ingeborg Kirstine, omb. til Galeas, til J. N. Warrer.
 1833. Galeas Abelone, 33 K. L., til H. M. Ibsen.
 1834. Evert Cathrine, 10 K. L., til S. H. Knudsen.
 1840. Skonnertbrig Jørgiane (bg. i Nordby), 44½ K. L., til M. M. Andersen, Nordby.
 1841. Skonnert Sophie, 39 K. L., til H. J. Frederiksen.
 1842. Galeas Aurora, 36 K. L., til S. P. Brinch.
 1846. „ Karen Marie (bg. i Nordby), 35 K. L., til N. Andersen.
 1847. „ Fides, 30 K. L., til Jens Svendsen.

I 1850 bliver han Agent og Besigtigelsesmand for Veritas og Lloyd og opgiver da Skibsbyggeriet. Se Side 344.

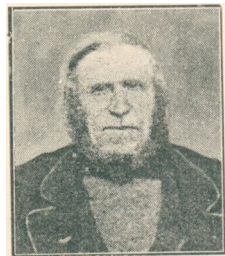
Chr. Christensen
 Død 29. Juni 1892, 85 Aar

Christen Christensen, født i Oksby 1807, kom til Sønderho omkring 1829 og arbejdede som Tømrer ved Skibsbyggeriet. Ved P. Lassen Jensens Død i 1832 overtog han dens Værft med alt Tilbehør og begyndte da at bygge Skibe. Af dem, han har bygget, har jeg opsporet følgende:

1833. Jagt Anne Cathrine, 10 K. L., til A. S. Jessen.
 1835. Evert De tvende Brødre, 7 K. L., til Niels Thøgersen.
 1836. „ De 4 Sødskende, 7 K. L., til samme.
 „ „ Cathrine, 10½ K. L., til J. P. Ibsen.
 1837. Smak Anne Cathrine, 15 K. L., til J. P. J. Clausen.
 „ Galeas Anne, 12 K. L., til H. N. Mikkelsen.
 1838. „ Anne, 29 K. L., til Poul P. Jørgensen.
 1839. „ Emanuel, 16 K. L., til Jp. H. Aarre.
 1840. Evert Den lille David, 5 K. L., til P. C. Lunde.
 „ „ Abelone, 8½ K. L., til J. J. Knudsen.
 1841. Jagt Spekulation, 6 K. L., til N. N. Larsen.
 1842. Evert Fru Marie, 13 K. L., til J. H. Mandø.
 1843. Galeas Edel Cecilie, 18½ K. L., til P. J. Olesen.
 1845. Jagt Anne, 15 K. L., til N. J. Kromann.
 1849. Evertgal. Kirstine Cecilie, 10 K. L., til Sonnich Mathiasen.
 1850. — Karen Andrea, 9 K. L., til Anth. Nielsen.
 1851. Galeas Marie, 12 K. L., til Cl. Nielsen, Ho.
 „ „ Cecilie, 31 K. L., til H. N. Pedersen ældre.
 1852. „ Abelone, 28 K. L., til Anth. J. Clemmensen.
 „ „ Anne, 12 K. L., til H. H. Lydom.
 „ Skonnert Anne, 29 K. L., til H. N. Mikkelsen.
 1853. „ Erindring, 40 K. L., til M.- J. Ibsen.
 1854. Galeas Familien, 36 K. L., til H. N. Pedersen yngre.
 1855. „ Edel, 33 K. L., til Jg. A. Schmidt.
 „ Skonnert Emanuel, 31 K. L., til Anth. J. Mikkelsen.
 1856. Galeas Abelone, 38 K. L., til N. P. Harreby.
 1857. Skonnert Karen, 38 K. L., til S. N. Thøgersen.
 1860. Galeas Anne Lene, 29 K. L., til Anth. Nielsen.
 1863. Evert Cito, 6 K. L., til S. M. Jessen.

Han har repareret mange Skibe og forlænget 5 a 6 Stk., heri var han særlig dygtig og samvittighedsfuld. Hans Skibe manglede udvortes Skønhed, men stærke og modstandsdygtige i alle Sammenføjninger var de.

Christian Jensen (Ludvig), født i Nordby 19. August 1803. Han havde Skibsværfter baade i Ribe og Sønderho. Han har ombygget og forlænget en Mængde Skibe; heri var han

Chr. Jensen
Død 12. Febr. 1875, 72 Aar

en ren Mester. Saaledes gjorde han et Kunststykke i 1855, da han forstørrede Skonnert „Valdemar“, der var bygget i Ribe og bygget meget lavt, for at det let kunde gaa ind og ud ad Ribe Aa. Dette Skib savede han igennem vandret og derefter forhøjede og sammenbyggede de to Halvdele. Man sagde om ham, at et Vragskib kunde være saa simpelt, det være kunde, han skulde nok faa et stærkt Skib deraf alligevel. Hans Skibe kunde hverken „forgaa eller slides op.“

Han har bygget foruden Fiskebaade 37 Skibe, deraf kendes følgende:

1835. Ombyggede og forlængede Tjalk Concordia til H. H. Pedersen.
- 1836 og 37. Flere Fiskebaade.
1839. Galeas Anne Caroline, 22 K. L., til A. P. Sørensen.
1840. „ Providentia, 34 K. L., til H. H. Pedersen.
- „ „ Flora, 29 K. L., til S. Mikkelsen.
1841. „ Familien, 20 K. L., til N. J. Thøgersen.
1843. „ Thøgersen & Cecilie, 21 K. L., til Th. N. Jerne.
1844. „ Ingeborg, 20 K. L., til Jens M. Nielsen.
- „ „ Hedevig, 30 K. L., til P. N. Nissen.
1845. Edeline, 26 K. L., til P. N. Jensen.
- „ Activ, 29 K. L., til S. P. Thomsen.
1847. Jagt Johanne, 8 K. L., til J. P. Winther, Nordby.
1848. Galeas Familien, 20 K. L., til Anth. J. Clemmensen.
- „ „ Anne Marie til N. J. Warrer, Nordby.
1849. „ Abelone, 37 K. L., til P. P. Jørgensen.
- „ Skonnert Ellen, 30 K. L., til H. C. Berg.
- „ Galeas Louise Nicoline, 12 K. L., til Jg. A. Schmidt.
1850. „ Trine Marie, 19 K. L., til Chr. K. Callesen.
- „ Skonnert Mathilde (bg. i Ribe), 86½ K. L., til P. N. Jensen.
1851. „ Sophie, 39 K. L., til H. J. Fischer.
- „ „ Fortuna, 38 K. L., til J. Anthonisen.
- „ „ Familiens Haab, 80 K. L., til S. J. Meinertz.
1852. Evert De jonge Jacob, 6¼ K. L., til Chr. C. Christiansen.
- „ Galeas Anne Louise, 30 K. L., til H. H. Jessen.
1853. „ Flora, 37 K. L., til Niels Poulsen.
1854. Skonnert Valdemar (bg. i Ribe), 26 K. L., til Anthonis Pedersen.

1855. Galeas Anne Cathrine, 34½ K. L., til J. J. Thomsen.
 1856. „ Cathrine, 31½ K. L., til H. H. Jessen.
 1857. Skonnert Lene, 35 K. L., til H. J. Aarre.
 1858. Galeas Karen Marie, 20 K. L., til N. M. Jørgensen.
 „ „ Anne, 38 K. L., til P. Th. Jessen.
 „ „ Cito, 44 K. L., til Jes N. Nissen.
 1860. Skonnert Venus, 35 K. L., til N. Anthonisen.
 1862. Galeas Familien.

Søren Jessen Sonnichsen, født 14. Maj 1808, var oprindelig Skibsfører og en Tid Krydstoldbetjent ved Stationen Sønderho. Han havde ved Selvstudium erhvervet sig en Del Kundskaber i Tegning og Skibskonstruktion, som i Forbindelse med et medfødt Snille og godt Haandelag satte ham i Stand til at bygge Skibe. Han havde Værfter i Sønderho og Nordby og har ogsaa bygget et enkelt Skib i Ribe. Han byggede flere Toldkrydsere til Stationerne ved Fanø og langs den Slesvig-Holstenske Kyst.

I 1854 paatog han sig i Forening med Skibsbygmestrene *Jes Th. Hansen* og *Chr. Graff* i Nordby at udsætte en ved Blaa-vand strandet fransk Bark „*Courier de Marseille*“. Dette gjorde han paa den ejendommelige Maade, efter at Skibet var losset, at han satte det paa Ruller og førte det over Skallingen til Høsbugt og derfra slæbte det til Nordby, hvor han reparerede og gjorde det sejlklaart. Ved denne Lejlighed lærte han til stor Fuldkommenhed at tale Fransk, da Kaptajnen og den meste Del af Besætningen blev i Nordby under Reparationen.

Han har bygget:

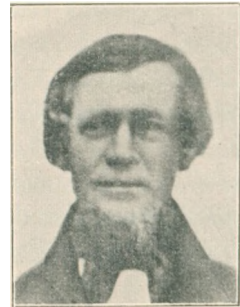
1839. Galeas Anne Dorthea, 29 K. L., til P. Carstensen, Emmerlev.
 „ Jagt Cathrine, 6 K. L., til H. Johansen ældre.
 1840. Galeas Marie, 28½ K. L., til H. P. Harreby.
 1845. „ Flora, 33 K. L., til Th. N. Thækker.
 1846. „ Meta, 32 K. L., til sig selv.
 1848. „ Flora, 32 K. L., til Th. F. Brinch.
 1849. „ Patrioten, 39 K. L., til H. J. Frederiksen.
 1850. „ Anne Marie, 34 K. L., til H. N. Mandø.
 „ „ Anne Cathrine, 34 K. L., til Sonnich P. Thomsen.

S. J. Sonnichsen
Død 7. April 1868, 60 Aar

Sonnich J. Sonnichsen
Død 29. August 1889

Jørgen Nielsen
Død 1891, 81 Aar

Paa Værftet i Nordby har han bygget:

1840. Galeas Frederikke Marie, 24 K. L., til H. P. Svarrer.
 " " Maria, 28½ K. L., til N. H. Svarrer.
 1842. Galeas Anne Marie, 36 K. L., til S. Ankersen.
 " " Louise Cecilie, 24 K. L., til Jens M. Pedersen.
 1847. Skonnert Johanne, 52 K. L., til Jens Poulsen.
 " " Anne, 48½ K. L., til N. H. Svarrer.

Sonnich Jessen Sonnichsen, født 1. Maj 1812, lærte Skibsbyggeriet hjemme i Sønderho. Han har bygget følgende Skibe:

1843. Galeas Johannes, 24 K. L., til T. P. Hendriksen, Højer.
 " " Rasmus, 25 K. L., til N. Andersen.
 1845. " Mette, 24½ K. L., til J. N. Sonnichsen.
 1849. " Familien, 31½ K. L., til Jes P. Andersen.
 1850. " Abba, 38 K. L., til P. P. Harreby.
 " " Annedresine, 34 K. L., til S. N. Thøgersen.
 " " Else, 34 K. L., til Hans Nissen.
 1851. " Anne, 26 K. L., til Hans Johansen yngre.
 1852. " Cathrine, 30 K. L., til M. J. Fischer.
 1853. Skonnert Anna, 44 K. L., til N. Nielsen jr.
 1854. Galeas Ida, 39 K. L., til H. P. Harreby.
 1855. Skonnert Fides, 43 K. L., til P. N. Nissen.
 1856. " Anna, 47 K. L., til Jg. Th. Sonnichsen.
 1857. " Anne, 40 K. L., til M. L. Frederiksen.
 1858. Galeas Ribe, 29 K. L., til Niels Andersen.
 1860. " Anne Marie, 20 K. L., til Jens Hansen.

1861. Skonnert Freja, 34 K. L., til S. J. Sonnichsen.
 1863. Galeas Karen Marie, 33 K. L., til Jens Mathiasen.
 1864. Skonnert Mette, 55 K. L., til P. Thomsen.
 1867. „ Abba, 125 Reg. T., til P. P. Harreby.
 1870. Brig Familiens Haab, 163 Reg. T., til N. M. Kromann.
 1871. Skonnert Sønderho, 135 Reg. T., til H. H. Pedersen yngre.

Jørgen Nielsen, født i Ribe 1810, havde Værfter baade i Ribe og Sønderho. Han har bygget flere Smaafartøjer, enkelte Fiskebaade og Dæksfartøjer til Sejlads „inden Digs“ samt ombygget og forlænget flere Skibe. I 1855 forlængede han Galeasen „Fides“ (Jens Svendsen) fra 30 til 41 Læster, Galeasen „Aurora“, 36 Læster (S. P. Brinch), ombyggede han i 1861 til Skonnert paa 45 Læster, Skonnert „Lene“, 35 Læster (H. Jp. Aarre), forlængede han i 1867 til 45 Læster.

Af nye Skibe har han bygget:

1857. Skonnert Anna, 40 K. L., til Jes N. Jessen.
 1858. „ Karen, 41 K. L., til H. H. Jessen.
 1860. Jagt Maren, 9 K. L., til Jes H. Jessen.
 1861. Skonnert Lene, 44 K. L., til Jeppe H. Madsen.
 1863. „ Asma, 51 K. L., til Th. Meinertz.
 1866. „ Karen Bothilde, 150 Reg. T., til M. J. Knudsen.
 1867. „ Haabet, 34 K. L., til P. F. Bertelsen, Ho.

I Ribe har han bygget:

1865. Galeas Frederikke Sophie.
 1867. Skonnertbrig Chr. Lytzau Lund, 140 Reg. T.

Frederik Ferd. Holte, født 17. September 1824 i Odense, død i Hunderup. Kom til Sønderho ca. 1850 som Skibstømrer og blev senere selvstændig Mester, men byggede kun mindre Baade og en Del Dæksbaade til Fiskeri, særlig til Sild og Føhr. Byggede en af P. Sonnichsen konstrueret Østersskraber til Øen Sild og flere Dæksbaade til de sydlige Øer.

Thomas Jensen Thomsen, født i Sønderho 29. Oktober 1833, har bygget:

- Skonnert „Anne Marie, 95 Reg. T., i 1868 til Jens H. Lydom,

Th. J. Thomsen
Død i Chicago 1897

Emil Petersen
Død i Vejle 1923, 81 Aar, R. af D.

Th. Dahl
Død i Esbjerg 1898, R. af D.

og Jagt „Anne Cathrine“, 16½ Reg. T., 1869 til Søren N. Sørensen, hvorefter han rejste til Amerika.

Emil Petersen er født i København 26. Maj 1842, kom i Lære hos Onklen, Skibsbygmester Møller i Horsens, og lærte efter udstaaet Læretid den teoretiske Del af Faget paa Orlogsværftet. Var 1862—63 i Grønland dels for at udsætte og istandsætte 3 dér strandede Skibe, bygge nogle Barakker samt anlægge en Landgangsbro med Spor til Minerne for Kryolit-Selskabet i København. Var med i Krigen 1864 som Frivillig og ansat ved Ingeniør-Korpset. 1866 kom han til Sønderho og etablerede sig dér som Skibsbygmester og byggede:

- 1866. Skonnert Hansine, 114 Reg. T., til Sonnich Thomsen.
- 1867. „ Abelone Kirstine, 106 Reg. T., til Peder Poul Jørgensen.
- 1868. „ Hedevig til H. G. Jørgensen, Mandø.
- 1869. „ Edel Cathrine, 131 Reg. T., til J. S. Meinertz.
- „ Krydsfartøj Nr. 27 til Toldvæsenet, Sønderho.

Derefter rejste han til Esbjerg og fik Ansættelse ved Havneanlægget som Ingeniørassistent, byggede 1871—72 Tuborg Havn, 1873—76 atter i Esbjerg som ledende Ingeniør efter Carlé's Fratræden. 1877—78 i Vestindien og byggede St. Croix Sukkerkøgeri, 1879 i Nordamerika, byggede 1882—83 Masnedø Dampfærgehavn, 1884—85 Koldby Kaas Havn og blev Aaret efter ansat som Stadsingeniør i Vejle, i hvilken Stilling han blev i 25 Aar.

Th. Dahl, født i Kallundborg, kom i Skibstømrelære i

P. Sonnichsen bygger i 80 Aars Alderen „Skibe“ til Børnebørn.

Aabenraa, i hvilken By han lærte Fanøboerne at kende, idet de paa dette Tidspunkt lod bygge flere Skibe dér, da de hjemlige Værfter ikke kunde præstere mere. Han kom til Sønderho i 1866 og blev Mestersvend hos *Emil Petersen*, og da denne tog til Esbjerg, begyndte *Dahl* selv. Han fik dog kun bygget en lille Galease til Gunde Lauridsen, saa rejste ogsaa han til Esbjerg.

Her fik *Dahl* et rigt Virkefelt. Til at begynde med byggede han Skibe for Fanøboerne. I 1874 fuldførte han Bygningen af Skonnertbriggen „Esbjerg“, 126 Reg. T., til Mads M. Brinch og Skonnertbrig „Termanne“, 146 Reg. T., til Peder Peter Thomsen, begge af Sønderho. Om Dahls Virksomhed i Esbjerg, se *Alkær-sig: Esbjerg I*, S. 123. Her skal lige tilføjes, at da han i 1897 fejrede sit 25 Aars Jubilæum, stiftede han et Legat og uddelte Gaver til et Beløb af 20.000 Kr.

Peder Sonnichsen, født 21. April 1840. Lærte Skibsbyggeri hos Chr. Graff i Nordby, Tegning og Konstruktion hos Th. Dahl. Hos disse dygtige Læremestre fik *Sonnich-*

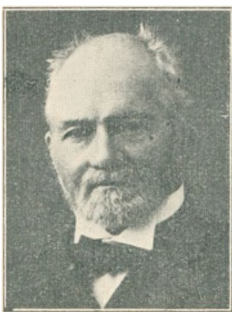

P. Sonnichsen
Død 5. Februar 1925, Dbmd.

sen, der havde medfødte Evner til Udførelse af sit Fag, en saa grundig Uddannelse, at de Skibe, han byggede, var ikke alene ualmindelig smukke, men ogsaa stærke og dygtige Sejlere, hvilket hans opbevarede Modelsamling beviser.

Hans første Arbejde var en Fiskebaad „Cecilie“, som han byggede til Jes Sonnichsen. Da han kun var 23 Aar — altsaa umyndig — kunde han ikke efter Datidens Lov faa Næringsbevis som Mester og maatte derfor heller ikke holde Medhjælperere; han fuldførte derfor Bygningen alene i et Tidsrum af 102 Dage; men nu kom det værste ved hele Sagen; han var som umyndig uberettiget til at udstede Bilbrev (Adkomstdokument) til Ejeren. De andre Skibsbygmestre, der havde set med mindre venlige Øjne paa „denne Dreng“s Arbejde, hvis Fuldkommenhed de dog maatte erkende, vilde ikke hjælpe ham ud af denne Forlegenhed. Endelig var der en, der syntes, det var Synd for „Knægten“, og han paatog sig saa at fuldføre nogle manglende Smaating, saaledes at han kunde udstede Bilbrev paa Baaden. Saasnt han havde fyldt de lovbefalede 25 Aar, løste han Dagen efter, den 22. April 1867, Næringsbevis som Skibs- og Baadbygger, og han byggede derefter følgende Skibe:

- 1865. Skonnert Lene, 89 Reg. T., til N. H. Brinch.
- 1866. Skonnertbrig Haabet, 110 Reg. T., til Th. H. Ibsen.
- 1867. Skonnert Karen, 118 Reg. T., til Niels Andersen.
- 1868. Skonnertbrig Karen, 152½ Reg. T., til H. N. Frederiksen.
- 1872. Skonnert Maren, 122½ Reg. T., til S. A. Sørensen.
- 1875. Skonnertbrig Ane Kathrine, 156 Reg. T., til J. W. Meisnertz.

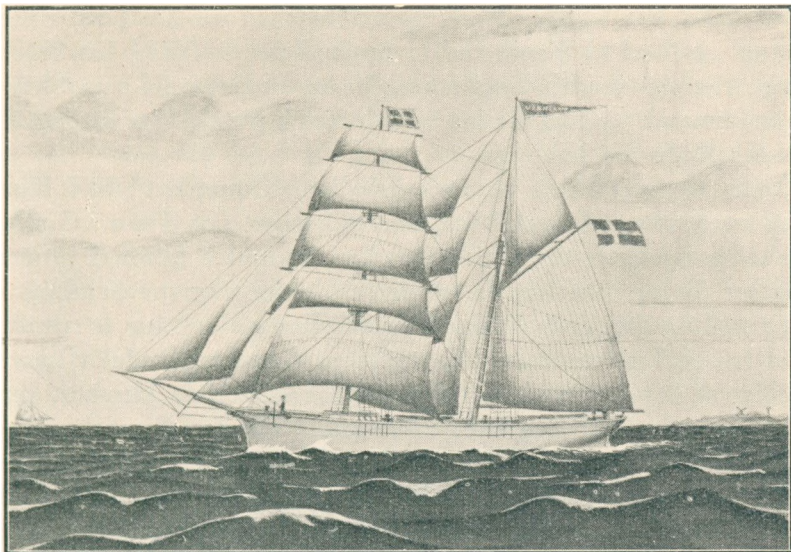
N. S. Nielsen

Død i Esbjerg 16. Oktbr. 1928
84 Aar

Foruden disse har han bygget flere Lægere og Fiskebaade.

I 1864 blev han indkaldt til Krigstjeneste, men fik, da han gjorde Tjeneste paa Kanonbaadene, der havde Station paa Fanø og i dens Nærhed, jævnlig Orlov for at kunne tilse Arbejdet paa sit Værft.

Han har bortskænket et Par af sine Skibsmodeller i fuld tilrigget Tilstand; den ene til St. Catharinæ Kirke i Ribe, den anden til Sønderho Kirke.

Skonnertbriggen „Vennerne“.
 Det største, men sidste Skib, der er bygget i Sønderho.

Blev 7. Maj benaadet med Danebrogsmandenes Hæderstegn. Da der ikke var Udsigt til, at flere Skibe skulde bygges i Sønderho, gav han sig til at være Købmand, og i denne Stilling forblev han til sin Død 5. Februar 1925.

Niels Sonnichsen Nielsen, Søn af Skibsbygmester Jørgen Nielsen, født 23. Januar 1844. Lærte Skibsbyggeriet hos Faderen; derefter lærte han Tegning og Konstruering hos Skibsbygmester Schrøder i Horsens. Han var dygtig til at lave Gallionsfigurer og Forsiringer paa Skibenes Agterende.

Han har bygget:

- 1876. Skonnertbrig Familiens Haab, 151 Reg. T., til Niels Nissen.
- 1877. Skonnertbrig Vennerne, 179 Reg. T., til A. M. Knudsen.

Sidstnævnte Skib var det største, der blev bygget i Sønderho, men ogsaa det sidste.

Nielsen fuldførte i Nordby Bygningen af Skonnert „Marie Peträus“, da Skibets Bygmester, J. Th. Hansen, paa Grund af Sygdom ikke kunde fuldføre Arbejdet dermed.

Nielsen var Veteran fra Krigen 1864; han var om Bord i Fredegatten „Jylland“ i Slaget ved Helgoland den 9. Maj. Da Skibsbyggeriet stændsede i Sønderho, gik han ud at sejle som Skibstømmermand, og som saadan sejlede han i over 25 Aar med D. F. D. S.s Skibe fra Esbjerg. —

Det har været mig uhyre vanskeligt at komme til fuld Klarhed over, hvor mange Skibe, der er bygget paa Fanø i Tidens Løb, og ligeledes det nøjagtige Aar for hvert Skibs Bygning. Jeg tør derfor ikke hævde, at den nedenfor angivne Samling af de paa Fanø byggede Skibe er fuldkommen; men jeg er overbevist om, at Listen er saa nøjagtig, som det overhovedet vil være muligt at faa den med det eksisterende Materiale, der kan give Oplysning herom. Jeg har gennemgaaet alle de i Rigsarkivet og Landsarkivet værende Indberetninger om Skibsbyggeriet, endvidere Skøde- og Pante-, Skifte-, Sørets-, Justits- og Avktionsprotokollerne fra omkring Midten af forrige Aarhundrede og nær op til Dato, Toldvæsenets Protokoller for lige saa langt et Tidsrum og de officielle trykte Lister (Flagbogen, flere Aargange af L'loyds Register m. fl.) foruden de mange halvofficielle Lister, der aarlig er fremkommen i de lokale Aviser, Tidsskrifter o. l. Steder. En stor Hjælp vilde det have været mig, om de gamle Skibsbyggeres Forretningsbøger (hvis saadanne er ført) havde været opbevaret. Jeg har af disse kun opsporet 5, der var i Familiens Eje. De ældre Skibsregistrerings- og Maalingsprotokoller findes heller ikke mere. Skibenes Maaling til Ansættelse af Drægtighed skete heller ikke altid paa Bygningsstedet, og kun et Faatal af Bilbrevene (Skibsskøder) er blevet tinglæst. Jeg kender Antallet af de Skibe, flere af Skibsbygmestrene har bygget, navnlig de seneste Tidens og de af Lorentz Holst (48), Fr. Schrøder (over 100), P. Lassen Jensen (over 80) og Chr. Jensen (37); men i den Fortegnelse, jeg har udarbejdet over Antallet og Navnene paa de Skibe, der er bygget hvert Aar, har jeg for manges Vedkommende ikke kunnet udfinde Skibsbygmesterens Navn. I de officielle trykte Lister, der kun udkom med 3 a 5 Aars Mellemløb, har ikke alle Skibe opnaaet at blive indført, da mange baade er bygget og forlist i Mellemtiden. Min Fortegnelse indeholder for flere Aarganges Vedkommende et større Antal nybyggede Skibe, end der findes i Indberetningerne fra ældre Tider. Dette hidrører fra, at Smaaskibene, saadanne paa omkring 6 Læsters Drægtighed, ikke er ble-

ven betragtet som „Skibe“, men kun betragtet som „Fartøjer“, endskønt de dog udførte Rejser til Holland og Norge, og derfor ikke er blevet medtaget; dernæst har jeg konstateret, at flere Skibe, der er bygget til udenøs Redere, heller ikke er medtaget, da vedkommende (sædvanlig Birkedommeren) maaske har ment, disse ikke vedkom Fanøs Skibsfart og Skibsbyggeri. Heller ikke er medtaget, naar et Skib er blevet hovedrepareret, ombygget og forlænget — i et enkelt Tilfælde er en Galeas paa 27 Læster bleven ombygget til Skonnert og forlænget til 45 Læster; har dertil faaet helt nye Sejl og Master m. v. — Et saadant ombygget Skib fik udstedt nyt Bil- og Maalebrev, og blev af Ejeren betragtet som et nyt Skib, hvad det ogsaa med Rette kan kaldes. Saadanne ombyggede og forlængede Skibe, der ofte fik nyt Navn, fremkommer maaske i mine Optegnelser som nyt Skib. Omkostningerne ved Ombygningen andrager ogsaa tidt meget store Beløb og har givet Arbejde til mange Hænder, saa Posteringen næppe kan kritiseres.

Her skal nu anføres Antallet af de Skibe, jeg har opsporet som bygget paa Fanø, idet jeg skal bemærke, at den Mulighed er tilstede, at et enkelt Skibs Bygningsaar skal henflyttes til Aaret forud eller Aaret efter det angivne Aarstal. Naar der først begyndes med Aar 1769, er det, fordi Oplysningerne forud for dette Aar kun er sparsomme og højst ufuldkomne.

1769: I Nordby 6 Everter; i Sønderho 8 Everter og 2 Jagter; ialt 69 K. L.

1770: I Nordby 3 Everter; i Sønderho 4 Everter og 4 Jagter; ialt 52 K. L.

1771: I Nordby 3 Everter; i Sønderho 2 Everter, 2 Jagter og 1 Galeas; ialt 33½ K. L.

1772: I Nordby 4 Everter; i Sønderho 1 Evert; ialt 23½ K. L.

1773: I Nordby 1 Evert; i Sønderho 3 Everter og 1 Galeas; ialt 34½ K. L.

1774: I Nordby 2 Dæksbaade, 3 Everter og 1 Brig; i Sønderho 1 Evert, 2 Jagter og 1 Kuf; ialt 72 K. L.

1775: I Nordby 2 Everter og 1 Jagt; i Sønderho 3 Everter, 2 Smakker og 1 Kuf; ialt 68 K. L.

1776: I Nordby 5 Everter og 1 Jagt; i Sønderho 1 Pram, 3 Everter, 1 Jagt og 1 Tjalke; ialt 58½ K. L.

1777: I Nordby 2 Everter; i Sønderho 2 Everter og 1 Smakke; ialt 24 K. L.

1778: I Nordby 8 Everter, 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 1 Evert, 3 Jagter, 1 Tjalke og 1 Galeas; ialt 96 K. L.

1779: I Nordby 3 Everter, 1 Jagt, 1 Galeas og 1 Brig; i Sønderho 1 Evert; ialt 68½ K. L.

1780: I Nordby 3 Everter og 1 Galeas; i Sønderho 5 Everter, 2 Jagter og 1 Galeas; ialt 92 K. L.

1781: I Nordby 5 Everter; i Sønderho 2 Everter og 1 Jagt; ialt 33 K. L.

1782: I Nordby 1 Dæksbaad, 2 Everter og 1 Slup; i Sønderho 1 Evert, 1 Jagt og 1 Galeas; ialt 41 K. L.

1783: I Nordby 4 Everter, 1 Jagt og 1 Skonnert; i Sønderho 6 Everter, 3 Jagter og 1 Smakke; ialt 126 K. L.

1784: I Nordby 7 Everter, 4 Jagter og 1 Galeas; i Sønderho 4 Everter, 3 Jagter, 4 Smakker og 1 Galeas; ialt 155 K. L.

1785: I Nordby 3 Everter, 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 4 Everter, 1 Jagt, 1 Smak og 2 Galeaser; ialt 119 K. L.

1786: I Nordby 5 Everter og 2 Galeaser; i Sønderho 3 Everter, 1 Jagt og 1 Galeas; ialt 104 K. L.

1787: I Nordby 4 Everter og 2 Jagter; i Sønderho 3 Everter; ialt 36 K. L.

1788: I Nordby 2 Everter; i Sønderho 3 Everter og 1 Galeas; ialt 43 K. L.

1789: I Nordby 2 Everter, 1 Slup og 1 Brig; i Sønderho 7 Everter og 1 Jagt; ialt 101½ K. L.

1790: I Nordby 3 Everter, 1 Jagt og 1 Brig; i Sønderho 3 Everter, 1 Jagt og 1 Galeas; ialt 150 K. L.

1791: I Nordby 2 Everter og 1 Jagt; i Sønderho 7 Everter og 1 Kuf; ialt 97½ K. L.

1792: I Nordby 8 Everter; i Sønderho 4 Everter og 1 Jagt; ialt 78½ K. L.

1793: I Nordby 5 Everter og 1 Galeas; i Sønderho 2 Fiskebaade, 1 Pram og 6 Everter; ialt 94 K. L.

1794: I Nordby 2 Everter og 1 Galeas; i Sønderho 5 Everter og 3 Jagter; ialt 85 K. L.

1795: I Nordby 4 Everter og 1 Galeas; i Sønderho 3 Everter og 2 Galeaser; ialt 100 K. L.

1796: I Nordby 5 Everter og 1 Galeas; i Sønderho 5 Everter og 3 Galeaser; ialt 109 K. L.

1797: I Nordby 1 Evert, 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 3 Everter og 1 Galeas; ialt 84 K. L.

1798: I Nordby 4 Everter og 2 Jagter, 2 Galeaser og 1 Brig; i Sønderho 3 Everter, 2 Smakker og 2 Galeaser; ialt 201 K. L.

1799: I Nordby 5 Everter, 1 Slup og 1 Jagt; i Sønderho 2 Everter, 1 Smakke og 3 Galeaser; ialt 142 K. L.

1800: I Nordby 7 Everter, 2 Jagter, 1 Slup og 2 Galeaser; i Sønderho 4 Everter, 3 Jagter og 1 Galeas; ialt 194 K. L.

1801: I Nordby 2 Everter, 1 Jagt, 1 Smakke og 2 Galeaser; i Sønderho 10 Everter, 3 Jagter og 4 Galeaser; ialt 229 K. L.

For dette Aar opgives Tonnagen af Skibsbyggeriet til kun at overgaas af Flensborg, der har bygget 13 Skibe til ialt 1069 K. L.; i det øvrige Danmark er der kun bygget 4 Skibe.

1802: I Nordby 5 Everter, 1 Slup, 1 Jagt og 1 Skonnert (41 K. L.); i Sønderho 4 Everter, 1 Jagt og 2 Galeaser og 1 Skonnert (31 K. L.); ialt 179 K. L.

1803: I Nordby 8 Everter, 1 Evertgaleas, 1 Jagt, 1 Slup og 2 Galeaser; i Sønderho 8 Everter, 1 Jagt, 1 Smakke og 1 Galeas; ialt 220 K. L.

I dette Aar begærede Kommercekollegiet (10. Maj) Oplysninger om Skibsbyggeriets Tilstand i Danmark; og Birkedommer Nørup har under 10. Juli besvaret Skrivelsen for Fanøs Vedkommende. Efter at have opgivet Antallet af de sidste 3 Aars byggede skriver han:

„Alle Skibe er bygget af Eg undtagen Dækker og Skotteværk, der bygges af Fyrretømmer.

Alt Egetømmer er dansk Eg, som kommer fra Ribe og Haderslev Amter og føres over Ribe hertil. Fyrretræet hentes med egne Skibe fra Norge, undtagen naar noget tilfældigvis strander og paa Strand-Avktioner indkøbes. Tovværket forfærdiger almindelig Egnens Rebslagere. Sejlene er dels strandet Gods, dels tilvirkes de her hjemme af raa Materialer.*)

Alt Jern-Arbejdet forfærdiges her af Landets egne Smede, undtaget hvad der kan anvendes af her strændede Skibe.

I Nordby er et fast Skibsværft, hvor 5 a 6 faste Arbejdere er ansat. Der haves desuden 2 Skibsbygmestre, som intet fast Værft har, men som til deres Skibsbyggeri dog holder almindelig 3 a 4 faste Arbejdere hver.

Disse vælge Bygningspladser, hvor de bedst kan faas i Nærheden af Havnen.

I Sønderho gives intet fast Skibsværft. Skibene bygges oppe i Landet, hvor bedst Lejlighed gives, og undertiden langt fra Havnen.

Her haves 3 Bygmestre, som holder 9 Folk i daglig Arbejde, hvoraf de 6 er fra det faste Land; men om Vinteren, medens Farten er stille, gives her desuden 10 af Landets og Sognets Skippere som øve Skibsbyggeri.

Skibskonstruktører haves ej i Nordby. De anførte Bygmestre bygger

*) I 1795 nævnes Blokkemager Søren Nielsen Lassen og Sejlmager Jens Nielsen Foged i Sønderho.

ikke efter Tegning, men egen Invention; dog forstaar Bygmesteren paa det faste Værft at bygge efter Tegning.

I Sønderho er der en, der forstaar at bygge efter Tegning; men ingen bruger det. Erfaring og Øjemaal leder dem, og Øvelsen har gjort dem til duelige Mestre, der endog i at gøre Overslag paa et Skibstømmer skal være meget akkurate.

Den førstnævnte og største Galease skal Skipper Nis Nielsen Nissen efter taget Maal og Tegning have bygt sig selv i 1799; den skal være godt inventemt(?) og proportioneret, uagtet han uegentlig har lært Skibsbyggeriet. Siden har han bygt flere.

Fastdæks Skibe saasom Skonnerter, Galeaser, Jagter, Smakker, Kuffer etc. kan forfærdiges efter nuværende Priser paa Materialer for ca. 200 a 210 Rdl. pr. Komc. Læst; men Halvdæks Fartøjer eller de saakaldte aabne Everter vil derimod koste 250 a 300 Rdl. pr. Komc. Læst.

Alt Skibsarbejde er efter indenlandsk Bestilling og til Landets egne Indvaaneres Brug, som de finde sig langt bedre tjent med end forhen de købte Skibe fra Holland og andre Steder, der hverken var saa stærke eller skikkele til Sejladsen her paa Vesterhavets og Kysternes Farvande.

Paa Spekulation bygges ingen.

Denne særdeles nyttige Industrigren vilde meget tiltage og fremhjælpes, dersom Øens Beboere, som enten arbejdede paa eller i Koffardifart, fór med slige her byggede Skibe, maatte nyde nogle Friheder og særdeles Skaansel ved de aarlige Udskrivninger til kgl. Majest.s Orlogstjeneste, hvilket endnu mere vilde opmuntre Indbyggerne til at forøge Skibsbyggerierne her paa Landet, der alle blev til Landets Flor og følgeværdigt Eksempel for andre.

Samme insinueres saaledes følgelig det kgl. Gen. Land Ockon. og Comrc. Coll.s Skrivelse af 10. Maj sidst.

Fanø, den 10. Juli 1803.

Nørup."

1804: I Nordby 8 Everter, 2 Pramme, 3 Jagter og 1 Hukkertgaleas (48 K. L.); i Sønderho 9 Everter, 1 Pram, 2 Jagter, 1 Slup og 1 Galeas; ialt 265 K. L.

1805: I Nordby 3 Everter og 5 Galeaser; i Sønderho 8 Everter, 5 Jagter og 2 Galeaser; ialt 247 K. L.

1806: I Nordby 1 Evert, 5 Jagter og 4 Galeaser; i Sønderho 6 Everter, 3 Jagter, 1 Slup og 4 Galeaser.

For dette Aar opgives Antallet af Skibsbygmestre at være 8, der hver beskæftiger 5 a 6 Tømmermænd foruden løse Arbejdere og øvrige Haandværkere. Der bygges Skibe til Ringkjøbing, Randers og andre Købstæder.

1807: I Nordby 2 Fiskebaade, 2 Everter, 1 Smak, 3 Galeaser (deraf 1 til Kjøbenhavn) og 1 Brig (66 K. L.); i Sønderho 2 Fiskebaade, 3 Everter, 1 Slup, 3 Jagter og 5 Galeaser.

I Indberetningen for dette Aar fra Birkedommer Nørup hedder det, at der i Nordby er 3 Skibsbygmestre, der beskæftiger 10 Tømrere, og at der er bygget en Brig til Værdi 13.700 Rdl., 6 „Fartøjer“ og 2 Fiskebaade til Værdi tilsammen 6.800 Rdl. „Alle tre Mestre giver sig tillige af med Husbygning.

Shrøder har et godt Tømmerværft, hvor Skibe kunne optages og reparerer. Materialerne er fra danske Skove og ført til Stedet over Ribe.“

I Sønderho er der 4 Skibsbygmestre, som har 12 Tømrere i Arbejde; de har bygget 3 Galeaser og 6 „Fartøjer“ til Værdi 13.600 Rdl. (Fra anden Side er opgivet, at der er bygget 7 „Fartøjer“ og 2 Fiskebaade. Ved flere Indberetninger er der ikke skelnet mellem, hvad der staar paa Stabelen, og hvad der er færdigbygget paa Indberetningsdatoen). Materialerne er ligeledes fra danske Skove og kommen over Ribe til Stedet. Der klages i Indberetningen over, at „Skibsbyggerierne lider meget ved den slette Pengekurs, der gør Materialerne saa dyre, og derved, at mange af vore Skibe opbringes af de Engelske, hvorfor Ejerne enten aldrig eller aldeles ikke faar kongelig Godtgørelse og altsaa mangler Kraft til paany at lade bygge.

1808: I Nordby 1 Evert og 1 Smakke; i Sønderho 2 Everter, 1 Pram, 2 Jagter og 2 Galeaser; ialt 104 K. L.

1809: I Nordby 7 Everter og 1 Galeas; i Sønderho 6 Fiskebaade, 4 Everter, 2 Jagter og 1 Galeas; ialt 121 K. L.

1810: I Nordby 2 Fiskebaade, 1 Pram, 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 3 Fiskebaade, 2 Jagter og 1 Galeas; ialt 102 K. L.

1811: I Nordby 2 Everter, 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 4 Fiskebaade, 1 Jagt og 3 Galeaser.

1812: I Nordby 1 Jagt og 1 Kuf; i Sønderho 2 Fiskebaade, 1 Smakke, 1 Jagt, 1 Slup og 1 Galeas; ialt 93 K. L.

1813: I Nordby ingen; i Sønderho 4 Fiskebaade, 2 Jagter og 1 Galeas; ialt 64 K. L.

1814: I Nordby 5 Everter, 1 Jagt og 2 Skonnerter (40 og 33 K. L.); i Sønderho 2 Everter, 2 Jagter, 1 Galeas og 1 Skonnert; ialt 172 K. L.

Den i Sønderho byggede Galeas fik Navnet „Freden“. Bygningen deraf var paabegyndt ved Krigens Udbrud 1807; men paa Grund af Urolighederne turde Ejeren ikke fuldføre Arbejdet. Det er blevet almindeligt fortalt, at alt Skibsbyggeri paa Fanø var standset i Krigsaarene 1807—14; dette passer ikke med de af mig fundne Oplysninger, der saa omtrent er overensstemmende med de officielle Indberetninger. I det paafølgende Aar efter Krigens Slutning er der bygget et usædvanligt stort Antal Skibe; jeg er dog tilbøjelig til at tro, at for manges Vedkommende drejer det sig kun om Ombygninger, Forlængelser og Hovedreparationer, men i et saadant Omfang, at Skibet blev betragtet som et nyt af Ejeren. Det var haarde Vintre, der herskede i Krigsaarene, og trods dette skulde Fanøboerne — hvad der vil blive berettet om senere — vedligeholde Forbindelsen med Udførslen af Fødemidler til Norge. Ved denne forcerede og tvungne Fart i al Slags Vejr led Skibene, hvoraf mange var meget gamle og skrøbelige, betydelige Havarier, hvad Søretsprotokollerne har omstændelige Beretninger om. Norge sendte ogsaa selv Skibe til Fanø for at hente Fødemidler hjem; af disse laa der mange i Nordby Havn ved Fredsslutningen i stærkt havareret, næsten usejlbare Tilstand. Det vides, at de blev købt af Fanøboerne og om-

bygget med Farten paa England for Øje. Der var ogsaa i Krigsaaene strandet mange Skibe paa og ved Fanø. Disse var blevet indslæbt og købt af Fanøboerne og ved store og kostbare Reparationer bragt i sejlbar Stand. Niels Thøgersen i Sønderho har saaledes forlænget sin havarerede $9\frac{1}{2}$ Læsters Evert „Fru Henricca“ til $18\frac{1}{2}$; der kan i dette Skib ikke have været brugt meget af Materialerne fra det gamle; og saaledes kan jeg berette om mange Ombygninger og Forlængelser af Skibe, der har øget den samlede Tonnage.

1815: I Nordby 5 Everter, 2 Jagter, 1 Slup, 1 Evertgaleas og 5 Galeaser; i Sønderho 6 Everter, 4 Jagter, 2 Smakker og 7 Galeaser; ialt 422 K. L.

1816: I Nordby 3 Everter, 2 Jagter og 2 Galeaser; i Sønderho 11 Everter, 1 Jagt og 4 Galeaser; ialt 214 K. L.

1817: I Nordby 1 Evert, 1 Evertgaleas og 3 Galeaser; i Sønderho 1 Fiskebaad, 5 Jagter og 3 Galeaser.

I Nordby har *Schrøder* bygget et Fartøj til 3.200 Rdl., repareret og fortømret mange; *Brich* et Skib til 12.000 Rdl.; *Knudsen* har fortømret flere til en Værdi af 9.500 Rdl.; *Gregersen* har fortømret 2 Skibe til 7.000 Rdl. De har alle beskæftiget 4 Tømmermænd foruden Daglejere. I Sønderho har de 4 Skibsbygmestre bygget 8 nye Skibe og repareret flere gamle, ialt til en Værdi af 43.000 Rdl. „Skibsbyggeriet har endnu kun lidet Fremme formædelst den slette Pengekurs og store Pengetrang. Øen vil sent tilbagevinde lignende Skibsfart og Skibsbyggeri, som den havde før Krigen,“ hedder det i dette Aars Indberetning.

1818: I Nordby 1 Evert ($5\frac{1}{2}$ K. L.); i Sønderho 1 Fiskebaad, 1 Evert, 3 Jagter og 1 Galeas; ialt 44 K. L.

Af Indberetningen: „I Sønderho er 5 Skibsbygmestre; hver har 4 Tømrere i Arbejde samt nogle Daglejere. De har hver bygget et Skib til Værdi 1600 a 3000 Rdl.“

1819: I Nordby 3 Everter og 1 Jagt; i Sønderho 2 Everter, 1 Jagt og 2 Galeaser; ialt $88\frac{1}{2}$ K. L.

1820: I Nordby 1 Fiskebaad, 2 Everter og 1 Galeas; i Sønderho 2 Everter, 1 Fiskebaad og 3 Galeaser; ialt 122 K. L.

Sønderho har bygget ialt 3 Skibe, foruden Fiskeeverter, til en Værdi af fra 300—2000 Rdl. Sølv. *Schrøder* i Nordby har bygget 1 Galeas til 4000 Rdl. Sølv, et lille Fartøj til 250 Rdl. Sølv og repareret forskellige til ialt 500 Rdl. *Knudsen* ældre har haft Smaareparationer til Værdi 80 Rdl. „Skibsbyggeriet har altsaa været kun lidet indbringende til Folkenes fornødne Udkomme til sig og Familie.“

1821: For dette Aar hedder det for Nordby:

„Her er bygget en stor Baad, en Skibsbaad, fortømret en Slup (Ingeborg Kjerstine) og repareret nogle Fartøjer; det er alt.“ I Sønderho: „I dette Aar er ingen Skibe blevet bygget i Sønderho Sogn.“ — „Her er stadig stor Pengetrang“, skriver Birkedommeren.

1822: I Nordby, efter Indberetningen:

„Fr. Schrøder med 4 Mand har bygget 2 Færgebaade og 1 Sejlbaad til Værdi 500 Rdl. samt fortmøret en Galeas og nogle andre Skibe til Værdi 960 Rdl. H. H. Knudsen ældre har repareret en Del Fartøjer til Værdi 500 Rdl., her er fremdeles stor Pengetrang; i Sønderho har en Skibsbygger med 2 Mand bygt en liden Jagt, bekostet af Toldvæsenet til Brug ved Told- og Karantænevæsenet.“

1823: I Nordby 1 Evertgaleas, 1 Slup, 1 Smakke, 1 Galeas og 1 Toldkrydser, i Sønderho 1 Slup og 1 Galeas.

„Fr. Schrøder har nu i Nordby indrettet sig et ordentligt Skibsværft. I Sønderho findes ikke noget ordentligt Skibsværft. Skibsbygmestrene slaar sig sammen og bygger Skibe uden saadan.“

1824: I Nordby 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 2 Everter og 2 Galeaser; ialt 75 K. L.

1825: I Nordby 1 Evert og 2 Galeaser; i Sønderho 1 Jagt og 2 Galeaser; ialt 135 K. L.

1826: I Nordby 1 Slup og 2 Galeaser; i Sønderho 1 Evert, 5 Galeaser og 1 Skonnert (34 K. L.); ialt 194 K. L.

Der har dette Aar i Sønderho været beskæftiget 35 Tømrere.

1827: I Nordby 2 Galeaser; i Sønderho 1 Evert, 1 Slup og 4 Galeaser; ialt 142 K. L.

1828: I Nordby 1 Fiskebaad, 1 Evert og 1 Galeas; i Sønderho 1 Evert og 3 Galeaser; ialt 125 K. L.

1829: I Nordby 1 Evert, 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 2 Everter og 3 Galeaser; ialt 148 K. L.

Med 23 Tømrere, 2 Lærlinge og flere Daglejere.

1830: I Nordby 1 Pram, 1 Evertgaleas (til Løgstør) og 1 Skonnert forlænget; i Sønderho 1 Fiskebaad, 1 Jagt og 3 Galeaser; ialt 158½ K. L.

1831: I Nordby 1 Evert og 1 Galeas; i Sønderho 1 Jagt og 1 Galeas; ialt 60 K. L.

1832: I Nordby 1 Evert og 1 Galeas; i Sønderho ingen.

1833: I Nordby 1 Evertfiskebaad og 1 Galeas; i Sønderho 1 Evert, 1 Jagt og 1 Galeas; ialt 80 K. L.

1834: I Nordby 1 Galeas; i Sønderho 1 Galeas; ialt 47½ K. L.

1835: I Nordby 1 Jagt og 3 Galeaser; i Sønderho repareret 1 Evert.

1836: I Nordby intet nyt Arbejde, kun Reparationer; i Sønderho 1 Evert og 1 Galeas.

1837: I Nordby „bygget et eneste Skib“, i Sønderho 1837—38 1 Evert, 1 Jagt og 3 Galeaser.

1839: I Nordby 1 Jagt; i Sønderho 1 Jagt og 3 Galeaser (den ene kun forlænget); ialt 81 K. L.

1840: I Nordby 1 Skonnert (43½ K. L.); i Sønderho 2 Fiskeeverter og 4 Galeaser; ialt 168 K. L.

Den nævnte Skonnert, „Jørgiane“, blev bygget til Skibsfører Math. M. Andersen i Nordby af Skibsbygmester N. J. Sonnichsen i Sønderho. Det var det første Skib, bygget efter Tegning i Nordby, hvilket var en saa stor Begivenhed, at den findes omtalt i „Ribe Stiftstidende“ Nr. 35: „Paa Fanø lægger man sig i de senere Aar efter at bygge Skibe af forbedret Bygningsmaade og Konstruktion. Tømmeret leveres for Størstedelen af M. Brandt i Fohl fra Gram Skove. Han tager ogsaa Del i Rederiet.

I flere Hundrede Menneskers Overværelse og under Kanonsalut løb den 18. April en kobberfast 15 a 1600 Tønders drægtig Skonnert af Stabelen; den første af den Art, som er bygget paa Øen. Dette Skibs Konstruktion, der lader formode, at det vil blive en god Sejler, gør dets Mester, den dygtige og driftige Skibsbygmester N. Sonnichsen, stor Ære i enhver Henseende. Hr. Sonnichsen har straks lagt Kølen til et lignende Skib i Sønderho.“

Det kan bemærkes, at en stor Del af Tømmeret til dette Skib blev om Vinteren ført over Isen fra Ribe.

1841: I Nordby 1 Evert og 2 Galeaser; i Sønderho 2 Jagter, 2 Galeaser og 1 Skonnert; ialt 172 K. L.

Dette Aar var der beskæftiget 43 Tømrere, 2 Lærlinge foruden Daglejere. Skonnerten, „Sophie“, der er bygget i Sønderho, var paa 38 K. L. og bygget til H. J. Frederiksen. Det var det første kobberfaste Skib, der var bygget i Sønderho. Det løb af Stabelen den 15. Marts under store Festligheder ligesom i Nordby det foregaaende Aar med den dér byggede Skonnert. Den 15. April afsejlede Skibet til Norge.

1842: I Nordby 2 Galeaser og 1 Skonnert; i Sønderho 1 Evert og 2 Galeaser; ialt 184 K. L.

1843: I Nordby 1 Evert, 1 Jagt, 1 Galeas og 2 Skonnerter; i Sønderho 5 Galeaser, deraf 2 til Højer i Sønderjylland, og 1 Toldkrydser; ialt 196 K. L.

1844: I Nordby 1 Jagt og 1 Galeas; i Sønderho 2 Galeaser; ialt 80 K. L.

1845: I Nordby 2 Galeaser; i Sønderho 2 Galeaser; ialt 50½ K. L.

1846: I Nordby 1 Evert og 2 Galeaser; i Sønderho 1 Galeas; ialt 109 K. L.

1847: I Nordby 1 Jagt, 1 Galeas og 2 Skonnerter; i Sønderho 1 Jagt og 1 Galeas; ialt 173½ K. L.

1848: I Nordby 1 Jagt og 1 Skonnert; i Sønderho 3 Galeaser; ialt 167 K. L.

1849: I Nordby 1 Evert og 2 Skonnerter; i Sønderho 1 Evert-galeas, 4 Galeaser og 1 Skonnert; ialt 255 K. L.

I Nordby er der 2 Skibsbygmestre med 15 Svende, 2 Dreng og 13 Daglejere; i Sønderho 7 Skibsbygmestre med 50 Svende og nogle Daglejere.

1850: I Nordby 1 Jagt og 2 Galeaser; i Sønderho 2 Evert-galeaser og 4 Galeaser; ialt 222 K. L.

1851: I Nordby 2 Slupper, 4 Galeaser og 1 Skonnert; i Sønderho 5 Galeaser og 4 Skonnerter; ialt 127 K. L.

1852: I Nordby 3 Everter, 1 Galeas og 1 Skonnert; i Sønderho 1 Evert, 4 Galeaser og 2 Skonnerter; ialt 257 K. L.

1853: I Nordby 2 Galeaser og 3 Skonnerter; i Sønderho 5 Galeaser og 2 Skonnerter; ialt 397 K. L.

1854: I Nordby 1 Galeas, 4 Skonnerter og 1 Brig; i Sønderho 2 Galeaser; ialt 343½ K. L.

1855: I Nordby 2 Galeaser og 3 Skonnerter, deraf 1 til Marstal; i Sønderho 3 Galeaser og 2 Skonnerter; ialt 305½ K. L.

1856: I Nordby 2 Everter, 1 Jagt, 3 Galeaser, 1 Brig og 1 Skonnert (til Horsens); i Sønderho 2 Galeaser og 1 Skonnert; ialt 305 K. L.

1857: I Nordby 2 Galeaser og 2 Skonnerter (den ene til Horsens); i Sønderho 5 Skonnerter; ialt 455 K. L.

1858: I Nordby 3 Galeaser og 2 Skonnerter; i Sønderho 3 Galeaser og 2 Skonnerter; ialt 367 K. L.

1859: I Nordby 4 Galeaser og 2 Skonnerter; i Sønderho ingen (?) Et Par af de i 1860 byggede skal sikkert henlægges til dette Aar.

1860: I Nordby 2 Galeaser og 1 Skonnert; i Sønderho 1 Jagt, 4 Galeaser og 2 Skonnerter; ialt 326 K. L.

1861: I Nordby 1 Galeas og 4 Skonnerter; i Sønderho 3 Skonnerter; ialt 335 K. L.

1862: I Nordby 3 Galeaser og 3 Skonnerter; i Sønderho 1 Galeas; ialt 248 K. L.

1863: I Nordby 5 Skonnerter, 1 Skonnertbrig og 2 Brigger; i Sønderho 1 Evert, 1 Fiskebaad, 1 Galeas og 2 Skonnerter; ialt 606 K. L.

1864: I Nordby 3 Skonnerter og 2 Skonnertbrigger; i Sønderho 1 Galeas, 2 Skonnerter og 1 Skonnertbrig ombygget til Bark og forlænget; ialt 458 K. L.

Notits i „Ribe Stifts Tidende“ 14. November 1864: „Skibsbyggeriet paa Fanø har uagtet de uheldige Tidsomstændigheder ikke ligget stille i Sommer, endskønt dog Arbejdet er blevet en Del forsinket af Mangel paa Tømmermænd, hvoraf ikke faa har været indkaldt til Armeen og Flaaden. Fanøs anerkendte dygtige Skibsbyggere har ved samtlige af dem byggede Skibe tilfulde bevaret deres gode Renomé.“

1865: I Nordby 2 Skonnerter; hvoraf 1 til Marstal, og 1 Skonnertbrig; i Sønderho 1 Skonnert; ialt 330 K. L.

Efter en Avis Notits i 1865 skulde der dette Aar paa en Gang staa 7 Skonnerter og 1 Barkskib paa Stabelen i Nordby og 2 Skonnerter i Sønderho. Nogle af dem er først fuldført i 1866.

1866: I Nordby 1 Lægter, 2 Everter, 1 Galeas, 5 Skonnerter, 4 Skonnertbrigger og 1 Bark; i Sønderho 1 Fiskebaad, 1 Galeas, 1 Skonnert og 1 Skonnertbrig; ialt 817 K. L.

I dette Aar byggedes det første Barkskib og hidtil største Skib i Nordby, Barken „Fanø“, der blev bygget for Regning Fr. Kolvig i Ribe og N. L. Nørby, sidste som Fører. Skibet var bestemt for Farten paa Kina.

1867: I Nordby 1 Evert, 2 Skonnerter, 3 Skonnertbrigger og 1 Brig; i Sønderho 5 Skonnerter og 1 Galeas ombygget til Skonnert og forlænget; ialt 1269 Reg. T.

Fra dette Aar udregnes Drægtigheden i Reg. T. (1 KommerceLæster er omtrent 2 Reg. T.). Der var hele Aaret rundt beskæftiget ca. 100 Tømmere foruden andre Haåndværkere som Malere, Rebslagere, Smede, Blokke-drejere, Blikkenslagere, Bødkere, Sejlmagere m. fl. og en Del Arbejdsmand.

Samtidig har Fanø Skipperne ladet bygge 5 Skibe andre Steder i Landet og 3 i Udlandet.

1868: I Nordby 1 Galeas og 4 Skonnerter; i Sønderho 3 Skonnerter og 1 Skonnertbrig; ialt 841 Reg. T.

1869: I Nordby 5 Skonnerter og 2 Skonnertbrigger; i Sønderho 1 Fiskebaad, 1 Jagt, 1 Toldkrydser og 1 Skonnert; ialt 1040 Reg. T.

1870: I Nordby 3 Skonnertbrigger og 1 Brig; i Sønderho 1 Jagt, 1 Galeas og 1 Brig; ialt 797 Reg. T.

1871: I Nordby 2 Skonnerter og 3 Skonnertbrigger; i Sønderho 1 Skonnert; ialt 873 Reg. T.

1872: I Nordby 3 Skonnertbrigger og 1 Brig; i Sønderho 1 Skonnert; ialt 733½ Reg. T.

1873: I Nordby 4 Skonnertbrigger; i Sønderho ingen; ialt 411 Reg. T.

1874: I Nordby 2 Skonnerter, 1 Brig, 1 Skonnertbrig og 1 3 m. Skonnert; i Sønderho ingen; ialt 787 Reg. T.

1875: I Nordby 3 Brigger og 2 Skonnertbrigger (deraf den ene til Rømø); i Sønderho 1 Skonnertbrig; ialt 1185 Reg. T.

1876: I Nørdby 1 Brig, 2 Skonnertbrigger og 1 3 m. Skonnert; i Sønderho 1 Skonnertbrig; ialt 960 Reg. T.

1877: I Nordby 1 Brig og 1 Skonnertbrig; i Sønderho 1 Skonnertbrig; ialt 683 Reg. T.

Hermed standsede Skibsbyggeriet i Sønderho. Det sidste Skib, Skonnertbrig „Vennerne“, 179 Reg. T., var ogsaa det største, der var bygget i Sønderho, blev bygget for Regning Skibsfører A. M. Knudsen, der skulde føre Skibet. De efternævnte Skibe er bygget i Nordby.

1878: 1 Galeas, 1 Skonnertbrig og 3 Brigger; ialt 814 Reg. T.

I 1879 laa Værftet stille, efter at et Par mindre Østerskrabere var bygget til et Firma i Hamborg. I Antwerpen var der samtidig Strejke paa de derværende Skibsværfter; og da en Mester derfra kom til Fanø for at søge Arbejdskraft, medfulgte 13 Tømrere fra Fanø og 5 fra Esbjerg. De blev lovet 5 Francs for 12 Timers dagligt Arbejde og 1½ Fr. for hver Times Overarbejde.

I 1880 blev bygget 1 Brig paa 290 Reg. T.; i 1881 ingen Skibe. Fra 1882 til 1896, da det sidste større Skib, Barken „Thora“, paa 384 Reg. T., blev bygget, blev der paa S. *Abrahamsens* Værft bygget, foruden mange mindre Fartøjer til Fiskeri o. l. 1 Skonnert, 2 Skonnertbrigger, 3 Brigger, 3 3 m. Skonnerter og 8 Bårker; ialt 4985 Reg. T. Ved Siden heraf blev Fanøs Skibsflaade efterhaanden øget ved Køb og Nybygninger i Udlandet.

Vi, der kan huske den Glansperiode paa Fanø, da Skib stod ved Skib paa Stabelen baade i Nordby og Sønderho, fyldes med Vemod, naar vi gaar hen over de tomme Pladser, hvor i sin Tid Skibstømrernes Sang lød i Takt med Hamrenes Slag, og Luften genlød af den ejendommelige Hvinen, som hidrørte fra de store Save, der skar sig igennem Egetømret; og hvor blev der hølvet, hugget og banket i det uendelige lige fra Sol stod op, og til Sol gik ned. Disse af de forskellige Arbejder fremkomne ejendommelige Lyde kunde høres over hele Byen. Ved Dagens Begyndelse vakttes derved de endnu sovende Beboere op til Liv og Virke. Vel findes der endnu et Skibsværft paa Fanø — i Nordby —, men der bygges ikke flere af de stolte Sejlere, der bragte Velstand til Hjemøen fra fjerne Lande. Det er kun Fiskekuttere, der nu bygges; men mange af dem er dog paa Størrelse med de gamle Galeaser og sikkert ogsaa betydeligt dyrere, end hine var. Den Last, de bringer i Havn, er heller ikke rin-

gere i Værdi end det Overskud, en Galease kunde hjembringe.

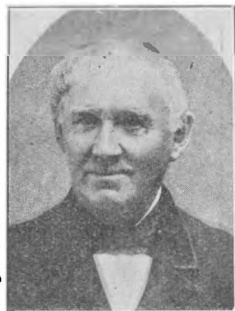
Jeg skal nu forsøge at skildre Gangen i Bygningen af Skibe, saaledes som jeg selv har overværet det; og efter hvad ældre Folk har fortalt mig derom, samt hvad jeg har fundet i Arkiverne.

Skulde et Skib bygges, skete der Forberedelser hertil mindst et Aar i Forvejen. Da det var almindeligt, at Skibsbygmesteren og hans Folk fik Kosten de Søgnedage hos den, der lod Skibet bygge, maatte der drages Omsorg for, at Huset var rigeligt forsynet med Madvarer til Imødegaaelse af Skibstømrernes gode Appetit. Der var kun én rigtig Købmand paa hele Fanø indtil 1857 foruden et Par Høkere, hvis Handel var indskrænket til kun at handle med indenlandske Produkter og Ting som Søm, Tjære og Salt. Kolonialvarer blev da indkøbt paa den sidste Rejse om Efteraaret fra Holland eller Altona af Slægt og Venner, og fra Brænderierne i Ribe blev flere Ankere fyldt med Brændevin. Efter Middagsmaden, naar den bestod af fede Retter, fik de ældre en Snaps og desuden til Morgen-, Formiddags-, Eftermiddags- og Aftensmad en Kaffepunch; der spistes 5 Gange daglig. Et Par Grise var i Sommerens Løb opfedet og hensaltet, ligeledes et Par Slagtefaar og 1 Slagteko, saa Saltetønderne bugnede af lækre Varer. Mel og Gryn var af egen Avl, og heraf stod der flere Tønder fyldte paa Loftet. Brødbagningen forrettede Husmoderen, og en rigelig Forsyning af Brændsel, der jo skulde hentes hjem fra Fastlandet, var i Tide sikret der til. Der blev drukket en Mængde Øl under Arbejdet; ogsaa det skulde Husmoderen sørge for blev brygget. Et Par gode Malkekøer stod paa Stalden og gav fornøden Mælk og Smør.

Det var et ikke saa lille Pensionat, Husmoderen maatte forestaa i de 6 a 8 Maaneder, Byggeriet stod paa. —

Da Fanø i 1741 fik sit Frihedsbrev og dermed uindskrænket Ret til Skibsfart overalt, stod Øen aldeles blottet for Skibe saa store, at de kunde gaa over Vesterhavet, og Midler til at lade Skibe bygge havdes ikke. Men takket være det Kendskab og den Tillid, de hollandske Skibsredere gennem 200 Aar havde faaet til Fanøs unge Sømandsstand, ved at den havde faret paa hollandske Skibe, ikke alene som Matroser, men for enkeltes Vedkommende ogsaa som Styrmand og Skippere, var det ikke vanskeligt at faa Hjælp hos hine til Anskaffelse af Skibe. Til en Begyndelse købtes ældre Tjalker og Kuffer af Hollænderne, udelukkende paa Kredit, ganske vist med Hollænderne som

Medejere med en Part af Fortjenesten. Denne blev ikke ringe; thi i Løbet af faa Aar havde Fanøboerne købt Hollænderne ud og var da Selvejere. Tjalker og Kuffer var Skibe, der forholdsvis paa Grund af deres Bygningsmaade var rummelige og kunde indtage fyldigere Ladninger end de skarpbyggede; men de var daarlige Sejlere. Man gik derfor efterhaanden fra denne Skibstype — hvoraf dog ogsaa flere i den første Tid er bleven bygget paa Fanø — og over til Everter og Galeaser. I Birkedommer Morten Bøllings Indberetning af 12. August 1771 bemærker han efter at have nævnt, at af Fanøs Skibsflaade er der 40 Skibe bygget paa Fanø, at „de herværende nævnte Fartøjer ere alle af skarp Bygningsmaade og har Takkelage efter deres Bygning.“

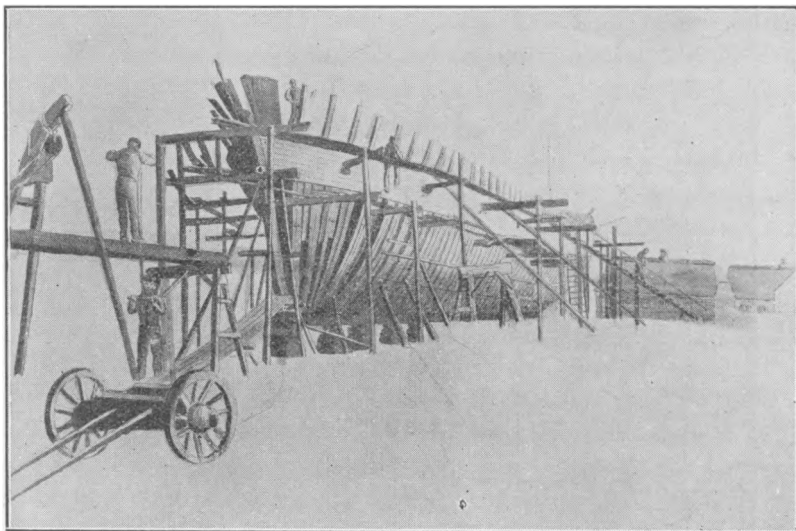

Tømmerhandler
H. Hansen
Ribe
Død 1888, 71 Aar

Naar et Skib skulde bygges, maatte der mindst et Aar i Forvejen tænkes paa Indkøb af Tømmeret dertil. Dette skulde om Vinteren udtages i Skovene og hjemføres om Foraaret; de ra Træstammer henlaa da en Del af Sommeren igennem i Havnen fortojet med Jernkæder. Træ til Skibsbygning maa nemlig ikke være for tørt. Estrup Skov og Skovene omkring Gram leverede Tømmeret til Skibsbyggeriet paa Fanø; det blev leveret i Ribe og derfra paa dertil indrettede Pramme hjemsejlet eller ogsaa flaadet hjem. I 1830erne leverede M. Brandt i Fohl Skibstømmer. I 1839 havde han et betydeligt Oplag i Ribe og mistede Størsteparten deraf ved den store Stormflod 8. Januar 1839, da den bortrev alt, hvad der af Tømmer var oplagt i Nærheden af Aaen. I 1850erne nævnes Hans Chr. Benndsen i Gram og J. N. Thayssen i Langetved som Leverandører. Tømmerhandler Chr. Lytzau Lund i Ribe (død 1867, 56 Aar) var ogsaa Leverandør.

Den Mand, der bedst erindres som Leverandør af Skibstømmer, var Hans Hansen i Ribe (Hansen o æ Skibbrov). Han har leveret det meste og, efter Lytzau Lunds Død, alt Skibstømmer til Fanø. Han havde 8 Spand Heste, der stadig var i Gang med at køre Tømmer fra Estrup og Gram Skove. Han tog ogsaa gerne store Parter med i Skibene, hvad dog ogsaa de ovenfor nævnte Leverandører med Beredvillighed gjorde.

Det forannævnte Tømmer var Eg og Bøg; det til Skibsbyg-

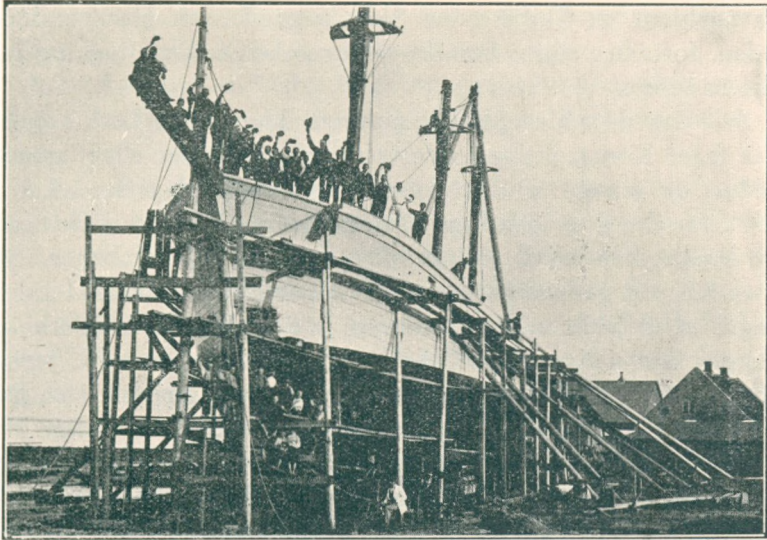

Et Skib sat i Spant. Efter Tegning af Kordegn Th. Schmidt.

geriet nødvendige Fyrretræ hjemførtes fra Norge, Mastetræer almindeligvis fra Altona. —

Det er af allerstørste Vigtighed, at Træet til Skibsmaster er af allerbedste Materiale, da hele Sejladsens Sikkerhed ofte er afhængig af deres gode Beskaffenhed. Træ, som skulde anvendes til Master, maa ej alene have Styrke og Varighed, men det skal, foruden ogsaa at være let, være bøjeligt og elastisk til en vis Grad. Masten maa nemlig ikke være saa stiv, at den ikke giver efter for de pludselige Paavirkninger, den ofte er udsat for, og dog straks derefter gaar tilbage til sin forrige Stilling. Træet dertil skal være af bedste Fyr eller Gran. Kvaliteten bedømmes af den erfarne Mand ved Træets Kulør, dets hele Udseende og Træets Lugt. Ved Bearbejdningen maa Spaanerne fra Høvlen kunne taale at vikles flere Gange om Fingeren. Som det allerbedste Mastetræ ansaas Riga-Træ. Masternes Anbringelse i Skibet og den Hældning, de bør gives, er af største Betydning for Skibets Evne til Hurtigsejling. Den Skibsbygmester, der havde den rette Forstaaelse heraf, var Mester i sit Fag. Men saalænge Byggeriet skete uden Tegning eller efter fagmæssig Beregning blev hele denne Del af Konstruktionen Slumparbejde.

Ved et Skibs Bygning var der flere Hovedafsnit. Det første Arbejde var at tildanne Kølen; denne skulde være af bedste

Klædningen paabegyndt.

Sort Eg — Bøg blev dog ogsaa anvendt — og helst i én Længde. Lod dette sig ikke gøre, blev den sammensat af flere Stykker; her maatte da passes paa, at Sammenføjningerne ikke kommer, hvor Masterne skal staa. Sammenføjningerne blev altid udført af de ældste og mest erfarne Skibsbyggere, da meget var afhængig af Kølens Stabilitet. Naar Kølen var blevet tilhugget og dannet til Rette, blev den lagt paa 4 a 5 Fyrretræsbløkke (Knøser kaldet), der var mindst 1 Alen høje, hvorefter For- og Agterstavnen blev rejst og fastboltet til et stort Knæ, der gik langs med Kølen og op mod Stævnen. Ved det første Hug paa Kølen blev der taget Varsel af Skibets Skæbne og Sejlfærdighed. Dersom den afhuggede Spaan faldt med Krumningen visende opad, var det Tegn paa Held, faldt den paa Siden paa mindre Held, og faldt den med Krumningen nedad, vilde Skibet snart forlise. Om disse Varsler nogen Sinde viste sig at gaa i Opfyldelse, har jeg dog ikke hørt Eksempler paa; men man paastod nu ogsaa, at en øvet Skibstømmer let kunde faa Spaanen til at falde i en heldig visende Stilling.

Om Skibets Størrelse eller Drægtighed kunde der i forrige Tider, da der ikke arbejdedes efter Tegning, ikke siges noget bestemt, før det var helt færdigt. Dimensionerne af det for Haanden værende Tømmer spillede en Rolle. Det skete ikke

saa sjældent, at Skibets ene Side bugnede lidt mere end den anden, fortæller ældre Søfolk; men saadanne Smaating tog man ikke saa nøje.

Selv om de ældre Skibsbygmestre ikke havde lært Tegning eller faaet Konstruktionsundervisning paa Skoler eller lignende Steder, og mange af dem ogsaa kun arbejdede efter „Lut og Kik“, var der dog adskillige af dem, der var hjemme i Beregninger, hvilket kan ses af endnu opbevarede Beregningsbøger. Saaledes har jeg gennemgaaet en ret detailleret Skitse med Beregninger til et Skib udført af Søren J. Sonnichsen, Sønderho, til Skipper Søren Ankersen, Nordby, i 1842; og Laust M. Jepsen, Nordby, der lærte Skibsbyggeriet hos Sonnichsen, har i en Bog, han kalder „Optegnelser til Vejledning ved de omtrentlige Proportioner af Skibe samt tillige Displacement Beregning. Fanø 1848“ opnoteret alle de Forhold, hvori de enkelte Skibsdeles Størrelse og Stilling som Bugspryd, Master, Rær, Ror, Sejl etc. skulde staa til hinanden for alle Slags Skibe. Her skal lige noteres: For Brigger. Stormasten er paa $\frac{4}{7}$ eller $\frac{3}{5}$ af Længden i øverste Vandlinie. Bugsprydets Længde udenfor Stævnen er $\frac{37}{53}$ af Skibets største Bredde. Underræernes Længde er $1\frac{47}{53}$ Gange Skibets største Bredde. Nokker er $\frac{1}{12}$ af Ræernes Længde. Merseræerne er $\frac{21}{25}$ af Underræernes Størrelse og Nokkerne $\frac{1}{6}$.

Skibet skal nu sættes i Spant; hertil hører Fuldendelsen af Kølforbindelserne, af Forstævnen, Agterstævnen, Spanterne, Judasørerne, Bjørnene og Kølsvinet. Er dette færdigt, holdes der for Arbejderne et lille Gilde: Spantegildet. Ligesaa er der Gilde, naar Masterne er rejst.

Skibet skal nu klædes udvendigt, Dæksbjælkerne lægges og den indvendige Fortømring og Garnering udføres samt Lægning af Dækkene og Indretningerne paa Dækkene og Skandækket. Naar dette var gjort, holdtes en lille Festlighed, der kaldtes for „Sluthøtte“.

For at faa For- og Agterplankerne bøjede krumme om mod Stævnene, blev de gjort varme ved at holde den ene Side over en paa Jorden anbragt aaben Ild og uafbrudt gjort vaade med en i Vand dyppet Svaber. Plankerne blev efter denne Behandling sømmet foreløbig fast, og siden, naar Garneringen var lagt, blev der boret Huller gennem Yderklædningen, Spanter og Gar-

nering og indslaaet Fyrrenagler. Siden hen benyttede man sig af Dampkister til Bøjning af Krumtræet.

Arbejdet med et Skibs Bygning paabegyndtes altid saa betids, at det kunde være færdigt tidligt paa Foraaret for at faa Sommerens Fortjeneste med.

I hele Byggetiden fulgtes Arbejdet med den største Interesse af hele Byens Befolkning, men særligt af de gamle Skippere, der havde „lagt op“. De havde mange Betæneligheder, naar de saa, hvorledes Skibenes Størrelse tiltog Aar for Aar. Da Hans P. Harreby i 1854 lod bygge en Galeas „Ida“ paa 39 K. L. i Sønderho, lod han den til stor Rædsel for de daværende ældre Skippere forsyne med Topsejl og Bramsejl. Den gamle Skipper Niels H. Mandø (død 1868, 78 Aar), hvis egen Galeas kun havde været paa 20 K. L. uden Topsejl, udbrod til Skipperen: „Du faar aldrig de Sejl bjerget i haardt Vejr.“ Som Skibene tiltog i Størrelse, saaledes ogsaa Bekostningen ved deres Fuldførelse. Da Jørgen S. Thomsen i Sønderho i 1856 lod bygge en Skonnert „Anne“ paa 47 K. L., der jo var betydeligt dyrere end en Galeas, tvivlede den gamle Skipper Nis Thomsen (død 1870, 93 Aar) paa Rentabiliteten af et saa stort Skib og sagde til Bygherren: „Se, skal den forgaa snart, saa er den for dyr; men kan du have Held til at slide den op, kan det vel gaa an.“ Det sidste kom til at passe; i 1894 sejlede den endnu; den blev dette Aar solgt til Sverrig og sejlede mange Aar derefter. —

For Byens Drengene var Skibsværfterne en søgt Legeplads. Den Mængde Træ i alle Størrelser, der fandtes spredt over et stort Areal eller opstablet i høje Stabler, var som skabt dertil. Tidt kunde Drengene jo blive lidt for nærgaaende — at komme op i Skibets Skrog var strengt forbudt for Drengene; men vi saa altid Lejlighed dertil — og saa gav det Rap over Rygstykkerne, hvad dog ikke hindrede Gentagelser. Særlig yndet var det at drille den Mand, som passede Begryden, der var anbragt over aaben Ild. Kunde vi komme til at spytte i den varme Beg, kom den nemlig til at boble og syde med Fare for, at den vilde koge over. Saa fik Manden, gerne en ældre Skipper, travlt med at faa et Jernlaag lagt over. Resultatet for os Drengene var da, at vi den Dag blev forvist fra Pladsen.

Et Stykke Arbejde, der ogsaa blev overladt ældre Sømænd, var Kalftringen. Naar Klædningen af Skibet var færdig, toges der fat hermed. Plankerne paa Skibets Sider var indvendig

fuget tæt sammen; men paa Ydersiden dannede der sig imellem disse en lille Aabning, der skulde udfyldes med Værk, som blev drevet ind i Fugerne med en dertil tildannet kileformet Jerns og Trækølle og derefter beget.

Var Skibet tilrigget, skulde der endnu tænkes paa Anskaffelsen af en Mængde Genstande, forinden det kunde stikke i Søen. Der skal Jernankre og Kæder med, en eller flere Smaa- baade, Redningsbøjer, nautiske Instrumenter, Flag, Apparater til Signalering Nat og Dag, Proviant, fersk Vand, Brændsel, Værktøj af forskellig Slags, Medicinkiste, Malerverer og Tjære o. m. a.; dernæst skal der indtages Ballast paa Turen til første Ladeplads. Altsammen gav det Arbejde til mange Hænder.

Jeg har en Inventarieliste over, hvad et Skib, der byggedes i Sønderho 1814, havde om Bord. Den lyder saaledes:

Inventarieliste

for Galeasen *De Anner*, bygget i Sønderho af Egetømmer, drægtig 22 Kommercelæster efter Maalebrev af 16. Avgust 1814. — Skibet har 2 Master med behørige Rundholter, staaende og løsbende Redskaber, alt i forsvarlig Stand tillige med Skibsbaaden paa Slupfacon.

A. Sejlene (indkøbt som brugte).

- 1 Storsejl, en kvart slet.
- 1 Stagesejl, en kvart slet.
- 1 Messan, halv slet.
- 1 Middel Klyfok, gammel.
- 1 Topsejl, gammelt, men brugbart.
- 1 Bramsejl af Linned, halvslet.
- 1 Topsejl, tre kvart slet.
- 1 Sejldugs Maste og Pumpekrave.
- 1 Pressenning til Storlugen.
- 1 Pressenning til Forlugen.
- Nogle gamle Stykker Sejldug.

B. Ankere og Tove.

- 1 Pligtanker, ca. 300 Pund.
- 1 dagligt Anker, ca. 250 Pund.

- 1 Varpanker, ca. 150 Pund.
- 1 Baaddræg, ca. 10 Pund.
- 1 Pligttov, 8 Tom. tykt, ca. 20 Favne langt, brugt.
- 1 dagligt Tov, 6¾ Tom. tykt, ca. 70 Favne, halv slet.
- 1 Pertline, ca. 70 Favne.
- 1 Pertline, ca. 20 Favne.
- 1 Græstros, ca. 90 Favne.
- 1 gammel Kabeltov, ca. 20 Favne.
- 1 svær Mantel med Læng og 2 Blokke.
- Noget løbende Tovværk, Rebsejsing og Reserveblokke.

C. Tømmermands Redskaber.

1 Huggejern.	1 Koben.
1 Økse.	2 Tjærekoste.
1 Sav.	2 Tjærepøse.
1 Jerntang.	3 Vandfæde m. Jernbaand.
2 Skibsskrabere.	4 Haandspage.
1 Mærlespir.	2 Baadaarer.
1 Mukkert.	2 Baadshager.
1 Hammer.	2 Vridborer.
1 Høvl.	.

D. Styrmandsgods.

2 Kompasser.	1 Stander.
1 Hæng-Kompas i Kahytten.	1 Blylod, ca. 16 Pund.
1 Oktant.	1 Blylod, ca. 4½ Pund.
1 Logline.	2 Lod-Liner.
1 2½ Minutters Glas.	2 Hængelaase.
1 dansk Flag.	3 Jernbøjler til Lugerne.

E. Kabystøj.

1 Brandjern.	1 Jernpande.
1 Ildtang.	1 Messing Lampe.
1 Kobberpotte.	6 Spiseskeer.
1 Kobber Kasserolle.	1 Træbuk.
1 Kobberkedel.	Nogle Fæde og Tallerkener.
1 Kobber Kaffekedel.	

F. I Kåhytten.

1 Kaffemølle.	1 Kødtønde.
1 Blikkaffekande.	1 2 Lispunds Vægt.
1 Tragt.	1 Tepotte af Sten.
1 Haandlygte.	5 Par Tekopper.
1 Bliklysestage.	2 Knive.
1 Blikdaase.	5 Gafler.
Nogle Flasker og Glas.	1 Levanger.
1 Spyttebakke.	1 Bord.
2 Ølankere.	1 Sejlhandske.
3 Fustager til Proviant.	

Forinden et Skib gik til Søs, skulde det klassificeres og assureres. Baade Nordby og Sønderho havde selv Assurancekasser, hvori Assurancen kunde tegnes.

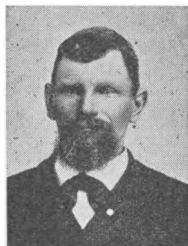
Skibenes Klassificering.

For at fremmede Skibe kunde opnaa Fragter paa engelske og franske Havne, fordrede de paagældende Landes Love, at Skibene var bygget saaledes, at de ved en Besigtigelse kunde komme i første Klasse i de af det franske Selskab Veritas og det engelske Selskab Lloyd udgivne Register over inden- og udenlandske Skibe. For lettere at kunne tilfredsstille de Krav, de nævnte Selskaber stillede til Bygningsmaaden af de i Udlandet byggede Skibe, blev der fra Selskabernes Side i 1850 fastslaaet bestemte Regler, hvorefter Skibene skulde bygges, og forlangtes, at ethvert nybygget Skib skulde, forinden det gik ud paa sin første Rejse, underkastes en Besigtigelse, forinden det kunde optages i Registerne. I det Øjemed ansattes Agenter paa de forskellige Skibsbygningssteder til at foretage disse Besigtigelser. Som Selskabernes Agent paa Fanø ansattes Skibsbygmester *Niels Jensen Sonnichsen*, Sønderho. Han indehavde Bestillingen til sin Død; derefter gik Bestillingen til Svendborg.

Ved en saadan Besigtigelse — hvad ældre Skibe, byggede før 1850, ogsaa skulde underkastes — vurderedes vedkommende Skibs gode Egenskaber og mulige Fejl og den Grad af Tiltro, som det fortjener, saavel med Hensyn til Alder, Materiale, Bygning, Takling, Sejlhurtighed etc., bliver derefter sat i en bestemt Klasse, i hvilken de bliver i de ved Vurderingen fastsatte Antal Aar, saaledes dem (de kobberfaste), der kom i første Klasse

med Stjerne i 12 Aar, i almindelig første Klasse i 9 Aar. Efter Udløbet af dette Tidsrum skulde der klassificeres igen. Klassificeringen havde ogsaa Betydning for Assurancen, der tegnedes til lavere Præmie, jo højere Skibet var ansat i Klassifikationen. Betalingen udgjorde for Klassificeringen for Skibe indtil 65 Register Tons ca. 16 Kr., fra 66—100 Reg. Tons ca. 24 Kr., større i Forhold dertil, foruden Gebyrer til Besigtigelsesmanden og hans Medhjælpere.

Skibsbyggeriet gav Arbejde til mange Mennesker, selv til Kvinderne. I Begyndelsen af det forrige Aarhundrede vævede og syede de Smaasejl og tildannede Trænagler; af de sidste gik der 1 a 2000 og derover til et Skib efter dets Størrelse. Ældre Mænd savede Planker, der var anbragte paa høje Bukke, passede Opvarmningen af Beggryden og pillede Værk til Kalfatrering. Af Smede var der 4 a 5 i Nordby og ligeledes i Sønderho, og alle holdt de et Par Svende og 1 Dreng. De leverede alt Smedearbejde, derunder Ankere og Jernkæder. Af Smede i Nordby kan nævnes Slægterne *Abrahamsen* og *Beck*, der siden Tiden omkring 1780 i flere Generationer har leveret Smedearbejde til Skibene. Smed *Lorentzen* i Nordby lavede i 1875 den første Vandtank til et Skib; hidtil var dertil brugt Træfæde. Som Bødkere nævnes *Jacob Knudsen*, *Peder Johansen*, *Jens Frandsen Mathiasen* (1800—21), *Jes Abrahamsen* (død 1870, 57 Aar), *Peder Mathiasen Møller* og *Peder N. Madsen*; de lavede Vandfæde, Vandspande og Bøjer. I Sønderho nævnes som Skibssmede i Begyndelsen af forrige Aarhundrede *Christian Clausen* og Sønnerne *Claus Christiansen* (død 1833, 42 Aar) og *Mads Christiansen* (død 1839, 45 Aar) og i Midten af forrige Aarhundrede til henimod Slutningen deraf *Anders Hansen*, *Gottlieb Westphal* (død 1872), *Niels Agger*, *Andreas Hansen Sørensen* (død 1891, 60 Aar) og *Heinrich Bløcher*, sidstnævnte var kun Nagelsmed. Af Rebslagere nævnes i Midten af forrige Aarhundrede *Johan Jørgensen* i Sønderho (død 1864, 56 Aar), *Th. Bocchius* og *Herman Bøgh* i Nordby. En Tysker ved Navn *Zietling* lavede Pumper, Blikkenslagerne *Hans Mathiasen* og *Chr. Madsen* Spygatter, Kogekar og Lanterner. *Jens Ussing* udskar Navnebrædder og Forsiringer til Skibenes Stævn og Agterende. Blokkedrejer *Jens Hansen Ende* (død 1898, 79 Aar) har leveret Blokke og Fløj-

Skibslærer
P. C. M. Olsen

knapper til 105 Skibe og 30 Fiskefartøjer; og Sønnerne *Jes Søren Enné* (død 1925, 78 Aar) og *Hans Ende* (død 1932, 82 Aar) fortsatte Virksomheden. Som Sejlmagere nævnes *Poul Pedersen*, død 1846, *Morten Hansen Lauridsen*, død 1850, og *Hans Nissen*, Sønderho (død

Sejlmager
H. M. Mathiasen

1897, 85 Aar). I 1875 anlagde Sejlmager *Fedderson* i Horsens en Filial i Nordby, hvor der fremstilledes Sejl, Flag og Kompasser. Den bestyredes af *H. M. Mathiasen*; han flyttede i 1885 Virksomheden til Esbjerg, hvor han døde 1903. Hans 3 Sønner fortsatte Forretningen, der, siden de 2 af dem afgik ved Døden, nu alene indehaves af Hans Mathiasen. I de senere Aar, da Skibene byggedes større, kom der ogsaa Sejl fra Sejlmager *Winge* i Randers og *A. K. Schmidt* i Altona. Som Riggere, Mast- og Rormagere nævnes *Peder Bjerg*, senere Arrestforvarer, *Silles Lauridsen*, senere Sognefoged, og *Simon Christensen*. De sidste Nybygninger blev tilrigget af *P. C. M. Olsen* (død i Esbjerg 1928, 76 Aar).

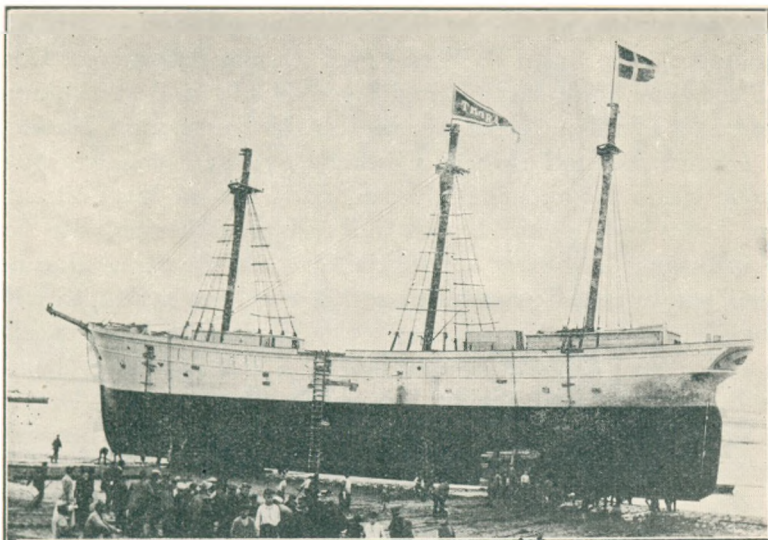
Nedrulning eller Stabelafløbning.

Naar den længe ventede Dag var oprunden, at et nyt Skib var saavidt færdigt, at det kunde sættes i Vandet, blev der Travlhed paa Skibsværftet. Der var store Forberedelser at gøre, og mange Mennesker — baade Ung og Gammel — blev Dagen før venligst anmodet om hver især — ogsaa store Dreng (Skolen var lukket den Dag) — at give Møde den paafølgende Dag.

Den Skik, at Slægt, Venner og Naboer indfandt sig for at hjælpe med Nedrulning af Skibe, synes at være af gammel Dato, idet der i Ribe Skibsmands Lavs-Skraa af 1478 findes følgende Vedtægt:

„Item huilken af disse Laugsbrødre, som louligen faar Varsel at hjælpe Skib endten af Vand eller i Vand, endten i Landet eller i Udlandet, og ikke vil hielpe sin Nabo, han skal bøde 1 Mark Vox til Brødrene.“

Indbydelsen til at møde ved Nedrulningen af Skibet blev efterkommet af alle, naar ikke Alder og Sygdom forhindrede

Bark „Thora“ under Nedrulning 1896 fra Abrahamsens Værft.

det. Det blev betragtet som en stor Ære at faa Lov til at deltag i Nedrulningen.

Dagen for Nedrulningen skulde ske, blev Skibet „sat i Sadel“. Det vil sige, at det ved Hjælp af flere store Skruer blev hævet saa meget i Vejret, at der paa 2 Steder under Skibets Køl kunde anbringes 10 a 15 cm svære Bøgeplanker, der skulde have en Længde lig med Skibets største Bredde i Vandlinien. Mellem Plankernes øverste Flade og Skibets Bund blev anbragt skraat tildannede Klodser, der sammenføjedes til et Hele, saa at Skibet stod støt og sikkert paa Plankerne — „i Sadlen“. Under Opsadlingen stod Skibsbygmesteren foran Stævnen, saa han paa én Gang kunde se Skrueerne paa begge Sider af Skibet, og med megen Alvor lede Opsadlingen. Alle Skruer, der hævede Skibet, skulde følges ad i Omdrejningen, naar Mesterens Kommando lød. Folkene svarede da med en Strofe i en Opsang, der kaldtes Skruevisen. Tværs over og rundt om Skibet paa 2 Steder blev anbragt svære Jernkæder, fastgjort forskellige Steder paa Skibets Skrog. Til hver af disse Kæder blev fastgjort en fireskaaren Talje sat i Forbindelse med Gangspil. Under den af de 10 a 15 cm's svære Planker dannede Plan lagdes ca. 25 cm tykke og ca. 2 Meter lange glat afdrejede Ruller af Bøgetræ ovenpaa en „Strøelse“ af Brædder, der laa paa den i Anledningen

jævnede Jordflade. Hvert af de 2 Gangspil blev betjent med Haandspager af indtil 20 Mænd med jævnlig Afløsning. Gangspillene blev holdt fast til Stedet ved Hjælp af 2 store Ankere nedgravet i Jorden, forbunden med ca. 15 Favne svær Jernkæde.

I Sønderho stod Skibene i Retning Syd og Nord, men for at kunne rulles i Vandet, skulde de uden om en lav Klitrække, som beskyttede mod Havets Indbrud paa Værftet, der laa i „Kalvekrogen“: Skibet maatte derfor først, da det skulde nedrulles paa tværs, drejes rundt paa Rullerne, saa at det laa i Retning Øst og Vest. Senere, paa Vejen til sit rette Element, skulde det drejes i Retning Syd og Nord. I Nordby var Afstanden fra Byggepladsen til Vandet betydeligt kortere, og en Drejning af Skibet fandt ikke Sted. Terrænet var ogsaa der betydeligt mere skraanende end i Sønderho, hvorfor her maatte anbringes Modstand for, at ikke Skibet paa sin Vej skulde løbe løbsk.

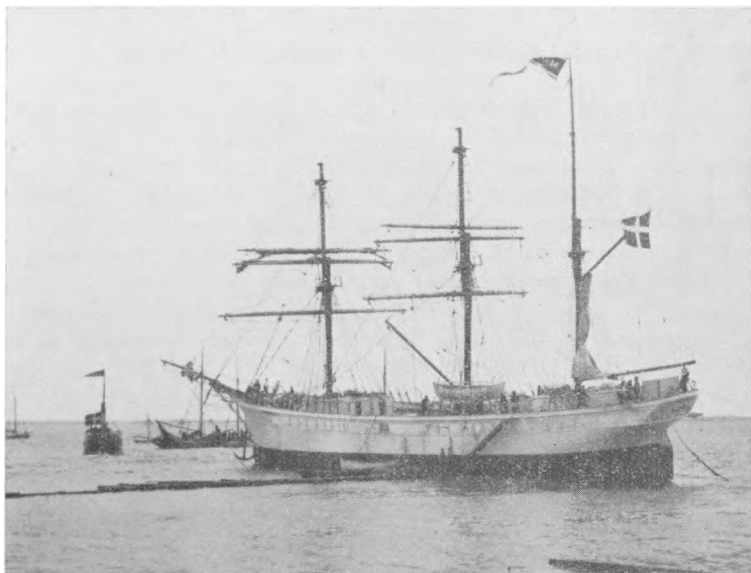
Lige fra Morgenstunden den paagældende Dag vajede Flag over hele Byen, og Skibet selv var dekoreret med Flag fra Top til Dæk. Hele Befolkningen overværede Arbejdet og fulgte det med største Interesse. En lykkelig Sejlads for det nye Skib bragte jo Indtægter til den lille Ø, og det vedrørte alle.

Kommandoen ved Nedrulningen førtes af Mesteren og Mestersvenden; den ene fra Forenden paa Skibets Dæk, og den anden fra Agterenden, saa at de havde Oversigt over de 2 Gangspil. Gangen i Spillene skulde være ens og følges ad, hvorfor der arbejdedes efter de Kommandoord, der lød fra Dækket. Særligt ved Gangspillene gik Arbejdet med fuldt Humør under forskellige Opsange og i Tempo derefter. — At der saadan Dag ikke sparedes paa god Mad og Drikke fra Bygherrens Side er selvsagt. Store Madkasser med lækkert Smørrebrød til varmt Øl, Mjød til Kvinderne og Snaps til Mændene var til fri Disposition for enhver, der deltog nok saa lidt i Arbejdet.

Var Skibet kommet saa langt ud, som Ebben tillod det, blev Sadlerne fjernede, efter at Skibet var blevet understøttet paa anden Maade. Ved derpaa indtrædende Højvande blev Skibet flot, og det flød nu for første Gang i det Element, det skulde kløve paa sin Sejlads i Fremtiden.

Et mindre Skib kunde nedrulles paa 1 Dag; et større tog 2 Dage.

Om Aftenen efter en heldig tilendebragt Nedrulning holdt Føreren en Fest for Parthaverne i Skibet, Tømrere og andre, der

Bark „Mathilde“ lige efter Færdigbygning i Nordby 1895 og snart klar til Afsejling.

havde arbejdet ved Skibets Bygning, samt alle Medhjælpere fra Nedrulningen med Familie. Denne Fest kaldtes Skibsbryllup — Skibet var jo nu forenet med sin Brud: Havet. —

Nogen Højtidelighed ved Navnegivning af Skibet fandt ikke Sted. Det fik oftest Førerens Hustrus Navn. —

Efter Skibets Fuldførelse skulde det maales til Drægtighed, hvilket besørgeades af det stedlige Toldvæsen i Henhold til nærmere Angivelse i Instruktion af 11. Marts 1767 og Plakat af 17. Januar 1830. Alle evertbyggede Fartøjer o. l. blev givet en Remission i Drægtigheden og derved en Moderation i Havneafgifter o. l., saalænge de kun befor Vestkysten af Hertugdømmerne samt indenlandske Strømme og tilstodes en Moderation i Drægtigheden af en Sjettedel, som dog bortfaldt ved Forordn. af 26. Juli 1825, efter hvilken Dato alle Skibe skulde ommaales i den første danske Havn, de derefter anløb. Det viste sig da, at de allerfleste, navnlig mindre Skibe, var ansat til alt for ringe Drægtighed; nogle blev tillagt indtil Halvdelen af den tidligere Maaling. Jeg har liggende for mig et Maalebrev fra 1819, udstedt af Varde Toldkammer, hvorunder Nordby dengang hørte.

Det lyder saaledes:

Maalebrev

for Everten „Anna & Cathrine“ kaldet, drægtig 9 Kommerce-Læster, hjemmehørende paa Fanø.

Hans Kongelige Majestæts Told- og Konsumtionsinspektør og Told- og Konsumtionskasserer i Varde Toldsted gør vitterligt, at ifølge den om Skibsmaaling gjorte Anordning og de os meddelte Instrukser, haver vi maalt Everten „Anna & Cathrine“, hjemmehørende i Nordby paa Fanø, tilhørende Skipper Jens Mathiasen og ført af ham selv som Skipper og fundet samme at være lang mellem begge Stævne 44 Fod, vid midt i ved Stormasten 14 Fod 4 Tommer, vid mellem Stormasten og Forstavnen 14 Fod og 2 Tommer, vid mellem Stormasten og Agterstævnen 13 Fod og 9 Tommer, dernæst hul eller dyb paa forbemeldte tvende Steder midt i 4 Fod 5 Tommer, fori 4 Fod og 6 Tommer, agter 4 Fod og 9 Tommer med løst Dæk og derefter funden Everten drægtig 9 Kom. Læster, som foruden det kgl. Navnechiffer og de Bogstaver *Dansk Ejendom* findes Bjælken ved Stormasten paabrændt.

Varde Toldkommer, 16. September 1819.

Rigtig maalt ved
Lybecker,
Toldinspektør.

Beregnet ved
Kattrup,
konst. Toldkasserer.

Samtidigt blev der af Skibsbygmesteren udstedt Bilbrev (Adkomstdokument eller Skøde) til Skibets Ejer. Et saadant fra 1807 er i min Besiddelse og lyder saaledes:

Bilbrev.

Underskrevne *Friederich Schrøder*, Skibsbygmester i Nordby paa Fanø bekender og tilstaar hermed, at jeg paa mit Tømmerherv i Aaret 1807 og til Dato i dette Aar med mine underhavende Tømmermænd har færdigbygget for

Sonnich Jensen Møller jr.,

boende paa Sønderho, Skipper, Borger i Kjøbenhavn, et nyt Jagtskib paa Ege-Kravel-Bygning, dobbelte Bergholter og fast Dæk, 44 Fod lang i Kølen, af Træ og Materialer, som han selv til mit Værft har leveret af Landets egen Vare, og skal bære Navnet „*Flora*“.

Da nu bemeldte Ejer og Skipper efter fuldendt Arbejde paa dette Skib rigtigt har betalt mig og mine underhavende Folk (var derved akkorderet Dagløn med Kosten iberegnet), saa kender jeg for mig og dem ingen Præ- tention eller Fordring at have paa dette Skib og dets Tilbehør i nogen Maade, men frit kan udsejle i alle Havne, Farvande og Strømme, inden og uden Riget samt pantsættes og sælges, hvor det maatte behages, aldeles uden Indvendinger i nogen optænkelig Maade.

Dette mit Bilbrev samt Kvittering, der stedse skal følge Skibet og til Tinge maa læses og protokolleres og paategnes uden Kald og Varsel mig derom at give, bliver hermed vidnesfast under min Haand og aftrykt Segl bekræftet.

Fanø, den 1. Juni 1807.

Joh. Fr. Schrøder (L. S.)

Til Vitterlighed underskriver:

Lorentz Holst.

Bertel Frandsen.

Fiskekutter søsættes paa „Lunner“.

Mindre Skibe, saadanne paa 6 a 8 Læsters Drægtighed, og Fiskebaade blev meget ofte bygget inde i Byen. Der var heller ikke altid Plads paa Værfterne ved Havnen, og man havde ogsaa lettere Opsigt med Materialerne. Nis Thomsen i Sønderho byggede flere Fartøjer ved sit Hus, der var beliggende ved Sønderho Mølle, og Laust M. Jepsen, der boede i Rindby, har ogsaa bygget nogle Fartøjer ved sit Hus. Til disse mindre Fartøjers Søsætning var det ikke nødvendigt at anvende Rullesystemet, de blev nedslæbt paa „Lunner“, Træstykker, der var indsmurt i grøn Sæbe. De blev lagt paa tværs under Kølen og flyttet fra den ene Ende af Skibet til den anden, eftersom det skred frem, hvilket skete ved, at nogle Kraftkarle satte Ryggen under Skibets Sider, og ved at give dette en vuggende Bevægelse, fik det til at glide frem under Kommando af Bygmesteren og under en Opsang, der var en Omskrivning af den bekendte Sang: Dengang jeg drog afsted, og givet en til Arbejdet passende Melodi:

Dengang jeg drog afsted.

Bomeling, Bomeling, alt med en Dans.

Min Pige vilde med,

Bomeling, Bomeling, alt med en Dans.

o. s. v.

I 1799 bygges der et Fartøj inde i Nordby. Brandvæsenet mener, der herved let kan opstaa Ildløs ved den aabne Ild, der benyttes til Bøjning af Plankerne, og har derfor gjort Indberetning til Birkedommeren. I den Anledning tilskriver det under Bygning værende Skibs Ejer følgende til Stiftamtmanden:

Underdanigst Promemoria.

Da det fra gammel Tid af har været Skik, naar man her paa Øen har ladet sine Fartøjer bygge, har man for det første som en Nødvendighed ladet dem bygge saa nær Havnen som muligt for let at faa dem sat i Vandet, dernæst vilde man bygge saa nær sit eget Hus som muligt, dels for at have sine Jernsøm og Bolter m. m. i Forvaring, og dels for at have Opsigt med de øvrige Materialer, uden hvilken saadant Opsyn samme let kan forkommes.

Til saaledes Fartøjer at bygge er nødvendigt at have Ild paa for at gøre Plankerne bøjelige og krummet for at faa dem tilpasset efter deres Bestemmelse, og som skal ske nær ved, hvor Fartøjet bygges, for hurtigt at faa dem fastgjort til Fartøjet, medens de endnu er varme og bøjelige.

Til denne Brænding med Plankerne bruges i Almindelighed 2 Mand, en staaende paa hver Side af Ilden med Plankerne imellem sig, hvor der ved hver af disse to Personer staar et Kar med 6 a 8 Spande Vand i, og har hver af disse Mænd et nyttigt Redskab i Haanden for at slukke Ilden i Planken, om der skulde gaa Ild i den.

Ved samme Brænden omgaas jo ethvert fornuftigt Menneske med al største Forsigtighed; og foretages samme Arbejde ikke uden med føjelig Vind og Vejrligt; og saa snart Plankerne er færdigbrændt, slukkes Ilden straks med Vand for at forebygge al mulig Fare. Ved samme Behandlingsmaade er der endnu Gud ske Lov aldrig sket nogen Ulykke.

Paa ovenanførte Maade har jeg undertegnede Calle Nielsen begyndt at bygge et Fartøj i en Kaalhave ikke langt fra Husene, hvor jeg og har brugt den Maade, som meldt er, at brænde Plankerne paa — dog uden al Skade — som og er sket med største Forsigtighed, hvilket Ildsted nu strengelig er bleven mig forbudt at bruge paa dette Sted, nu sidst afdvige Torsdag den 9. Maj af H^r. Birkedommer Engelstoft paa Grund af, at Brandforordningen forbyder at have Ild paa mellem Husene, og jeg som lydige Undersaat holdt mig samme straks efterrettelig.

Naar nu samme Paabud skal gælde for alle i Eftertiden uden Forskel, kan jeg ikke have noget derimod; men hvor betydeligt et Tab og Besværlighed vil det da ikke blive for dem, som i Fremtiden skal bygge Fartøjer, naar Behandlingen af Plankerne ikke maa ske paa de hidtil mest brugelige Steder, som forhen er sket. Der findes ej nogen Plads i Nærheden af Havnen, hvor man om Vinteren kan have sine Materialer i Sikkerhed i Storm og Uvejr med Højvande uden for mange Penge.

Fanø, 11. Maj 1799.

Deres Højvelbaarenheds underdanige Tjener

Calle Nielsen.

Denne Skrivelse til Stiftamtmanden tiltrædes af 12 Skippere i Nordby. Stiftamtmandens Svar derpaa gaar imidlertid ud paa, at den nævnte Fremgangsmaade er stridende imod Forordningen om Brandvæsenet, og Birkedommeren skal derfor gennem Brandfogderne dér paa Stedet lade det ulovlige heri bekendtgøre for samtlige Vedkommende. —

Efterhaanden, som Skibsbyggeriet tiltog, slog Øens egen Kapital ikke til til at udrede Bekostningerne, da Nybygningerne tiltog ikke alene i Antal, men ogsaa i Drægtighed. En Skibsfører, der agtede at bygge Skib, gik aldrig forgæves til Venner og Bekendte hjemme paa Øen om økonomisk Hjælp dertil. Et Skib var gerne inddelt i 96 Parter, og saalænge nogen havde Penge tilovers blot til $\frac{1}{96}$ Part, anbragtes de gerne i et Skib. Slog Øens egne Penge ikke til, henvendte man sig til formaaende Venner paa Fastlandet om Støtte. I Tiden fra Slutningen af det 18. Aarhundrede til 1807, da Krigen med England lagde sin klamme Haand paa Skibsfarten og standsede den Guldstrøm, der i Aarevis var tilflydt Øen, havde Fanøboerne saa megen Kapital tilovers, at de satte deres Sparepenge i Gaardene paa Fastlandet, hvorved og ved den livlige Handel. Bønderne alle Tider havde haft med Fanøboerne, der var skabt et gensidigt Venskabs- og Tillidsforhold, som holdt sig til de nyere Tiders Krav — omkring Slutningen af forrige Aarhundrede — ændrede disse Forhold.

Naar der skulde skaffes Parthavere paa Fastlandet til et Skibs Nybygning, var det gerne Kvinderne, der paatog sig dette. Det var jo dem, der under Mandens Fraværelse paa Søen stod for Indkøb af alt til Huset og det lille Landbrugs Bedrift; og det skal siges, at dette gjorde de mesterligt. Der var ingen Handelsmænd, der kunde tage dem ved Næsen, naar der skulde handles om Kreaturer eller noget til Husets Behov.

Jeg er i Besiddelse af en Fortegnelse over Parthaverne i Briggen „Ane“, der i 1867 blev bygget i Sverrig til P. Brinch (senere Fabrikant og Bankdirektør i Esbjerg). Af de 96 Dele, Parterne var paa, tog Svigerfaderen, Thomas Thækker, 26, Faderen P. P. Brinch 6 og Føreren P. Brinch 18. Venner i Sønderho 8, og Resten, 38, bev tegnet af Venner paa Fastlandet. Disse 38 Parter blev tegnet af Thomas Thäckers Hustru hos 24 forskellige Personer i Allerup, Tjæreborg, Darum, Andrup, Ravnsø, Tømmerby o. fl. Steder. Pengene, flere Tusinde Kroner, fik hun med

sig med det samme og bar dem hos sig paa hele Turen, som hun gjorde til Fods fra By til By og til Overfartsstedet til Fanø ved Strandby. Fra Nordby til Sønderho gik hun ogsaa til Fods. Et Tilbud om Ledsagelse af en Bekendt i Nordby — ogsaa en Kvinde — afslog hun med den Bemærkning, at hun i alle paa-kommende Tilfælde var „Mand for sin Hat“.

Nordby Skibsværft med Fiskekutter paa Stabelen 1932.

HANDEL OG INDUSTRI.

I forrige Tider var Handel og Industri nøje knyttet til hinanden. Det var Handelens Mænd, der anlagde de industrielle Virksomheder, og ikke som senere den fagudlærte Mand. Købmændene var alene dem, der kendte Afsætningsforholdene og Indkøbsstederne for Raastofferne. Det blev derfor ogsaa Købmændene, der skabte Begyndelsen til alle Industrigrene i vort Land og førte dem videre ved Hjælp af Fagfolk. Den paa Fanø i sin Tid værende Industri var ogsaa grundlagt af Købmændene paa Øen.

Den første Mand, der fik Bevilling paa Handel paa Fanø, var den ofte omtalte Kroholder *Niels Jacobsen*. Om hans Virksomhed tillige som Kromand og Færgeriejer er fortalt foran.

Ifølge Danske Lov maatte der ikke paa Landet sælges eller udmaales Varer efter Maal og Vægt, og denne Bestemmelse var i Princippet gældende, til vi fik Næringsloven af 1857. Før den Tid gaves der kun Bevilling paa Handel udenfor Købstæderne til meget afsides liggende Pladser og under særlige Omstændigheder; men Bevillingerne gjaldt kun for Handel med indenlandske Produkter og enkelte grove Nødvendighedsartikler som Salt, Tjære, Søm, Tran o. l.

Den talrige Befolkning paa Fanø (omkring 1800 var dens Antal dobbelt saa stort som Ribe og Varde tilsammen) var henvist til at gøre sine Indkøb af alle Livets Fornødenheder i de nævnte to Byer. Dette var for de da velstaaende Fanøboere til stor Gene, hvorfor *Niels Jacobsen* i 1798 indgav Ansøgning til Kongen „om Tilladelse at udsælge grove Varer og Husholdningsvarer dér paa Stedet, da saadant vilde være til stor Fordel for Beboerne paa Øen, som ikke alene uden stor Bekostning kunde sende Bud til de nogle Mil fraliggende Købstæder, men tilmed især om Vinteren ikke i nogle Dage kunde komme til det faste Land“.

Denne Ansøgning var bilagt en anbefaling fra Stiftamtmanden, dat. 11. Juli 1798. Han udtaler deri bl. a.:

„Der gives vist kun faa Steder inden for Deres Majestæts Riger og Lande, hvor der hersker saa megen almindelig Flid i

Agerdyrkningen, Fiskeriet, Handel og Søfart som paa Øen Fanø, men heraf følger da ogsaa, at Folkemængden er større paa denne Ø end samme i Forhold til dens Størrelse under andre Omstændigheder ville være, og at altsaa Nødvendighederne til Livets Ophold og enhver enkelt Bedrifts Fortsættelse ere mangfoldige. At hente alle disse fra det faste Land, da Øen kun frembringer faa Naturprodukter, er yderst besværlig saavel for den Rige som for den Fattige, thi hin standses derved ofte formedelst Vejrligets Vanskeligheder fra at fortsætte sin Haandtering, og denne maa betale for at faa sig det behøvende tilført og maa ofte mangle det.

I Betragtning af disse Omstændigheder vilde det ej alene være Velsignelse for Landet, men og ifølge Toldinspektør Lybeckers medfølgende Erklæring en betydelig Fordel for Deres Majestæts Kasse, om Ansøgningen blev allernaadigst bønhørt, hvorpaa, forsaavidt Øen selv angaar, saa meget mindre er at tvivle, som Birkedommer Engelstoft i sin allerunderd. Erklæring opgiver vægtige Grunde, hvorfor det ansøgte kunde ønskes bevilget.

Jeg tager altsaa ikke i Betænkning at indstille Ansøgningen til allern. Bønhørelse, allerhelst jeg er forvisset om, at Ansøgeren, som er en bekendt retskaffen Mand og sand Patriot, ikke vil misbruge en saadan kgl. Naade enten til Fornærmelse for Øboerne eller for Deres Majestæts Kasse, men meget mere vilde gavne Landet ved samme og redelig til den kgl. Kasses Fordel holde sig de om Toldvæsenet gældende Anordninger efterrettelig ved paa behørig Maade at melde sig ved Toldstedet, og at Supplikanten for Bevillingens Meddelelse burde svare en passende Afgift af 10 Rdl. aarlig.“

Helt glat gaar det ikke, thi Rentekammeret skriver i sin Indstilling, at skønt man „i Almindelighed finder saadan Handels-tilladelse betænkkelig og derfor tilforn i enkelte Tilfælde har fraaraadt at tillade samme, saa forekommer dog i dette Tilfælde saadanne Omstændigheder, som synes at kunne give Anledning til Undtagelse heri, saafremt Kancelliet ellers efter foregaaende Korrespondance med Generaltoldkammeret maatte finde for godt at bevilge samme.“

Generaltoldkammeret finder intet at indvende mod Ansøgningen, og under 26. Oktober 1798 bliver det *Niels Jacobsen* tilladt „paa bemeldte Fanø at holde Oplag af de fornemste Hus-

holdningsvarer for Beboerne sammesteds og handle med Landets Produkter, dog paa Vilkaar, at det befalede Opsyn, Inkvisition og Toldklarering af ind- og udførte Varer sker ved Hjerting Toldsted, at denne vor Bevilling ophører i Tilfælde af, han skulde befindes i Toldsvig, og at han svarer en aarlig Afgift af 10 Rdl. til vor Kasse.“

Det var en ret vidtgaende Bevilling, der her udstedtes, langt ud over det sædvanlige, idet der saa at sige ingen Indskrænkninger er i hans Handelsret; han maa endogsaa selv indføre og udføre Handelsvarer i ubegrænset Omfang. Hermed var Grunden lagt for den Handel i stort og smaat, der i Aartier blev drevet i den gamle Krogaard. Den Indskrænkning i Handelsretten, som lyder paa, at den kun gælder „for Beboerne sammesteds“, tog hverken *Niels Jacobsen* eller Efterfølgere efterrettelig. Krogaardens Handelsomraade kom til at strække sig viden om, navnlig ses det af gamle Papirer, at Præster og Herremænd i lang Omkreds paa Fastlandet gjorde deres Indkøb i Krogaarden paa Fanø, navnlig af Vine. *Niels Jacobsen* havde ved Overtagelse af Krogaarden i 1782 faaet Eneret paa Udskænkning af og Handel med alle Slags Drikkevarer, en Eneret, som en senere Ejer af Krogaarden, *J. K. Bork*, fik anerkendt som et Privilegium, Regeringen efter Vedtagelsen af Næringsloven af 1857 maatte afløse med et klækkeligt Beløb, hvorom senere skal fortælles.

Handelen gik udmærket for *Niels Jacobsen*. Dette har nok foranlediget en anden Mand i Nordby, Skipper Jes Madsen (død 1834, 76 Aar), til at mene, der var Plads for en Handelsmand mere i Nordby, idet han 1802 indgiver Ansøgning om Erholdelse af Handelsbevilling. Endskønt Ansøgningen var bilsagt anbefalende Erklæringer fra Sognefoged og Birkedommer, og Generaltoldkammeret intet fandt at indvende derimod, blev den dog ikke bevilget, væsentlig fordi Stiftsamtmændens Erklæring gik ud paa, at han anser en Handlende mere paa Pladsen „som unødvendig og fornærmelig for Købstæderne“.

Niels Jacobsen vedblev saaledes at være Ene-Handlende paa Fanø, en Stilling, han maaske nok har udnyttet til størst mulig Fordel for sig selv; men hans derved fortjente Formue kom mange tilgode.

Paa Folketællingslisten af 1801 findes Krogaardens Beboere at være følgende:

Niels Jacobsen, 52 Aar,
 Anne Pedersen, hans Hustru, 39 Aar,
 Jens Holst, Krambodkarl,
 Niels Jepsen, Kramboddreng,
 Bertel Hermansen, Avlskarl,
 Anna Cathrine Bjerrum, Husjomfru,
 Inger, Tjenestepige,
 Zedsel, Tjenestepige,
 og 4 Børn.

Niels Jacobsen blev efterhaanden Storkøbmand, Skibsreder, Forbjerger, Strandforpagter og Strandingskommissionær; alle Stillinger bragte ham Penge. Sammen med Skipper Peder Thomsen i Sønderho havde han forpagtet Fanø Birks og Vester Herreds Forstrande. Hvad en enkelt Stranding har givet i Indtægt ses af en opstaaet Retssag derom i 1782. De to Herrer havde paataget sig Bjergningen af Ladningen fra det ved Blaa vand strandede Skib „Blussing Aurora“, ført af Johan Gotfred Martens. Den bjergede Del af Ladningen beløb sig til 22.799 Rdl., og herfor beregnede Jacobsen og Thomsen sig 6.265 Rdl. i Bjergeløn, et Beløb, de dog som Følge af Protest fra Skipperens Side kom til at nedsætte til 5.000 Rdl., et alligevel betydeligt Beløb. Af saadanne Forretninger, vel ikke alle lige store, var der flere hvert Aar.

Niels Jacobsen var ikke længe Købmand, inden han saa den store Fordel, der var i at importere Varer fra Udlandet. Han indførte fra Norge Tømmer, Kakkellovne (de kendte svære Bilæggerovne, der holdt i over 100 Aar, og som nu er Museumsgenstande) og alle norske Frembringelser og kom snart til at overgaa sine Kolleger i Ribe og Varde i Foretagsomhed. De blev endog hans Kunder. Naar en Ladning Træ m. m. var ankommet til Fanø, tog de nævnte Byers Købmænd derover og tilforhandlede sig Varerne af ham. Med egne Smaapramme førte han det købte til Ribe og Varde. Undertiden holdt han Avktion over Varerne. En saadan kunde vare i mange Dage; og de mange Købere, der kom fra fjern og nær, opholdt sig da i Krogaarden i flere Dage, ogsaa det skæppede i Kassen.

Han opkøbte ogsaa Landmandens Produkter og udførte dem til Altona, Hamborg og Holland og hjembragte Salt, Kolonialvarer og Vine.

I Krigens Tid 1807—14 eksporterede han Korn og andre Fø-

demidler for egen Regning til Norge, en stor Del med egne Skibe, og tidt har han kunnet faa Skibe afsted med Ladninger, naar Regeringen ikke kunde. Hans Skibe kunde da træffe at komme til Norge — hvad han som dygtig Købmand ogsaa tilsigtede — naar Priserne var højest. Denne hans Dristighed og Foretagsomhed vakte Misundelse hos Købmændene i Ribe og Varde. De foranledigede i 1808, efter hvad der senere oplystes, at der blev sendt en anonym Skrivelse til Generalkommandanten med Beskyldninger for, at *Niels Jacobsen* understøttede Engælænderne med Korn, hvorved det efter de franske Troppers Afmarch er steget 2 Rdl. pr. Tønde. Stiftamtmand Moltke fik Ordre til at undersøge Sagen. Resultatet heraf findes i en Skrivelse, han 6. Juli 1808 tilsender Generalmajor von Bardenfleth, og hvori det bl. a. hedder:

„— — — Vant til, at disse Egenes Købmænd, der i egentlig Forstand kun er Høkere, misundte Jacobsens Lykke paa Fanø, hvilken Lykke han haver sin spekulative Handelsaand at takke, og af et tidligere udspreedt ufordelagtigt Rygte om ham, troede jeg ogsaa, at hin Rygte var opstaaet af samme Kilde, saa meget mere som Jakobsen indfandt sig personligt hos mig og begærede eller erklærede sig villig til, at den skarpeste Undersøgelse maatte foretages hos ham, paa det hans Uskyldighed maatte blive fastslaaet, men hvilken Undersøgelse jeg ikke befandt mig beføjet til at foranstalte.

Den hele Omegn bør være Jacobsen forbunden, thi var han ikke virksom i sit Fag, vilde Landmanden ofte være forlegen med sine Varer, men dermed vil jeg dog ingenlunde sige, at han ikke ogsaa skulde have Lidenskaber og Fejl, som deraf have deres Udspring; kun dette paastaar jeg, at han ikke er den lastefulde Mand, som Rygtet, der har Misundelse til Kilder, gør ham til. — — —“

Sagen blev dog grundigt undersøgt, men sluttes med en fuldstændig Frifindelse af *Jacobsen* og hans Opkøber i Varde, *Tranberg*. Og i Ribe Stiftstidende N. 66 for 1809 bliver han fuldstændig rensset for Mistanken ved følgende Meddelelse fra Generalkommandanten:

„Efter Hs. Majest. Kongens allernaadigste Befaling bekendtgøres herved: At et til den mig allernaadigst anbettede General-Kommando indkommen anonymt Brev, som angiver Mistanke om en med Fjenden drivende Handel af Dhr. *Købmand Jacobsen*, Nordby, og *Tranberg*, Varde; har for-

anlediget til Statens Sikkerhed, at nøjagtige Undersøgelser er foretaget hos dem begge af Herr Stiftamtmand, Kammerherre von Molkte og Oberst Bülow, højestkommanderende Officer i Distriktet, og er disse tvende Handlende befunden ganske uskyldige, og ligesom Hs. Maj., vores allernaadigste Konge, har med Velbehag erfaret disse Mænds Uskyldighed, saa vil Allerhøjstsamme og, for medelst denne Bekendtgørelse, enhver som maatte være vidende om de skete Undersøgelser, ogsaa skulde være vidende om de paagældendes Uskyldighed, samt at Hs. Majestæt anser disse tvende Mænd som agtværdige og tro danske Undersaattere, og hvorfor jeg maa tilføje: at begge Dhr. har tilbudet 500 Rdl. til den, som kan opgive den anonyme Person.

Aalborg, 6. Avgust 1808.

Bardenfleth,

kom. General i Nordjylland in fidom.

Brun,

Major og Adjutant.

Niels Jacobsen var Hovedejer af og Reder for følgende Skibe:

Evert Abelone, 3 K. L., ført af H. P. Jensen, Sønderho.

„ Anne, 6 K. L., ført af N. N. Nissen, Sønderho.

„ Cecilie, 6 K. L., ført af H. Jepsen, Nordby.

„ Christine, 6 K. L., ført af Jes Hansen, Nordby.

„ Christiane, 3 K. L., ført af Michel Jessen, Rømø.

„ Naadefuld, 8 K. L., ført af H. M. Knude, Sønderho.

„ Fanø, 2 K. L., ført af A. Lauridsen, Nordby.

Jagt Anne, 14 K. L., ført af L. Jepsen, Nordby.

Slup Admiral Lytken, 12 K. L., ført af J. Jonasen, Norge.

„ Ørnen, 9 K. L., ført af H. C. Jørgensen, Norge.

„ Haabets Anker, 15 K. L., ført af Anth. Jørgensen, Sønderho.

„ Doris, 29 K. L., ført af J. N. Warrer, Nordby.

„ Numedals Prøve, 28 K. L., ført af Jac. Knupff, Norge.

Smak Paradis, 16 K. L., ført af H. J. Dahl, Nordby.

„ Louise Amalie.

Galeas Dorthea Maria, 15 K. L., ført af N. H. Svarrer, Nordby.

„ Christiane Dorthea, 21 K. L.

„ Cathrine, 21 K. L., ført af S. P. Hansen, Nordby.

„ Anna, 26 K. L.

„ Fru Anne, 21 K. L., ført af M. H. Toft, Nordby.

„ De jonge Jacob, 30 K. L., ført af Jens Hansen, Nordby.

„ Ebenetzer, 37 K. L., ført af H. J. Rødgaard, Nordby.

„ Forsøget, 43 K. L., ført af A. Harres, Norge.

Luggert Le Menord, 19 K. L., ført af Jens Holm, Norge.
Skonnert De fire Sødskende, 41 K. L., ført af Math. Lauridsen,
Nordby.

Brig Søormen, 34 K. L., ført af Asmus Henriksen, Husum.
„ Mercurius, 44 K. L., ført af Poul Jansen, Trondhjem.
„ Haabet, 66 K. L., ført af M. H. Toft, Nordby.
„ Anne, ført af L. Clemmensen, Nordby.
„ Jacobs Havn, 77 K. L., ført af Jørg. N. Duun, Rømø.
„ Prinsesse Marie, 71 K. L., ført af Laust Johnsen, Nordby.

Det er de af hans Skibe, jeg har opsporet Navnene paa. Han har sikkert haft flere.

Et smukt Eftermæle giver C. Dalgas *Niels Jacobsen* i „Ribe Amt“ 1830:

„Før Krigen havde Fanø en Købmand ved Navn *Niels Jacobsen*, som stod i meget udstrakte Forbindelser med Udlandet. Denne Mands Driftighed har gavnet Omegnen uendeligt. Selv Ejer af flere Skibe og Pakhuse, saavel paa Fanø som i Varde, kunde han undertiden sætte hele Øens Folkemængde i Bevægelse. Han begyndte med lidet og endte med stor Rigdom. — Nu er han død, men hans Navn vil altid med stor Erkendtlighed nævnes af Fannikerne. En Gravsten ved Siden af den ensomme Sandvej mellem Nordby og Sønderho betegner hans Hvilested (paa Nordbys søndre Kirkegaard) og staar meget passende for at minde hans Landsmænd om det Skridt, de endnu har at gøre for at hæve deres Havnebyer til blomstrende Handelssteder.“

Niels Jacobsen døde 1815 i Varde under et Ophold hos Sønnen Jacob N. Jacobsen, der var Købmand dér. (Se Side 22 ff.).

Som omtalt Side 27 gik Fanø Krogaard nu over til Købmand *Frederik Abraham Kolvig* fra Ribe, hvor han siden 1810 havde drevet Forretning og navnlig begyndt paa Storhandel; saaledes drev han ikke ringe Handel paa Island. Jeg er i Besiddelse af en Konossement-Duplikat lydende paa Varer af meget forskellig Art, udskibet af ham Maj 1816 med Skibet „Althingvel“, ført af Skipper N. J. Thækker af Sønderho til en Værdi af 17.467 Rdl. Flere lignende Sendinger har han udført til Island, ogsaa siden han kom til Fanø, ligesom han hjemførte hele Skibsladninger af islandske Produkter og videre solgte til Købmænd i Slesvig, Altona og Holland. Han maa fra sin tidligste Ungdom have haft Forbindelser paa Island, thi i Nordby Kirkebog findes anført ved hans Dødsdag, at han er konfirmeret paa Island; og

i en Ansøgning til Kongen 1818 anfører han: „Baade som Skriver og Medlem af den engang eksisterende islandske Matrikulerings Kommission tør jeg paaberaabe mig, at Deres Majestæts Rentekammer, saavel som ethvert Sted, jeg har opholdt mig, ikke kender nogen Plet paa min borgerlige Vandel.“

I Ribe boede han i Gaarden Sønderportsgade Nr. 199, hvilken Ejendom han ved Købekontrakt af 24. December 1811 havde erhvervet sig for 5.500 Rdl. Kurant. Hans Forretning gik godt dér; men det synes, at han har manglet likvid Kapital at drive den med, thi under 29. December 1815 maa han, der ikke er insolvent, overgive sit Bo til Rettens Behandling. Han faar dog en Ordning med sine Kreditorer, der indvilger i, at Boet straks bliver ham udleveret til fri Raadighed. Da han Aaret efter køber Krogaarden i Nordby, hvilket Sted laa bedre for hans vidtomspændende Virksomhed, anses han for at være en velhavende Mand. Han skal nu søge om, at det Handelsprivilegium, der er knyttet til Krogaarden, maa overføres paa ham. I den Ansøgning, han derom indsender 21. Juli 1817, skriver han bl. a.: „Da jeg ved ommeldte Krogaards Køb tog et særdeles Hensyn til denne Handels Rettigheder, som jeg allerunderdanigst haaber at erholde fornyet, og de samme Grunde som foranledigede det allern. Privilegium af 26. Oktober 1798 endnu er tilstede, ligesom og en saadan Handelsrettighed medfører megen Bekvemhed for Øens Beboere, som ofte om Vinteren formedelst Isen i det $\frac{3}{4}$ Mil brede Farvand er paa lang Tid afsondret fra Fastlandet, og der desuden fra Fastlandet haves henved 3 Mile til nærmeste Købstad, saa ansøger jeg herved allerunderdanigst om, at det Privilegium til Handelsrettighed — — — maa overgaa paa mig. — — —“ Hans Ansøgning bliver imødekommen, og Bevillingen bliver ham givet under 17. Oktober s. A. Han erhverver sig straks en stor Kundekreds ogsaa udenfor Fanø. Af hans Bøger ses det, at han har Kunder i hele Omegnen paa Fastlandet lige over for Fanø, navnlig i Vine og Brændevin. Af en Ordreseddel ses, at Præsten i Jerne den 24. November 1817 har sendt Kolvig „1 Skæggemand“ (Stendunk), som skulde fyldest med bedste Aquavit, og allerede den 8. December paany 1 Skæggemand til Paafyldning af bedste danske Brændevin, 1 do. til god Rødvin og 1 do. til Vineddike. Præsten i Vilslev faar ogsaa jævnlig Vin og af og til 1 Anker godt dansk Brændevin „med Budet“. Det var ellers en lang Vej at transportere et An-

ker Brændevin paa; maaske har Budet været sejlende. Ogsaa Biskop G. I. Wedolin paa Island faar Varer fra Kolvig. Flere Kunder har han i Ribe, Gram, Husum, Varde, Ringkjøbing, Odense og Faaborg særlig i Vine, Hør, Malervarer og Kakselovne.

Han udruster ligesom i Ribe fremdeles Handelsskibe til Island og eksporterer Korn og andre Landmands-Produkter; men de uheldige Kursforhold bringer ham store Tab, og allerede i Foraaret 1819 maa denne driftige Mand opgive sit Bo til Skifterettens Behandling, skønt ikke insolvent, men ligesom i Ribe af Mangel paa tilstrækkelig Driftskapital. I den Skrivelse, han udsendte til sine Kreditorer ved Betalingsstandsningen, anfører han Aarsagen til Miseren og skriver bl. a.:

„Det være mig tilladt i Korthed at skildre Aarsagen til min nærværende uheldige Stilling og det saaledes, som jeg kan dokumentere samme, saa vil vist enhver med Billighed indse, at ikke Mangel paa Arbejdsomhed, ej heller overdaadigt Levned har ruineret mig, men ene og alene den variable Kurs og den for den hele Handelsstand saa ugunstige Epoke. Ved min Standsning i Ribe i December 1815 havde jeg bl. a. en Debet i Nævneværdi af 35.507 Rdl., som jeg indtil nu har nedbragt til kun 1000 Rdl. N. V. til højst forskellige Kurser. Min Handel har jeg ført i Hamburger Kurant og har altsaa maattet indveksle Rigsbankpenge fra en Kurs af 660 pCt., som den stod i December 1815, til 260 pCt., som den stod i September 1818. At dette har været et føleligt Tab, vil tydeligt kunne skønnes.

I Maj 1816 afladede jeg i Forening med en Ven et Skib til Island og anvendte hertil en Kapital af 2.500 Rdl. Holst. Kur. Dette bragte mig et Tab af 1.500 Rdl. H. K.

I Januar 1817 forliste Søren N. Lauridsens Skib paa Jyllands Vestkyst; og da jeg ejede $\frac{1}{3}$ deri, havde jeg et Tab af 500 Rdl. H. K.

Siden jeg kom her til Fanø, har jeg eksporteret Korn og andre Varer, og mit Tab herpaa anslaaer jeg til ca. 5000 Rdl. H. K.

Saaledes har i den senere Tid det ene Uheld afløst det andet, hvortil endnu dette ikke ubetydeligste, at da jeg købte Fanø Krogaard, troede jeg ved de mig ene og alene allern. forundte Privilegier paa Krohold og Handel her paa Fanø at skulde kunne erhverve ikke alene et rigeligt Udkomme, men ogsaa Formue. Jeg skuffedes heri, da den indirekte Handel og Krohold her

drives (her sigtes til, at Skipperne hjembragte Varer, derunder Vin og Spiritus fra Udlandet) er altfor betydelig og udstrakt, og jeg til at konkurrere med de uberettigede havde for ubetydelige Fonds, saa at slikt Indgreb i min Næringsvej særdeles har skadet mig.“

Birkedommeren attesterer herpaa, „at Supplikanten saavel efter den almindelige Dom som efter mit Skøn er en ligesaa redelig som driftig og virksom Mand. Kun Uheld og betydelige Tab har nødt ham til de Skridt, han nu har maattet gøre, men han formodes at kunne rejse sig og fyldestgøre enhver Fordring.“

Kreditorerne stillede sig gennemgaaende velvillige til et Forslag, *Kolvig* senere fremkom med om Udlevering af Boet fra Skifteretten mod Tilbud om fuld Dækning af deres Tilgodehavende i Løbet af 3 Aar; men under Forhandlingerne herom skete den ulykkelige Hændelse, der berøvede ham Livet. (Se Side 28).

Kolvig var sikkert nok en dygtig og energisk Forretningsmand, en værdig Efterfølger af *Niels Jacobsen*. Havde han faaet Lov til at leve, vilde han uden Tvivl ved sin Foretagsomhed være blevet til stor Gavn for Fanø.

Niels Jacobsens Søn, *Jacob N. Jacobsen*, der var Købmand i Varde, og som havde faaet en grundig teoretisk og praktisk Uddannelse i Handelsfaget i Kiel og Göttingen, maatte nu som Panthaver overtage Krogaarden. Han afstod Forretningen i Varde og overtog selv baade Kroen og Handelen paa Fanø, men Heldet fulgte ham ikke. Han, en Søn af den hovedrige *Niels Jacobsen*, der skal have sagt, at hans Formue var saa stor og saa vel anbragt, at hverken Ild eller Vand kunde ruinere ham, maatte i 1825 erfare, at netop Stormfloder skulde blive en medvirkende Aarsag til hans økonomiske Ruin, hvilket fremgaar af en Ansøgning, han under 9. Marts 1825 indsender om Lindring i de ham paalagte Skatter, ved hvilken Lejlighed Birkedommeren erklærer, at „Oftere forekommende Tilfælde har i min Embedstid stadfæstet, at Ansøgeren har lidt ved Pengeforandringen. Tidt har jeg desværre haft Lejlighed til at bemærke, hvorledes Mangel og Fattigdom her i Jurisdiktionen tiltager, og derfor af er det en naturlig Følge, at Ansøgerens Næring aftager, medens hans faste Afgifter bliver de samme. Dertil har han lidt Skade ved Storm og Højvande. Foruden Skaden paa hans Vaaringshus (Krogaarden) er hans ene Pakhus aldeles ødelagt; og

det andet har lidt betydeligt. Udpantning eller Eksekutionsforretning vil vække hans betydelige Kreditorer imod ham og saaledes drage hans uundgaaelige Ruin efter sig."

Jacob Jacobsen holder dog Forretningen gaaende i 6 Aar; men saa maa han give op. (Se Side 30 f.)

I 1838 bliver *Simon Johnsen* Ejer af Krogaarden. Han havde siden 18. Marts 1833 været Forpagter af den og samtidig faaet Bevilling til at drive Høkerhandel mod en aarlig Afgift af 50 Rdl. til den kongelige Kasse. I 1840 faar han en udvidet Bevilling til „at drive Handel med Købmandsvarer til Øens eget Forbrug med Undtagelse af stempelpligtige Manufakturvarer."

Et Par Aar efter (Bevilling af 8. November 1840) anlægger han et Brændevinsbrænderi; og da det er i Gang, bekendtgør han — som Skik og Brug var dengang — dette paa Kirkestævne i Nordby, Sønderho, Jerne og Gudager m. fl. Steder. Jeg er i Besiddelse af den Seddel, der har været opslaaet paa Tavlen ved Sønderho Kirke. Det har dog maaske været lidt usædvanligt, at der bekendtgøres om et Udsalg af Brændevin paa den Maade. Maaske af den Grund har Sognefogden opbevaret Sedlen. Dens Indhold er følgende:

At jeg Dags Dato sælger god og velmagende Brændevin for 1 Mk. og 4 Skill. (41 Øre) pr. Kande (2 Liter), naar i det mindste et halvt Anker eller 9 Kander tages ad Gangen, bekendtgøres herved for dem, som ville forunde mig deres Søgning.

Nordby Krogaard, den 29. April 1841.

S. Johnsen.

Et Par Oplysninger om Brænderiets Drift har jeg fundet i Aviserne og meddeler her: I 1847 var Mæskekarrenes Størrelse $26\frac{5}{8}$ Td., Brændedage 249. Der er anvendt 315 Td. Korn, og i Afgift svaret 649 Rdl. Produktionen har været 13.794 Potter, der er solgt til Øens Beboere.

Om Konsul Johnsens Brændevinsbrænderi i den gamle Krogaard indberettes 22. Oktober 1849, at der i Brænderiet arbejdes med:

1 Mæskekar Nr. 1, stort $8\frac{3}{4}$ Td.

1 do. Nr. 2, „ $8\frac{3}{4}$ „

1 do. Nr. 3, „ $9\frac{1}{8}$ „

1 Kobberbrændekedel med fastnitted Dæksel, stor 4 Td. 26 Pt.

1 Kobberbrændevinshat, stor 112 Potter,

men Brænderiet er for Tiden under Udvidelse til Fremstilling

af Brændevin efter en større Maalestok. Under 22. Marts 1850 meddeles, at:

„Det eneste Brænderi, som er her paa Øen, *Konsul Johnsen* tilhørende, har siden Slutningen af December f. A., efter en der- ved foretaget Udvidelse fundet Sted, været drevet med 3 Mæskekar, hver af 14½ Td. Størrelse, og en kort Tid tillige med en Mæskevarmer som Hjælperedskab, men som Ejeren ikke fandt svarede Regning, og blev derpaa paa hans Begæring sat under Toldforsegling 16. Januar og har senere ikke været afbenyttet.

Driften i dette Brænderi foregaar saaledes f. Eks.: Den 22. mæskes i Karret Nr. 1, i Morgen i Nr. 2 og den følgende Dag i Nr. 3. Den 25. derefter afbrændes Kedel Nr. 1, den 26. Nr. 2 og den 27. Nr. 3. Til hvert Kar indmæskes 2 Td. Rug, 1½ Td. Malt. Kartoffler afbenyttes ikke. Udbyttet deraf har hidtil foranlediget af idelig stedfundne Ulæmper med Vandet været meget ringe, nemlig 35 Potter 8° Brændevin pr. Td. Korn elier 122½ Pot af en Brænding, hvilket Produkt saaledes uagtet den kortere Tid, at en Brænding udføres, rammes af en Afgift af over 5½ Sk. pr. Pot. Brænderiet har atter siden 13. dennes været standset paa Grund af flere foretagne Forandringer, dels ved Skorstenen og Ildstederne under Kedlerne m. m., men attraas nu snarest sat i Gang igen.“

Samtidig oplyses, at det ikke formodes at være noget Smugbrænderi paa Fanø og heller ikke paa den nærmeste Del af Fastlandet, hvortil *Johnsen* afsætter ikke ubetydelige Kvanta til Landmændene.

Simon Johnsen var en rettænkende og godhjertet Mand. I 1847, da der var Mangel paa Korn her i Landet, standsede han sit Brænderi og overlod sin Beholdning af Korn til Trængende i Nordby (Se 1. B. S. 123 og 131). I 1848 anlagde han et Saltværk.

Apoteker Helms i Varde, der drev Apoteket i Nordby, ansøgte i 1842 om Sogneforstanderskabets anbefaling paa en Ansøgning om Handelsbevilling i Nordby, men Forstanderskabet svarede ham, „at der næppe for Tiden er nogen videre Grund til at ønske flere Handelsprivilegiens Tilstedelse her paa Øen. Det formenes, at den i saa Fald opstaaende Konkurrence ikke vil bevirke lavere Priser, eftersom den nu med Handel privilegerede Mand ved at forskrive større Kvantiteter efter gjort Erfaring

ser sig i Stand til at holde Priser med de nærmest liggende Handelspladser.“ Heller ikke fik Apotekets Bestyrer, J. P. Fischer, der i 1843 søgte om Bevilling til Handel, Forstanderskabets Anbefaling til en saadan, endskønt han tilbød til Stadighed at holde Brødkorn paa Lager, en Vare, der altid var Mangel af paa Fano.

1851 ansøgte Handelsbetjent E. S. Pontoppidan af Ribe om Handelsbevilling. 3 af Forstanderskabets Medlemmer erklærede som deres Overbevisning, at det var i Sognets Interesse, at et fuldstændigt Handelsprivilegium etableredes i Sognet, og de ansaa det for deres Pligt mod dem, hvis Ønske de skulde repræsentere, at afgive deres Stemme for Ansøgningens gode Fremme (Se 1. B. S. 125 f.), men Pontoppidan opnaede ikke at faa Bevillingen. Aaret efter fik Apoteket Bevilling paa Handel, saa der nu var to Handlende i Byen. Siden kom der flere Ansøgere om Handelsbevillinger, men de blev alle nægtet Forstanderskabets Anbefaling. Den mest ihærdige var *Math. A. Nørby*; han lærte Handelen i Altona; og endnu mens han var dér (1853) som Handelsbetjent, søgte han om Forstanderskabets Anbefaling til Ansøgning om Bevilling baade paa Handel og Gæstgiveri. Forstanderskabet finder ingen Anledning til at anbefale Ansøgningen. „For saavidt Ansøgeren har tænkt at forene begge Entrepriser, vil saadant ikke for Tiden kunne tilstedes. At der i Badetiden kunde være Brug for et Gæstgiveri, kan vel være sandt, men forøvrigt findes næppe Trang til saadant, der derfor vist ikke vil give Ansøgeren et anstændigt Udkomme. Man finder heller ikke Grund til at anbefale flere Handelsprivilegier,“ ytrer Forstanderskabet.

Handelen i Krogaarden vedblev saaledes at være den mest dominerende foreløbig.

I 1857 i April købte *Jens Korsholm Bork* Krogaarden for 28.000 Rdl. til Overtagelse 1. Oktober s. A. Han havde en Del Besværligheder med at faa Bevillingen paa Handel i Orden. (Se Side 33).

Efter at Næringsloven af 1857 var vedtaget, blev al Handel paa Landet frigivet med Undtagelse af Handel med Vine og Spirituosa; hertil fordredes særskilt Bevilling. Ved det til Krogaarden den 28. Juni 1703 udstedte Fæstebrev blev „ganske Kroholdningen paa Fanø“ bortfæstet til Amtsforvalter *Jens Christensens Sønner Christian Jensen og Frederik Hein Jensen* (se

nerne Ejere af Krogaarden fik Konfirmation herpaa) saaledes at det skulde „være dem for deres Livstid alene og ingen anden tilladt at forsyne Nordby Sogns Indbyggere med al fornøden Øl, Brændevin samt hvad anden Slags Drik, som de for Betaling begærer og behøver.“ Samtidigt blev det paalagt Indbyggerne „sig ikke at fordriste og understaa Øl, Brændevin eller nogen anden Slags Drik, paa andre Steder at købe og til Øen at føre — — — ej heller selv brænde Brændevin, ligesom det ikke skal være nogen i Nordby Sogn tilladt enten Øl, Brændevin eller nogen Slags Drik til Salgs at falholde eller udtappe under Straf af Mulkt og Varernes Forbrydelse.“ Denne Rettighed blev ved Bevilling af 2. April 1754 indrømmet daværende Ejerinde, Etatsraad Fr. Hein Jensens Enke, Susanne Brahe, at maatte „perpetueres til samme hendes Værtshuses Bygninger og saaledes bestandig følge dets efterkommende Ejere paa samme Maade og med lige Vilkaar, som bemeldte Krohold hende allernaadigst var bevilget.“ (7. Marts 1752). Denne saaledes stiftede Rettighed blev senere ved hvert Ejerskifte fornyet ved kgl. Bevilling. Det var saaledes — selv efter Vedtagelse af Næringsloven af 1857 — ikke muligt for andre Handlende nogen Sinde at opnaa Bevilling paa Handel med Øl, Vine og Spirituosa i Nordby. Det uheldige og urimelige heri var Ministeriet paa det rene med, hvorfor det 2. Oktober 1860 forelagde Folketinget et motiveret Forslag til Ophævelse af dette Privilegium mod en passende Godtgørelse til Ejeren. Resultatet heraf blev Vedtagelse af en Lov (11. November 1860), der kun indeholder 2 Paragrafer:

§ 1.

Den til den saakaldte Krogaard i Nordby paa Øen Fanø knyttede Eneret til Værtshuushold og Handel med Drikkevarer i Nordby Sogn ophæves herved.

§ 2.

For det heraf flydende Tab gives der Eieren af bemeldte Gaard fuldstændig Erstatning af Kongerigets Finantser efter lovligt Skjøn af kyndige og uvildige, paa sædvanlig Maade af Retten dertil udnævnte Mænd.

Hvorefter alle Vedkommende sig have at rette.

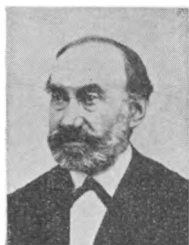
Den Erstatning, som Ejeren, Konsul J. K. Bork, fik tilstaaet, var omkring 25.000 Rdl. og en personlig Bevilling til at drive Brændevinsbrænderi i Krogaarden, „saalænge han dér holder Dug og Disk“.

Bork bortforpagtede Handelen i 1867 til C. Godtfredsen fra Varde for en aarlig Leje af 600 Rdl.; heri var indbefattet Kost og Logi for Godtfredsen og en Lærling. Godtfredsen byggede siden en 2-etaget Ejendom ved Siden af og henflyttede Købmandsforretningen dertil. Han udvidede den til ogsaa at omfatte Isenkram, Tømmer og Bygningsartikler, og holdt ogsaa i mange Aar i Esbjergs første Dage Oplag af Tømmer og Bygningsartikler dér. Godtfredsen afstod Forretningen engang i 1880'erne til W. M. Böttger, efter hvis Død i 1916 Forretningen blev nedlagt.

Niels Hansen Ende, der kun havde Høkerbevilling, søgte i 1861 om Ret til Handel med stærke Drikke. Birkedommeren gav da hans Ansøgning følgende Paategning: „Niels Hansen Ende er oprindelig Snedker og ejer et Hus. Er en meget driftig og særdeles dygtig Mand. Han udlejer Værelser paa kortere eller længere Tid og har indtil dette Foraar haft i Logi 1 Kvartermester og 10 Menige af Mandskabet fra de her stationerede og oplagte Kanonjoller. Han tilbereder Spise og Drikkevarer for sine Logerende og holder med Politiets Tilladelse jævnlig Dans og udøver derved Beværtning for Betaling.“

Han maa altsaa siges at have været en driftig Mand.

Købmænd i Nordby.

Konsul
J. K. Bork
Død 1890, 64 Aar

Konsul
Simon Johnsen
Død 9. Sept. 1855, 50 Aar

C. Godtfredsen
Død 25. Maj 1899, 57 Aar

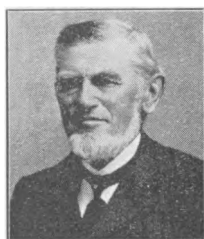
Math. A. Nørby
Død 24. Jan. 1897, 79 Aar

Th. Chr. Andersen
Død 14. Jan. 1887, 64 Aar

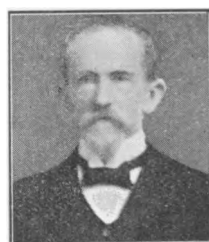
Manufakturhandler
P. Vaupell
Død 1. Nov. 1900, 72 Aar

Joh. Mathisen
Død 5. Okt. 1928, 85 Aar

Niels J. Andersen
Død 14. April 1910, 57 Aar
F. M. i G.

P. J. Pedersen
Født 10. November 1850

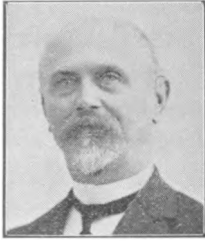
W. M. Böttger
Død 15. August 1916, 57 Aar

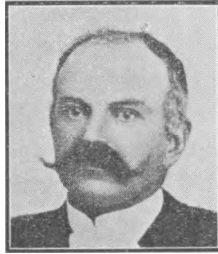
I. Rødgaard Jessen
Død 10. Febr. 1920, 62 Aar

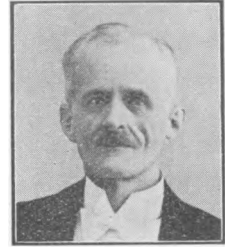
H. N. Svarrer
Død 9. April 1912, 53 Aar

N. M. Nielsen
Født 11. Juli 1866

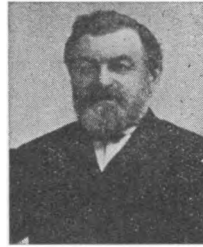
N. P. Svendsen
Død 8. Okt. 1911, 43 Aar

Søren Svarrer
Født 15. Juli 1870

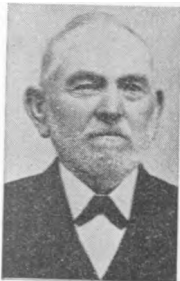
Tømmerhandler
S. Brinch Hansen
Født 4. Februar 1881

N. H. Kallesen
Død 4. Febr. 1911, 76 Aar

Manufakturhandler
Joh. Ev. Hansen
Født 28. Juni 1884

Manufakturhandler
S. J. Pedersen
Født 28. Juli 1855

Klokkermand
Niels Mathiasen
Død 19. Febr. 1912, 59 Aar
Besørgede i over 25 Aar Køb-
mændenes og andres Bekendtgø-
relser ved Udbringning.

H. Svarrer Hansen
Født 26. Sep. 1876

Sønderho fik sin første Handlende i 1820, idet Kroejer J. S. Brinch fik Bevilling paa Høkerhandel. Denne Ret til Handel havde adskillige Indskrænkninger, og Toldvæsenet blev paa lagt at have Opsigt med, at Brinch ikke gik videre i sin Handel, end hans Bevilling hjemlede ham Ret til, da han i modsat Fald vilde risikere at komme til at bøde indtil 40 Rdl. første Gang og siden mere.

Af de Ting, der frit maatte forhandles, er alle Landmandens Produkter, og alt til Vogne, Plove og Harvers Istandsættelse nødvendige Ting som Landbrugsredskaber, River, Spader, Høleer m. v. samt Pottemagerarbejde; endvidere saltet Fisk, Lys, Eddike, Sirup, Sæbe og Cichorie (derimod ikke Kaffe og The), Tran, Tjære, Søm og Tændstikker, Skrivepapir, Grifler og Tavler, Tobak og Piber foruden flere af de allernødvendigste Artikler for Husholdningen og mærkeligt nok ogsaa Silketøjer; derimod er det ham aldeles forment at indføre noget som helst af disse Ting fra Udlandet.

Drikkevarer giver hans Bevilling som Kroholder ham Ret til at forhandle ud af Huset.

Hans Omsætning bliver dog ikke af større Betydning; ikke mindst, fordi Søfolkene selv medbragte Varer af alle Slags fra Udlandet, hvor de kunde købe dem betydeligt billigere end hjemme hos Høkeren, der ikke selv maatte indføre Varer fra Udlandet, men var pligtig at købe dem i nærmeste Købstad. Dette Forhold klager han over i 1822, og ligeledes som Følge af den ringe Omsætning over den store aarlige Afgift, som han beder om at faa nedsat. Birkedommeren medgiver hans Andragende følgende Erklæring:

„Hvordan end Betydningen af denne Ret er eller ikke, er saameget dog vist, at paa et Sted som Sønderho, hvor alle rørige Mandfolk paa Præst, Degn, 13 Bønder og nogle faa andre nær farer til Søs, kan Handelsberettigelse ej være synderlig fordelagtig, thi Skippere, Styrmand og Matroser hjemfører, hvad deres Familier bruger, naar de nogenunde har Evne dertil, og overlader ogsaa stundom til Slægtninge og Venner, naar de selv har noget tilovers. Naar de kgl. Toldindtrader ikke derved forures, skønner jeg ikke, at dette kan anses utilladeligt. Vel er alt dette til Høkerens Tab, men slige i Lokaliteten grundede og af ham som barnefødt i Sønderho i Forvejen bekendte Omstændigheder lader sig ikke billig hæve.

Forøvrigt har *Jens S. Brinch* Ret i, at han, der paa Grund af den betydelige Afgift, han maa svare af sine Rettigheder og dels paa Grund af hans Families Talrighed, kan behøve al mulig Soulagement.“

Han faar dog vist ikke nogen Nedsættelse i Afgifterne; thi i 1824 klager han paany over Byrden med at udrede Afgifterne, og Birkedommeren giver ham ligeledes denne Gang en Erklæring om hans ringe økonomiske Tilstand og de vanskelige Forhold, han arbejder under.

Birkedommerens Erklæring lyder saaledes:

„ Hvad Sagen angaar, da maa jeg underdanig bemærke, hvorledes den med hver Dag i Sognet tiltagende Armod, Andragerens Næring aftager; idet den Søfarende, der var saa lykkelig at komme i Fart, hjembringer med sig det allernødvendigste, han behøver, og den fattige — af Mangel paa Fart — altsaa saa meget mere pengeblottede Sømand maa købe sine Fornødenheder paa Kredit, der tidt ender med Tab for Andrageren.

Betræffende Ansøgeren selv, da er det nu vitterligt, at han, skønt stræbsom og ufortrøden, er en gældbunden Mand, der hver Dag synker dybere, og maa jeg antage denne Tilstand som en Følge af Pengeomvæltningen, den aftagende Næring, hans store Familie (omtrent 17 Menneskers Forsørgelse daglig), idet hans gode Hjerte ej har kunnet se fader- og moderløse Børn af sine Slægtnings uden at tage sig af dem.“

Birkedommeren indstiller ham til, at Afgifterne for Aarene 1822—23 eftergives ham.

Hvorvidt dette skete, ved jeg ikke, men hans økonomiske Tilstand er fremdeles slet, og han ser sig ikke i Stand til at vedligeholde sit Lager med de allernødvendigste Varer. Dette foranlediger Skipper *Thomas Meinertz* til baade at holde Kro og drive Høkerhandel, alt dog i Smug, hvad han tilsidst bliver tiltalt og dømt for. Sønderhoningerne ønsker imidlertid gerne, at *Meinertz*, der er en velstaaende Mand, af hvem det kan forventes, at han vil holde rigelig Forsyning af Varer i sin Forretning, maa forundes Bevilling paa Handel og Krohold; det sidste var nemlig nødvendigt for at kunne faa Tilladelse til at forhandle Spirituosa. En Ansøgning i 1824 fra *Meinertz* om at faa Handels- og Kroholdsbevilling, understøttes paa det kraftigste af Beboerne, der giver hans Ansøgning Paategning derom. Birkedommeren, der ligeledes paategner Ansøgningen, synes at være

Brinch venligsindet og gerne vil støtte ham, udtaler i sin Erklæring, at „Sønderho Sogn behøver ikke flere end én Høker, og dér kan ikke være flere“. Om hans Varelager udtaler han, at „ved en Undersøgelse hos Høker *J. S. Brinch* fandtes der Forraad af Brændevin, Kaffe, Sukker, The m. m., vel ej i betydelig Mængde; men det kan heller ikke ventes, da Skibsfarten paa Fastlandet paa denne Aarstid (det var dog midt i Maj) ej heller behøves, men for Tiden tilstrækkeligt for de af Sognet hjemmenværende“. Beboerne har opgivet, „at $\frac{9}{10}$ af Sønderho Sogn er Fiskere, Inderster og Smaafok,“ dette gendriver Birkedommeren ved at oplyse, „at af Sognets 900 Mennesker er der kun ca. 36 Mand, der driver Fiskeri med 6 Fiskebaade.“ Der klages ogsaa over, at *Brinch* ingen Kredit har kunnet eller villet give. Herimod oplyser Birkedommeren, at hans Bøger udviser det modsatte. *Meinertz* fik efter dette ingen Bevilling; men da Birkedommer Høst døde i 1829, og Prokurator Gross i Varde bliver konstitueret som Birkedommer, prøver *Meinertz* paany at faa Bevilling baade paa Krohold og Høkeri. Gross, der havde været Sagfører for *Meinertz* ved flere Lejligheder, giver ham nu en glimrende Anbefaling, idet han beretter om *Brinchs* slette økonomiske Tilstand, der bevirker, at der af den Grund virkelig er Grund for et Krohold og Høkeri mere i Sønderho. „*Thomas Meinertz* er mig bekendt som en retsindig og formuende Mand, der besidder sine Medborgeres Agtelse og Tillid. Han ejer til lige et Sted i Sønderho, der saavel med Hensyn til Beliggenhed (nu beboet af Kunstmaler Forsberg) som Størrelse kunde afgive et bekvemt Krohus og Høkeri. Ifølge dette maa jeg indstille *Meinertz* Ansøgning til Bønhørelse, dog under den Forudsætning, at Kroholdsbevillingen ikke derhos blev berøvet *J. S. Brinch*. Denne Mands som hans store Families ulykkelige Forfatning er i høj Grad Genstand for Medlidenhed, hvorfor det indstilles at lade ham beholde det Privilegium, der i over 100 Aar har været hans Slægt forundt, og hvis Berøvelse øjeblikkelig vilde bringe ham og hans Familie under offentlig Forsorg,“ skriver Gross. — *Thomas Meinertz* fik derefter — 19. November 1829 — Bevilling baade paa Krohold og Høkeri. Han drev begge Virksomheder i 15 Aar. De gav ham dog ikke et saa tilstrækkeligt Udbytte, at han kunde leve deraf. Skibsfarten var i god Fremgang, og Søfolkene medbragte fremdeles fra Udlandet Varer af enhver Art til Hjemmets Behov til Priser, som laa un-

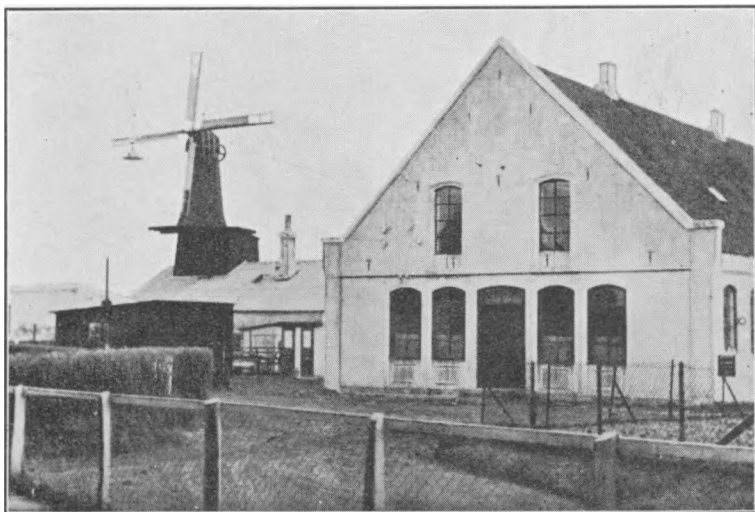
der dem, *Meinertz*, der ikke havde Ret til at indføre Varer fra Udlandet, kunde købe til. I 1844 opgav han begge de nævnte Virksomheder. Han var da en gammel Mand (død 1846, 82 Aar) og ejede intet. Det var ikke Smaating, en Skipper tog med sig hjem fra Udlandet. Jeg har liggende for mig en Toldregning paa Varer, en Skipper havde medbragt til Kaptajn P. H. Brinchs Enke i 1829. Den lyder paa 1 Fjerding grøn Sæbe, 192 Pund Kaffe, 48 Pd. Svedsker, 8 Pd. Ris, 2 Pd. Sago, 100 Pd. Røgtobak og 130 Pd. Cikorie. Toldbeløbet androg over 23 Rdl.

Brinch standser efterhaanden sin Handel, og det synes, som *Meinertz*, der nu er ene om Handelen, benytter sig deraf til at tage høje Priser for sine Varer, hvilket foranlediger Skipper Hans Jepsen Thomsen i 1831 (død 1846, 66 Aar) at ansøge om Høkerbevilling og bemærker i sin Ansøgning derom, at *Meinertz* „opskruer Priserne paa sine Varer og dermed udsuger den Fattige.“ Dette bestrider Birkedommeren, der skal erklære paa Ansøgningen. „Skulde dette imidlertid blive Tilfældet, da var det vistnok muligt, at et andet Høkeri kunde raade Bod herpaa, men aldeles vist var det dog ikke; thi Erfaringen har lært, at hele Lav undertiden er bleven enige om visse Priser, og rimeligt er det da, at 2 Høkere ogsaa til egen Fordel i al Venskabelighed forenes derom, og da var den fattige Køber ligenær . . .“ Birkedommeren mener derfor ikke, at der er Trang til flere Høkere i Sønderho, og Hans Jepsen Thomsen bliver derfor nægtet Bevilling. Samme Aar afstaar *J. S. Brinch* Kroen til *Laurids Christensen* fra Tønder. Han faar under 24. Februar 1832 Bevilling paa at drive Høkerhandel. En Ansøgning, som han og *Meinertz* i Forening indgiver paa udvidet Handel (Handel med Kaffe, Sukker, The o. fl. udenlandske Varer) blev afslaaet. Disse Varer maatte de fremdeles se paa, Beboerne selv indførte fra Udlandet — og i mange Tilfælde uden om Tolden.

Efter *Meinertz*' Død var *Laurids Christensen* ene om Handelen til 1860. Næringsloven af 1857 gav ham Ret til udvidet Handel og til at føre ogsaa udenlandske Varer; men en rigtig velassorteret Købmandshandel blev Handelen i Sønderho Kro aldrig.

En saadan fik Sønderho først i 1864, da *Sonnich Madsen Kromann* etablerede sig som Købmand. Han var født den 8. Oktober 1844 som Søn af Skipper paa Toldkrydseren Mads N. Kromann og Abelone Hansdatter. Efter sin Konfirmation kom

han ud at sejle som Kok (d. v. s. som Drengs Dreng) med Galeasen „Concordia“, ført af N. Th. Nielsen (død 1878, 69 Aar). Her var han om Bord et Aars Tid; men Sølivet tiltalte ham ikke. Skibet sejlede mest paa Norge og hjemførte derfra Trælast til Købmænd i Ribe, Ballum, Tønder og flere Pladser i Hertugdømmerne. Her og i Norge saa han for første Gang rigtige Butiker og Handelshuse, og han fik da Lyst til Livet bag Disken. Efter Afmønstringen kom han i Handelslære i Ribe hos Købmand H. J. Hansen, der boede paa Torvet og havde en meget stor Forretning. Han skulde staa 5 Aar i Lære efter Datisdens Skik; men efter Forløbet af 4 Aar erklærede hans Principal ham for udlært og gav ham Lærebrev. Han etablerede sig saa i November Maaned 1864 i Sønderho, hvor der nu var virkelig Trang tilstede for en rigtig Købmand. Kromann var imidlertid kun 20 Aar og kunde derfor ikke faa Næringsbevis, som dengang først kunde erholdes ved 25 Aars Alderen. Faderen løste derfor det nødvendige Næringsbevis, og i hans Navn gik Forretningen, til Sønnen fyldte 25 Aar. Det var under ret beskedne Former, der begyndtes. Hele Driftskapitalen var kun 300 Rdl., som Faderen satte i Handelen; men hans Principal i Ribe overlod ham en hel Forsyning af alle Slags Varer til Indkøbspris, hvorpaa han gav ham god Kredit. Butikken blev indrettet i Forældrenes Storstue i den mest tarvelige Form. Under disse beskedne Forhold arbejdede han i 6 Aar til 1870, da han byggede sin egen Ejendom med flere Pakhuse. Heri blev indrettet en moderne Butik med Lager af alle de Varer, der med Rimelighed kunde fordres forhandlet i en By som Sønderho — „lige fra Tvebakker til pommerske Bjælker“. — Omsætningen var nu bleven saa stor, at han kunde importere Varerne fra første Haand. 3 Gange aarlig fragtede han en Galeas til at hjemføre Varer fra Altona og Hamborg. Hans Kundekreds udstrakte sig ogsaa til Fastlandet, lige fra Mandø til Janderup ved Varde. Der fandtes dengang ingen Mejerier (heller ikke Brugsforeninger), og Margarine var ukendt; og da Antallet af Sognets egne Køer ikke var tilstrækkeligt til at forsyne Husholdningerne med Smør, opkøbte han Smørret, ligesaa Æg, Flæsk og Talg, direkte hos Bønderne paa Fastlandet paa den ovennævnte Strækning og leverede dem alle Slags Købmandsvarer i Bytte. Han kunde give lidt mere for Bøndernes Produkter, end de kunde opnaa i Ribe og Varde, og Prisen paa Varerne, han leverede

S. M. Kromanns Fabrik, set fra Vest.

til dem, var nærmest under Købmændenes i de nævnte Byer, saa han havde let ved at faa Omsætning. Den livlige Baadfart, der da daglig fandt Sted mellem Sønderho og Fastlandet, be-
sørgede Udvekslingen af Varene. En egen Kundekreds havde han i de talrige „Skælbaade“, der i Sommermaanederne kom fra Egnen langs Varde Aa og opsamlede Blaamuslinger paa Sand-
bankerne omkring Sønderho. Blaamuslingerne anvendtes som Gødning. Til Skibsbyggeriet leverede han alt af Maling, Tjære, Tovværk, Søm og lignende, og selvfølgelig Proviant baade til Nybygningerne og til de Skibe, der efter at have overvintret i Havnen om Foraaret gik til Søs. Ligeledes provianterede han Fanø-Skibe, hvorsomhelst de befandt sig i Danmark. Han havde i den Henseende Forbindelse med en Grosserer i Aarhus og en i Kjøbenhavn. De ekspederede Varene for hans Reg-
ning. Foruden denne Eksporthandel drev han en betydelig For-
sendelsesforretning og fik efterhaanden Kunder i alle Egne af Landet, paa Færøerne og paa Island. Han havde en Tid Filia-
ler i Kolding og Varde.

I Begyndelsen af 1870erne anlagde han et Bageri, der udvi-
dedes til Fabrikation af Skibsbrød (Skonrokker, d. e. tørret Brød), Skibskiks og Biskuits, som han ligeledes forsendte over hele Landet. Endvidere drev han et Ølbryggeri og Osteri. Da Fanøs Sejlskibsflaade efterhaanden dels svandt ind, dels gik i

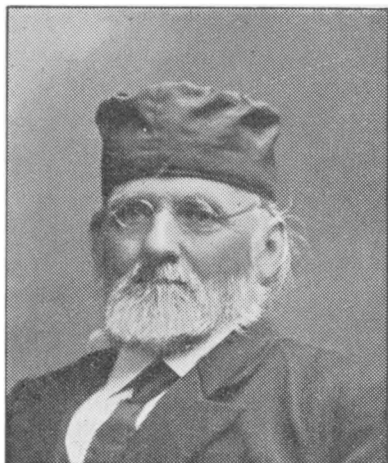
S. M. Kromanns Fabrik, set fra Nordvest.

oversøisk Fart, svandt ogsaa Forretningen ind med Skibsbrød og Skibskiks. Han afhændede derfor i 1886 samtlige Maskiner til et Firma i Odense og indrettede Lokalerne til Farvefabrik. Detailhandelen havde han i 1882 afstaaet til sin Førstekommis Joh. Fr. Lorenzen, der ogsaa havde lært hos ham.

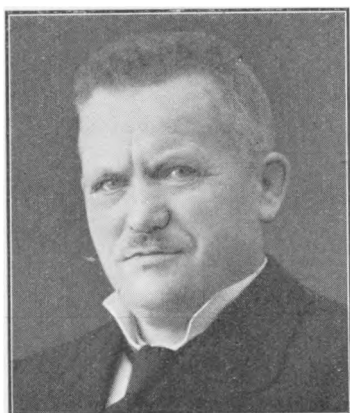
Hans Hustru, der foruden at styre det til Ejendommen hørende Landbrug og den store Husholdning — alle Folkene fik Kost og Logis i Huset — ledede ogsaa Bageriet, indtil det gik over til Fabriksdrift, samt Bryggeriet og Osteriet. Hun døde 22. Marts 1898, 65 Aar.

Kromanns Farver til Hjemmefarvning blev indarbejdet paa en original og virkningsfuld Maade, idet der blev lejet en Mand til at gaa fra Dør til Dør (Cykler var ikke i Brug dengang) paa de Egne af Landet, hvor denne Artikel brugtes, for at anbefale Varen. Enhver, der ønskede det, fik sendt Prøver gratis. Dette Arbejde tog 8 Aar, men saa var Artiklen ogsaa grundigt indarbejdet; og da Kvaliteten var første Klasse, solgte Varen sig selv siden. Særlig paa Færøerne og Island blev der et stort Marked for denne Artikel, og jævnlig er den eksporteret til Sverrig og Finland.

En anden af ham fremstillet Artikel, *Fanø-Bitter* — paabegyndt i 1879 — fik ogsaa hurtig en betydelig Udbredelse, til en Begyndelse kun som Supplement til Medicinkisterne om Bord i

*Købmand, Skibsreder og Fabrikant S. M. Kromann
og Hustru Anne Nielsdatter Jepsen.*

P. Thøgersen
Født 7. Febr. 1875

Sejlskibene; siden blev den indført og skattet som et fortrinligt mavestyrkende Middel over det ganske Land.

I 1893 begyndte han Fabrikationen af Sæber. Denne Virksomhed overtoges 1895 af Sønnen *N. M. Kromann*, der flyttede den til Esbjerg og driver den endnu dér.

Som boende i en Skipperby og staaende i Handelsforbindelse med samtlige derværende Skippere kunde han ikke undgaa at blive økonomisk interesseret i Skibsfarten. Han tog ogsaa gerne

Købmænd i Sønderho.

L. Christensen
Død 2. Avgust 1868, 58 Aar

P. Sonnichsen
Død 5. Febr. 1925, 85 Aar,
Dbmd.

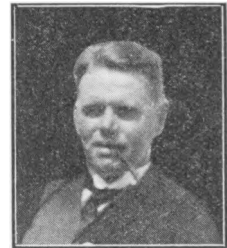
B. P. Christensen
Død 28. April 1898, 64 Aar

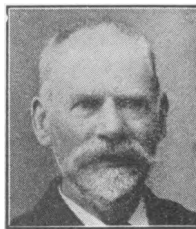
Sonnich Thomsen
Død 1933, 75 Aar

Frk. A. P. Sonnichsen
Født 9. Oktb. 1875

Theodor Lorenzen
Død 18. Oktb. 1933, 50 Aar

J. Fr. Lorenzen
Død 10. Sept. 1930, 76 Aar

Parter og Aktier i mange Sejlskibe og blev Reder for adskillige af Skibene i Sønderho. Han var saaledes Reder for:

- Bark Christine, ført af N. Hansen.
- Skonnert Anne Marie, ført af H. N. Mandø.
- „ Mary, ført af Jes Mikkelsen.
- „ Lene, ført af J. N. Jepsen.
- „ Fides, ført af Chr. Jensen.
- „ Fortuna, ført af Jens Anthonisen.
- „ Ema, ført af Thøger Nielsen.

Skonnertbrig Fides, ført af Niels Nielsen.

Brig Familiens Haab, ført af N. M. Kromann (død 1896).

Da det begyndte at gaa tilbage med Sejlskibsfarten, og Antallet af Skibe svandt ind ved Forlis, Salg og Ophugning, søgte han at samle den indvundne Kapital fra Assurancen og Salget for derved at opnaa en Mulighed for at gaa over til Dampskibsfarten. Til Jernsejlskibene, som man begyndte at indkøbe i 1890erne, havde han ingen Tro. Han var paa det rene med, at deres Tid kun vilde blive kort, hvad ogsaa viste sig blev Tilfældet. Han kunde imidlertid ikke faa de gamle Sejlskibsførere overbevist om sine Anskuelsers Rigtighed paa nævnte Omraade. De mente nemlig ikke, at Dampskibene kunde sejle saa billigt som Sejlskibene. Heri blev de som bekendt dybt skuffet, og Fanø gik derved Glip af en ny Æra. Men takket være Fanø Sømandsstands maritime Dygtighed og udmærkede teoretiske Uddannelse finder vi dem nu som Officerer indenfor de største Dampskibsselskaber i vort Land.

S. M. Kromann døde 22. Avgust 1913, 69 Aar.

Forretningen gik derefter over til Svigersønnen, P. Thøgersen, der foruden at fortsætte den gamle Virksomhed har anlagt et Elektricitetsværk og Mølleri.

Salt og Saltværker.

Saa langt tilbage i Tiden, som Fiskeriet er drevet fra Fanø, har Tilvejebringelsen af Salt været af den største Betydning for Befolkningen, da al Fisk, der solgtes videre, nødvendigvis maatte saltes og ligesaa Husets eget Behov af Fisk for Vinteren; men Udgifterne til Indkøbet af Salt var i Forhold til Fiskens Salgsverdi saa betydelig, at det for de fattige Fiskere tidt var uoverkommeligt for dem at udrede Pengene hertil. Da Saltet ikke alene var belagt med en ikke ringe Told, men Handelen dermed

en lang Tid monopoliseret, er det let forstaaeligt, at Fiskerne greb til at indsmugle denne Vare. Vindtørring af usaltet Fisk fandt ogsaa Sted, men da denne Vare ikke opnaaede saa god Pris som den saltede, var det kun i Nød og Betryk, man greb hertil. Noget Salt kunde man dog om Sommeren indvinde af Havvandet. Man anbragte Kar om Sommeren ved Stranden og fyldte dem med Havvand; eftersom Vandet fordampede fyldtes Karrene med Vand, og tilsidst, naar alt Vandet var fordampet, var der et stort Lag Salt i Karret. Om Vinteren sattes Gryder oven paa Bilæggerovnen, fyldt med Havvand. Ved Fordampning af Vandet indvandttes der da ligeledes en Del Salt. —

Af et Brev fra 1699, som en Ribe Købmand Peder Erichsen Skonning har skrevet til Birkefogden Søren Dunch, hvilket Brev Birkefogden har indført i Tingbogen, ses, at Købmanden holdt Lager paa Fanø af Salt. Brevet er dateret Ribe den 2. April 1699, altsaa lige i Foraarsfiskeriets Tid, og stilet til „Høje og fornemme gode Ven Sgr. Søren Dunch“, der, som det synes, har forestaaet Udleveringen af Saltet til Fiskerne. Skonning anmoder ham om, at „naar en og anden trænger til Salt til hans Fisk — som Gud giver de fattige Folk noget af der paa Ølandet — maa de efter Aftale med Eder, de som i denne onde Tid ikke kan blive noget betroet, og de dog i deres Nødstid kunne hjælpes, naar man nogenlunde kunne blive skadesløs, maa I være saa god for mig at sælge til dem, som behøver noget, af de 100 Tønder grov Salt, jeg har ladet did komme, og hvorefter til Nødtrængende kan udborges en Del til dem, I selv synes, saasom jeg vel tror, at dersom de ikke saaledes fik Hjælp hos Eder, at de da hverken fik Fisk saltet eller kunne holde Livet med Føde, tilmed og naar Saltet ikke gaar fra Haanden i denne Tid, kunne dette ogsaa derved tage Skade i adskillige Maader — — —.“

Den gode Ribe Købmand, der ogsaa har Penge tilgode hos Fiskerne for andre Varer, ser jo nok sin Fordel i at støtte dem med yderligere Kredit, men hans Priser paa Saltet forekommer Fiskerne for høje, og i de paafølgende Aar indsmugles der saa meget Salt, at der fremkommer en Forordning (28. Maj 1701), der paabyder Toldvisitørerne paa Fanø „imod de Tider, naar Fiskeriet begynder og indtil det dermed ender at forfatte maa nedlige Ekstrakter paa, hvor meget Salt hver Maaned kan være til Fiskeriet indført og forbrugt, og hvormeget for hver Mand

derefter er forbleven i Behold," da det formodes, at Fiskerne indsmugler Salt, Brændevin og Tobak, naar de er Syd paa for at sælge deres Fisk. Denne Foranstaltning synes ikke at have hjulpet, thi i 1709 lader Kgl. Majestæts Tolder Jep Pedersen Enholm i Ribe beordre Toldinspektøren i Sønderho, Rasmus Mikkelsen, til at undersøge, af hvad Grund der næsten intet Salt mere fortoldedes dér paa Øen, af hvilken Grund han lod 12 Fiskere indstævne til at møde i Fanø Birketing 3. Oktober som mistænkte for at indsmugle Salt til deres Fiskevarer, naar de var Syd paa for at sælge dem, „da der paa Fanø-Land i dette Aar saa ringe Kvantitet af stor Salt er vorden brugt saasom der i nævnte Specie en mærkelig, ja utrolig Forskel er i det forbrugte Kvantum paa indeværende Aars og næstforløbne tvende Aarings Afgang, idet ej saa meget aarlig paa mange Tønder nær skal være brugt som forhen, hvorved Kgl. Majestæts allern. paa budne Toldsum og Rettighed mærkelig forringet er.“

Paa Birketinget fremstod de 12 Mænd „som endrægtelig paa egne og alle Landets Indvaaneres Vegne, efter at Eden af Lovsbogen var oplæst, vidnede og tilkendegav, at de højlig havde været tiltvunget og samtlige foraarsaget deres Fisk, som Gud dem i dette Aar havde forlenet med formedelst Saltets umaadelige Dyrheds Skyld, hvilket de derfor ingenlunde formaaede at købe, har maattet lade vindtørre og derfor fast lidet eller intet Salt dette Aar have brugt, tilmed havde ogsaa denne besværlige og dyre Tid tvunget dem saadan deres Fisk, som meldt er, uden Salt at tilrede, fordi de fleste Indvaanere formedelst Armod og Trang for Brødets og Kornets høje Pris næppelig kunde overkomme til sig og deres fattige Børn at købe, mindre deres Fisk dette Aar som tilforn at salte, og berettede bemeldte Mænd i det øvrige, at i Stedet for de tilforn havde udsejlet til deres Fiskefangst paa Havet efter Hvidlinger nu med smaa Baade maatte ligge her under Landet og fiske Bakskuller eller smaa Flynder, som ikke tager noget Salt og kunde ej overkomme Saltet at købe, som Hvidlingerne udfordrer for berørte Brødkorns Skyld at købe, ej heller Saltet at kunde faa at borge, hvorfor de ej heller efterdags kunde fiske, før Gud dem bedre Tider vilde forlene, hvilket de tilkendegav at være den rette Hoved Aarsag til Saltets ringe Afgang her paa Fanø i dette Aar, der saaledes sig i al Sandhed forholder, de til nærmere Bekræftelse erbød med Saligheds at stadfæste og aflagde derefter de 12 Dannemænd

deres Helligaands Ed med oprakte Fingre efter Loven saaledes at være i Sandhed som indført findes.“ Saaledes staar der i Tingbogen.

Hermed reddede Fiskerne sig ud af Anklagen.

Efter Toldrullen af 1732 var Tolden af Lüneburger Salt for en Læst (18 Tdr.) 16 Daler, dertil kom Konsumtions- og Akcise-Afgiften, og Landets største Forbrug dækkedes af Indførselen; men da man under Arbejderne paa den nye Dok paa Christianshavn i 1735 fandt en Saltkilde, og det deraf indvundne Salt syntes godt, blev det skønnet at kunne dække Landets Forbrug, og blev der da ved en Forordning af 29. Marts 1737 forbudt at indforskrive smaat Salt til Danmark. (Ikke desto mindre indførtes ved Indsmugling fra Norge, England og Hamburg en Mængde Salt til Fanø og omliggende Pladser, hvor der fiskedes).

Regeringen gjorde alt for at komme Indsmuglingen af Salt til Livs og paalagde under Trusel af Embedsfortabelse og fiskal Tiltale „Toldinspektører, Toldere, Kontrolører og andre Toldbetjente samt Strand-Inspektører og Visitører“ at vaage over, at smaat Salt ikke indførtes.

Trods det, at Straffene for ulovlig Indførsel af Salt var usædvanlig strenge, 30 Daler (96 Kr.) pr. Tønde, smugledes der dog store Partier ind.

Saltværket i Kjøbenhavn maatte imidlertid standse, det gav kun Underskud; og Indførselsforbudet blev hævet 25. Maj 1744.

Ribe og Varde Borgere fik da Tilladelse til at forsyne Indbyggerne paa Fanø „med det behøvende Salt til deres Fiskeri, naar derpaa haves rigtige Passersedler, hvori er indført hvor og naar Saltet er købt og forfaldet.“ Købmændene i de nævnte Byer maa dog ikke have holdt Saltoplaget tilstrækkeligt vedlige; thi efter Ansøgning faar Fanøfiskerne ved Kommercekollegiets Skrivelse af 14. September 1745 Tilladelse til „med egne Baade fra Hamborg at afhente 1 a 2 Læster Spansk Salt til deres Fiskeris Fornødenhed, siden det Salt, som var i Ribe, var udsolgt . . . dog kun alene for denne Gang.“ —

Indsmugling af Salt vedblev dog at bestaa, da Tolden derpaa fremdeles var ret høj, og ifølge Reskript af 19. April 1768 blev det til Forebyggelse af Smuglerierne overdraget Rigets Amtmænd Opsynet med Toldvæsenet, og heri nævnes først og fremmest Salt som Smuglerobjekt.

Endelig faar Fanø sit eget Saltværk, idet Apotekets Bestyrer, *J. P. Fischer*, ved Bevilling af 7. Avgust 1838 faar Tilladelse til at anlægge et Saltværk i Nordby, og „at maa sælge det fra bemeldte Raffinaderi fremstillede Salt til alle og enhver i store og smaa Partier.“

Men paa Grund af den paa Raasaltet hvilende høje Told har han ondt ved at konkurrere med det indførte Salt. Dette foranlediger samtlige Fiskere i Nordby — 20 i Tallet — til at ansøge Kongen om, at det maa forundes *Fischer* toldfri Indførsel af Raasaltet. Denne Ansøgning er dateret 29. Marts 1839 og lyder saaledes:

Til Kongen!

Til Fiskeriet her paa Fanø (d. e. Nordby) forbruges der aarlig omtrent 6 a 700 Tdr. Salt. Dette Salt maa vi, der er fattige Folk, købe her paa Øen, hvilket gør, at det bliver os kostbart, da hver Td. nemlig kommer paa 3 Rdl. a 3 Rdl. 2 Mk. Holst. Kur. Fiskeriet har i de senere Aar desværre kun været maadeligt, og Prisen paa Fiskene har ligeledes været ringe, og den møjsommelige Næringsvej har ondt ved at ernære os og vore Familier. — Da der nu her paa Øen af cand. pharm. *J. P. Fischer* er anlagt et Saltraffinaderi, saa havde vi ventet at erholde Saltet for megen billigere Pris end hidtil; men da *Fischer* ikke selv kunde, paa Grund af Indførselstolden af de raa Saltsten afhænde det synderlig billigere, saa vove vi paa egne og øvrige Fiskeres Vegne at nedlægge allerunderdanigste Bøn for Deres kongelige Majestæt om det ikke allernaadigst maa blive *Fischer* forundt toldfri Indførsel af saa stort et Kvantum raa Saltsten og Søsalt, som der kan medgaa til Fabrikationen af ovennævnte 6 a 700 Tdr. Salt, og hvortil der efter Kynsdiges Angivelse vil medgaa fra 150 til 160.000 Pund Saltsten og 20 a 24 Tdr. raa Søsalt, da nævnte *Fischer* saa har lovet at levere os Saltet mod billig Erstatning for hans Udlæg og billig Godtgørelse for hans Arbejde.

(Underskrifterne).

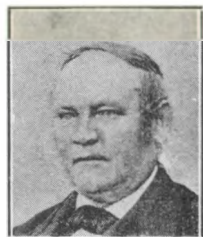
Den ønskede Toldlettelse opnaaedes ikke; dette desuagtet faar *Fischer* efterhaanden Saltværket godt oparbejdet. Det oplyses saaledes i 1848, at Værket arbejder med 2 Pander og tilvirker 2.700 Tdr. Salt aarlig. Der arbejdes med 9 faste Arbejdere foruden Mesteren og undertiden tillige med 8 a 9 Daglejere. *Fischer* havde selv 2 a 3 Skibe, der hentede Saltstenene og Kulene hjem; og med et Par mindre Fartøjer afskibede han Salt og Kul til Ringkjøbing, Varde, Ribe og Byer i Hertugdømmerne; og da han tillige anlagde en Smedie, gav hans Virksomhed Beskæftigelse til mange Mennesker. Efterspørgslen efter Salt blev tilsidst saa stor, at *Fischers* Værk til Tider ikke kunde levere til

Konsul Fr. Kolvig
Død 10. August 1880, 62 Aar

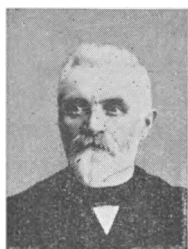

P. Duysen
Død 1868, 48 Aar

C. V. Kolvig
Død 17. Maj 1883, 73 Aar

strækkeligt. Dette foranledigede Købmand *Simon Johnsen* til ogsaa at anlægge et Saltværk, hvilket han opførte i 1848. Det er dog vist blevet for meget med 2 Saltværker, thi Aaret efter flytter *Fischer* til Ribe og overtager en Købmandsforretning dér. Han ønskede da at afhænde sit Saltværk paa Fanø, hvilket fremgaar af en Annonce i „Berl. Tid“ for 17. November 1849. I denne Annonce hedder det, at „Saltværket bestaar af 31 Fag grundmuret og teglhængte Bygninger med 3 Kogepander, hvoraf den største Bygning med 2 Pander er forrige Aar opført af nyt. En solid Beboelseslejlighed paa 13 Fag, ligeledes grundmuret med dels malede, dels tapetserede Værelser. Køkken og Bryggers, Stald til 2 Heste og 3 Køer med Lo, tvende mindre Pakhuse, en Smedie med Værktøj, en Mølle til at trække Vandet op med og alt til Værket hørende Inventar samt en Del Jorder. Der kan ugentlig raffineres 100 Tdr. Salt og derover og finder god Afsætning til de nærmeste Købstæder, ligesom man billigt kan forsende Saltet til Østkysten af Jylland og Bælterne med de Fartøjer, som om Foraaret søger Fragt dér.“

N. N. Svarrer
Død 1901, 70 Aar

Fischer fik dog ikke Saltværket solgt den Gang; men i 1853 sælger han Fjerdeparten deraf til *P. Duysen*, der samtidig forpagter hele Værket. I 1855 køber Brødrene *C. V. Kolvig*, Nordby, og *Konsul Fr. Kolvig*, Ribe, de tre Fjerdeparter. De driver Værket fra 1855 til 1875. De drev ogsaa et betydeligt Skibsrederi og Fragtfart med følgende Skibe:

Kuf Mette Cathrine.
 „ Seraphia.
 Tjalk Johannes.
 Jagt Marie.
 Evert Dagmar.
 Galeas Ellen.
 „ Mette Cecilie.
 „ Anne.
 Skonnert Marie.
 „ Snapop.
 „ Apollo.

Brødrene *Kolvig* solgte Saltværket til Skibsfører *N. N. Svarrer*, der drev det til henimod 1888, da det nedlagdes.

Kalkbrænderi.

En Industri, der i sin Tid var af ikke ringe Betydning paa Fanø og hele Kysten fra Varde til Tønder, var Kalkbrænderi. Kalken fremstilledes af Muslingskaller, hvoraf der fandtes udsømmelige Gruber langs Strandkanterne og Udsandene mellem Vesterhavsøerne og Fastlandet. Skælkalken, som den kaldtes, havde en Bindeevne nær op til Cement og anvendtes udelukkende, til Cementen fik en mere almindelig Anvendelse. Der var til Midten af forrige Aarhundrede Kalkværker i V. Vedsted, Ribe, Tjæreborg, Strandby, Janderup og Varde samt paa Fanø. Det første Kalkbrænderi, vi hører om dér, var det af *Jens N. Baggesen* omkring 1700 i Nordby anlagte. Brødrene *Kolvig* drev ligeledes Kalkbrænderi baade i Nordby og i Ribe. I Sønderho fik Skipper *Niels Jepsen Pedersen* (død 1858, 71 Aar) under 14. November 1812 Bevilling paa at drive Kalkværk. Han drev det til omkring 1850.

Sæbesyderi.

I 1851 søgte Smed *Abraham S. Abrahamsen* i Nordby om Bevilling til at anlægge et Sæbesyderi. Sogneforstanderskabet anbefalede hans Ansøgning med følgende Paategning: „I Betragtning af det for Kommunen gavnlige, at Industrien udvides i forskellige Retninger, meddeler Forstanderskabet nærværende Ansøgning sin bedste Anbefaling. De lokale Forhold er imidlertid her af den Beskaffenhed, at man ikke tør undlade at be-

mærke, at al mulig Hensyn bør tages til Forebyggelse af Ilds-
vaade.“

Det var alle de straatækte Bygninger, Forstanderskabet
tænkte paa.

Abrahamsen fik Bevillingen under 14. Juli 1851. Det blev
ham paalagt „i Henseende til Værkets Indretning og Drift nøje
at rette sig efter, hvad der af Brandvæsenet og Sundhedspolitiet
i saa Henseende maatte foreskrives.“

Han døde 1861 ugift. Sæbesyderiet blev ikke fortsat efter
hans Død.

Ved en beklagelig Sættefejl er der som Overskrift over det følgende Afsnit sat Jagt og Fiskefangst, i Stedet for

JAGT OG FUGLEFANGST.

Sælhundefangst.)*

OMKRING Fanø har der alle Tider levet store Flokke af Sælhunde. Den rige Fiskebestand har afgivet tilstrækkelig Føde for disse ret graadige Dyr, der derved var til stor Skade for Fiskeriet. De var derfor efterstræbt, dog ikke alene af den Grund, men ogsaa fordi Trannen anvendtes til Belysning og Indfedtning af Søstøvler. Skindet fandt ogsaa udstrakt Anvendelse som Beklædningsgenstande, særlig til Huer (Møtser kaldet), Veste og Støvler; altid med det laadne udad. Ogsaa til Tegneböger og Tobakspunge samt Stolesæder o. m. a. fandt Skindet Anvendelse. Til Beklædning anvendtes kun unge Dyrs Skind, der, naar de blev behandlet (alluneret) paa rigtig Maade, var aldeles fri for Tranlugt. Kødet af de unge Dyr anvendtes tidligere meget ofte til Menneskeføde. En Sælhundebøf smagte fortræffeligt. Paa Lavvande søgte Sælerne op paa de mange Udlande, hvor de kunde ligge og sole sig i store Flokke. Her fangedes de paa en noget barbarisk Maade ved Hjælp af Sælhager; det var Planker, hvorpaa var anbragt en Del Jernhager. Disse Planker med Hagerne i udlagdes paa Sandene, hvor Sælerne plejede at komme, lidt nedgravet i Sandet. Jægerne søgte at komme bag om Flokken og derpaa drive den ned mod Vandet, hvor Hagerne laa. Sælerne blev da spiddet paa Hagerne, hvorefter de blev dræbt med Knipler. Dog skete Jagten ogsaa med Geværer.

Landhusholdningsselskabet udsatte i sin Tid Præmier for Udryddelse af Sælerne. I 1778 har Søren Jepsen i Nordby erhholdt Selskabets Præmie paa 5 Rdl. for i dette Aar at have skudt 33 Sæler. Sognefoged Morten P. Terkelsen, ogsaa i Nordby (død 1806, 75 Aar), der havde været med i Nordishavet paa Sælhundefangst baade med Madamme Rahrs og Niels Jacobsens Skibe, begyndte i Aaret 1777 at drive Jagt paa Sælerne. I 1779 skød og dræbte han 53 Sæler og fik Selskabets mindre Sølvmedaille og 10 Rdl. kontant. I 1780 dræbte han 66 og fik

*) Jagtrettigheden tilhørte Beboerne i Fællig. De erhvervede sig denne Rettighed ved Øens Køb i 1741, se 1. B. S. 39.

den store Sølvmedaille. I 1782 Sølvmedaille for 44 Sæler. Samme Aar fik Gaardmand Peder Andersen List paa Rømø Guldmedaille for at have nedlagt 82 Sæler. I 1781 fik Terkelsen Sølvmedaillen for 46 Sæler og i 1784 en Præmie for 53 Sæler, han dette Aar havde nedlagt. Hans Søn Peder Morten Terkelsen (død 1829, 63 Aar), der med sin Galease „Die schnelle Jäger“ ofte havde været i Nordishavet paa Sælhundefangst, var ligeledes hjemme paa Øen en dygtig Sælhundejæger.

Nu er Sælerne ikke tilstede i saa stor en Mængde som før, og Sælens Produkter er næsten værdiløse. I nogle Aar udbetaltes en Præmie paa 2 Kr. for hver dræbt Sæl, men dette finder ikke Sted mere.

Kun nu og da skydes nogle Sæler af sportslystne Personer.

Fuglekøjerne.

Vi ved, at i den forhistoriske Tid var Danmark i det væsentlige en stor Skov, spættet med Søer og Moser. Her paa Vestkysten lyder Sagnet, at engang kunde en Spurv hoppe fra Gren til Gren fra Ribe til Varde. Vildtet var da tilstede i stor Mængde, og Menneškets Kamp for Tilværelsen nødvendiggjorde en Jagt paa disse Dyr, dels for at kunne skaffe sig Føde og Klæder, men vel ikke mindre for at kunne leve i Fred for Rovdyr. De Vaaben, vore Forfædre i længst forsvundne Dage benyttede sig af, var højst primitive: Slynge og Bue med Pilespids af Flint var vel nok almindeligt, men ved Hjælp af Snarer, Net, Fælder og Faldgruber fangedes baade Fugle og Dyrevildt. Net og Snarer har i umindelige Tider og lige op til Nutiden været benyttet som Fangstmidler paa Fanø, ved hvis Kyster Trækfuglene, særlig Vildænder og Vildgæs, slaar sig ned om Efteraaret paa deres Træk sydpaa. I den saakaldte Kong Valdemar Sejrs Jordebog er optaget, sikkert nok i Jagtøjemed, et Afsnit, der kaldes „Ølisten“, en Fortegnelse over alle de mindre Øer med Angivelse af, hvad Vildt, der findes paa hvert Sted, og om der findes „hus“, saaledes for Fanøs, Mandøs og Rømøs Vedkommende; dette Ords Betydning er vore Forskere ikke rigtig klar over. Dr. O. Nielsen oversætter det som Taarn, Borg eller Befæstning, medens andre mener, det er et Hus, hvor Kongen med sit Følge under Jagten kunde faa Nattely. Begge Opfatelser synes mig udmærket godt kan forenes. Det er jo ikke utænkeligt, at Kongerne, der ofte residerede i Ribe og derfra

sejlede ud med Flaaden, har befæstet de yderste Punkter for Indsejlingen, nemlig Mandø og Fanø, der paa dette Tidspunkt laa hinanden nærmere, kun adskilt ved Ribe Aas Strøm gennem Vaderne, til Beskyttelse mod Fjender og Sørøvere; samtidig kunde en saadan Borg godt gøre Tjeneste som Jagtslot, hvad flere Forskere mener, er det rigtige.

I „Ølisten“ findes angivet, at der paa Rømø, Sild, Før og Amrum, foruden at der er „hus“, findes Harer, paa Amrum til- lige Kaniner, medens der for Fanøs og Mandøs Vedkommende kun findes angivet „hus“; skal dette Ord saa forstaas at være et Jagtslot, kan de kongelige Jagter paa Fanø kun være gaet ud paa Jagten efter Fuglevildt, af hvilket der i umindelige Tider og sikkert ogsaa den Gang har været rigeligt ved de nævnte Øer.*) Paa hvad Maade Fangsten er sket, ved vi ikke, muligt ved Hjælp af Falke. Indtil Midten af det attende Aarhundrede blev Krudts- vaabnene af Jægerne betragtet som „Djævelskab til stor Fordær- velse for Jagten, da Vildtet derved forjagedes“. De ældste Be- retninger, vi har om Jagten paa Trækfuglene, gaar ud paa, at de fangedes i Net af forskellige Slags. I 1756 er der Strid mel- lem to Mandøboere om Retten til at sætte „Røggers Garn“ et bestemt Sted.

I tidligere omtalte Indberetning af 1791 fra Pastor O. T. Foss, Sønderho, hedder det om Fuglevildtet:

„Af Fjeder-Vildt er vel mange og mange Slags deraf (skjønt der fanges og skydes ikkun faa), saasom Vildænder, Regnspe- ver, Smender, Brokfugle, Strandmaager foruden mange andre Arter og Slags ved Strandbredden, baade til Øster og ved Ve- sterhavet.

Den bedste Fangstmaade tilforn var de saakaldte RøysGjæs- Garn, som blev sat paa de forommeldte Sande eller Grunde: Trinden eller Kiel-Sandet. Disse Garn blev saa højt opstillede paa lange Stager, at de ej kom under Vandet ved daglig og sæd- vanlig Flod, men saaledes, at de alene hængte ved Vandet, og i de lange mørke Høstnætter i Stormvejr kunde det ske, at en Flok paa 10 i Tallet og derover kunde flyve og snart indvikle sig deri.

Men naar det var lys Maane eller klart Stjerneskin og godt

*) I Præsteindberetningen af 20. Avgust 1743 hedder det: „Af Fugle- vildt er her en Del, men allermest af de, som opholder sig ved Vandet, thi ses i Efterhøsten paa Fjorden en stor Mængde af vilde Ænder og Gæs.“

Vejr, blev ingen fanget, thi da holdt Fuglene sig stille. Fjere-
rene af disse var gode og til stor Fordel, og Kjødet spises af
mange, som sparede en Slagt dermed i de Tider.

Nu er denne Næring m. m. ikke mere. Nogle faa af de stør-
ste Lodsejere, som ere hjemme om Høsten, har fundet paa at
stille et Garn an i et Par Flodsteder her i Marken, kaldet Tues
og Gjerlufs Dale, hvor der om Høsten plejer at staa noget Vand.
Garnet eller Slagnettet er anstilt over Vandet, med et Tov fra
hver Ende, den ene fæstet i Floden, og den anden paa Landet
til et Hul eller Skjul, som de ligger i. Naar det nu er mørke
Nætter, Stormvejr og Højvande, søger Fuglene i Flokketal ind
paa Landet i disse Vandflode, og naar de kan naas med Garnet,
kan Fangeren i et Øjeblik sænke det over dem, saaledes at faa
af dem undslipper.

Der kan saaledes i en mørk Nat undertiden fanges 20 a 30
Vildænder og Smænd, som er meget fede og delikate at spise
og nyttige med deres Fjedre for dem, de fanges af. Men det
er kun faa, der kan og tør driste sig til dette Arbejde, fordi der
maa lides en stor Kulde og ligges en hel, lang og mørk Nat igen-
nem i og ved Vandet uden at røre sig; derover er det og en
Sjældenhed at faa nogle af disse Fugle til Købs.“

Røjpgæsgarn har været opstillet og brugt til Fangst indtil for
ca. 30 Aar siden. Det var ikke helt fri for at være Dyrplageri
at fange Gæs paa nævnte Maade, da Fuglene tidt hang halvdøde
i Nettet i mange Timer; thi Ejeren eftersaa kun Garnet et Par
Gange i Døgnet.

Fangsten med Slagnet i Vandfloderne paa Heden eller mel-
lem Klitterne standsede efter ældre Folks Fortælling, da Told-
assistent Feerup i 1824 kom til Sønderho. Han var nemlig en
vældig Jæger, der gerne strejfede om med Bøssen baade efter
Hare- og Fuglevildt og ikke som Fanøboerne respekterede de
enkelte Mænds formentlige Eneret til at fange Vildænder med
Net, men brugte sin Bøsse, hvor han saa Vildt. Herved bort-
skræmmede han Ænderne fra Vandfloderne, hvor Slagnettet var
opstillet. Da Feerup ikke kunde forbydes at drive Jagt med
Bøsse, og en Henstilling til ham om at holde inde med Skydnin-
gen ikke frugtede, blev de, der fangede med Slagnet, nødt til
at standse deres Fangstmaade; siden er denne Maade ikke ble-
ven brugt, og Nettet's Anvendelsesmaade er bleven glemt.

Men de Hundrede Tusinder af Vildænder, der om Efteraaret

Dammen i en Fuglekøje.

trak sydpaa fra Rugepladserne paa Grønland, Island, Færøerne og det nordlige Norge og paa deres Træk slog sig ned i Bugten paa Fanøs Østkyst og forblev der et Døgn eller to, sjældent længere, for derefter at vige for et nyt Hold, lige saa talrigt, kunde nok friste til Spekulation over Fangst af disse lækre Fugle.

Nogle Mænd i Sønderho, Skibsfører *Thomas J. Anthonisen*, Gaardejerne *Søren Larsen* og *Mads Sørensen* anlagde derfor i 1866 en saakaldt Fuglekøje. Disse Fangstindretninger har været kendt paa de frisiske Øer, i Holland og Belgien samt i England langt tilbage i Tiden. Paa Føhr anlagdes den første Køje omkring 1713, i 1748 den anden, og den tredie anlagdes paa Vesterland-Føhr i 1766. Interessenterne faar 1768 Bevilling paa, at ingen Fuglekøje maa anlægges i dens Nærhed, og faar det tilgrænsende Omraade fredet „for Slagnetter, Skyden og Larmen, item Fiskeri og Natsyngen i de til Køjen førende Vande eller paa anden utilbørlig Maade de vilde Ænder at dræbe, de tæmmede Lokænder at adsprede eller dem i andre Tilfælde at være dadelig eller hinderlig i Fangsten“ mod at erlægge 8 Rdl. aarlig til Kongens Kasse. Aaret efter bliver der anlagt en Køje paa Sild ved List, siden flere og ligeledes paa Amrum. Anlægssummen for disse Køjer opgives at have været ca. 5000 Mark.

Tyskland har for Tiden 11 Køjer i Brug med en gennemsnitlig aarlig Afkastning af omkring 40.000 Ænder; i Belgien er der 4 Køjer; England har ikke færre en 21 Køjer, der dog alle er af

mindre Dimensioner, og som kun giver omkring 500 Ænder aarlig hver, idet Englænderne kun driver deres Køjer som Sport og ikke som egentligt Erhverv. De fleste Køjer findes i Holland; her findes ikke færre end 145, hvoraf de fleste er fordelt over Provinserne Gelderland, Syd-Holland og Nord-Brabant. Det aarlige Gennemsnitsudbytte beregnes til ialt omkring 300.000 Ænder. Det er hovedsagelig Stokænder, Krikænder og Pibeænder, som fanges dér. Ænderne, der fanges, er belagt med en ikke ringe Beskatning, og der er bygget en hel Hermetik-Industri op med de fangne Ænder. Produktet gaar særlig til England; men ogsaa i Danmark kan findes hollandske hermetikbehandlede Ænder, der paa deres Træk sydpaa har passeret vort Land, hvor de jo ikke mere maa fanges, hvorom senere skal fortælles, og nu er vendt tilbage for at fortæres i en fordyret Tilstand — mærkelige Forhold!

Der findes nu paa Fanø 3 Fuglekøjer. Den ene ligger ved Albuebugten i Nordby Sogn og er anlagt omkring 1880 og kaldes almindelig Thyssens Køje, fordi Møller D. Thyssen i Nordby i sin Tid var virksom for dens Anlæg og til sin Død var stærkt økonomisk interesseret i den. Den anden, den i 1866 anlagte, ligger noget sydligere, og den tredie, anlagt i 1888, ligger i „Chresten Ibsens Sande“ og er den sydligste, anlagt af Familien Knudsen i Sønderho. De to sidste ligger i Sønderho Sogn, alle paa Fanøs Østside paa et Engdrag bag høje Klitter og ganske tæt ved Havet, der paa denne Kyststrækning er meget lavt og dækker over flere Tusinde Tdr. Land Klæg og Sandvader, som paa Ebbetiden, altsaa 2 Gange i Døgnet, ligger tørre. Paa disse Vader er der en rig Vegetation af Søplanter med Snegle, Orme, Aal og Smaafisk, der er udmærket Føde for Ænder og andre Svømme- og Vadefugle som Regnsøver, Ryler, Strandpibere, Strandkader, Sandløbere, Bekkasiner, Maager og Terner og mange andre Smaafugle. Der er paa Ebbetiden en Travlhed og Liv uden Lige blandt disse forskelligartede Fugle; man hører de forskelligste Lyde, der næsten kan lyde, som var de harmonisk afstemte. Jeg har, skønt langt fra musikalsk indstillet, haft mange stille og fornøjelige Timer i dette store Øde, hvor der uden om Fuglenes Kalden, Fløjten og Snadren er en vidunderlig Stilhed, siddende paa „Svendsbjerg“, den højeste af Klitterne i Køjernes Nærhed, og skuet ud over Vaderne med det da begyndende Esbjergs Fremkomst paa den høje Klit og Ribe Dom-

kirke i Baggrunden. Alle de mange Fugle har paa Ebbetiden i skøn Sammenblanding travlt med Furageringen; de kommer godt ud af det med hinanden, intet Slagsmaal forstyrrer Idyllen, hver passer sit — Maaltidet. Først naar Fuglene letter, slutter Individerne af samme Art sig sammen. Menneskene kunde, om de vilde, lære meget her om sand Kammeratskab.

Med den stigende Flod forlader de store Flokke af Vildænder Vadehavet, og Trækket til Køjerne begynder.

En Fuglekøje spænder over et Areal af ca. 4 Td. Land. Centrum dannes af en stor sekskantet, ca. 7000 Kvadratalen stor Dam, omgivet af Volde, der er beplantet med lave Buske. Fra hver af Damens seks Hjørner løber der ind mellem høje Træer en buetformet, vandfyldt Kanal, hvis Længde i Krumningen er ca. 45 Meter, i lige Linie fra Begyndelsen til Spidsen ca. 33 Meter. Uden om Dammen og Kanalerne er der plantet Træer af mange Arter, ogsaa Frugttræer, der giver godt Udbytte, og Grænserne for hele Anlægget er høje Volde med dybe Grøfter udenom for at skærme det for løsgaaende Kreaturer og skaffe mest mulig Ro og Naturstilhed i Dammen. Vandets Dybde i Dammen er 1 a 1½ Meter med Tilløb af frisk, fersk Vand efter Behov. Kanalerne, der er dækket med Traadvæv, løber spids ud og ender i en Ruse, hvori Ænderne havner som Fanger, drevne eller lokkede derop af Fangemesteren. Langs Kanalernes ene Side gaar en lav Vold, og paa den anden Side, begyndende ca. 1 Meter fra Dammen, er der skraat opstillede Rørskærme, der danner Kulisser, saa høje, at de fuldkommen kan skjule Fangemesteren. Trærnes Kroner og Grene gaar ud over Skærmene, saa at Fangemesteren ogsaa kan færdes uset fra Luften eller af Ænderne i Dammen, ligesom han ogsaa kan færdes fra

Kanal med Skærmene.

og til sit lille Pavlun, hvor han opholder sig mellem Fangetiderne, uden at blive set af Ænderne.

For at Fangsten skal lykkes, ved at de vilde Ænder lokkes fra Dammen op i Kanalerne, maa Fangemesteren have Hjælp af Trækænder og Lokkænder. Til dette Øjemed maa der hvert Aar i Fangetidens Begyndelse i Avgust Maaned indfanges en Del Ænder, der i et Antal af 150 a 200 Individuer anbringes i „Tæmmerum“; det er smaa straatækkede Huse med Lys fra oven, opstillet mellem Træerne et Stykke fra Dammen. En lille Dam findes i Tæmmerummet, og her vænnes Ænderne til at æde Byg, til en Begyndelse først, naar de er godt sultne, siden med Begærlighed. Naar det antages, at de — efter ca. 3 Ugers Forløb — er færdige med Dressuren, mærkes de med Huller i Tæernes Svømmehud. Hver Køje i Danmark og i Udlandet har sit eget bestemte Mærke, hvormed Lokkænderne mærkes, og Ejendomsretten til disse respekteres af enhver Køje, saa at, hvis det sker, en fremmed Lokkeand, efter at de stækkede Vinger efter Fældningen er vokset ud, er fløjet og kommer i en anden Køje, bliver den ikke indfanget og dræbt, men sluppet fri; den betragtes som Tabu. De tæmmede Ænder, der samtidig stækkes, slippes nu ud i Dammen, hvor de fremdeles daglig fodres med Byg — en Køje bruger 50 a 70 Tdr. Byg af bedste Sort til dette Øjemed aarlig — og næsten lærer Køjemanden at kende. Ved en svag, bestemt lille Fløjtetone fra Fangemesteren, naar Lokkænderne skal fodres, møder alle ved Dammens og Kanallernes Bredder og faar deres daglige Maaltid. Fangemesteren er nu naaet saa vidt i sin Dressur, at der kan tænkes paa Fangst. Han maa forøvrigt selv være dresseret og oplært til sit Arbejde, som kræver en rolig, taalmodig og besindig Mand, der ligesom er Lokkændernes Fortrolige; men da Ænderne har en fin Lugtesans og er meget mistænkelige for en fremmed Lyd, maa han passe altid at være iført samme Klædedragt lige fra Filtskoene til sin lodne Kabuds. Denne Klædning ifører han sig hver Dag ved sin Ankomst til Køjen, og den bliver aldrig brugt uden for denne. Han maa bevæge sig lydløst og sikkert og passe paa, at han ikke skræmmer andre Fugle eller Dyr, der opholder sig i eller ved Køjen; skulde dette ske, kan de ved deres Advarselskrig eller Flugt faa hele den fremmede Andeflok i Dammen til at lette og forsvinde. Han medfører altid et Stenkrus, hvori er lagt nogle Gløder af en bestemt og ensartet Slags Tørv, hvis

Røg skal bevirke, at Ænderne ikke kan lugte ham. I tidligere Tid indførtes til dette Brug Tørvene fra Holland; men danske Tørv kan dog ogsaa bruges og har været brugt i mange Aar.

Mange af Lokkeænderne overvintrer i Køjen og bliver det paafølgende Aar ligesom mange af de i Sæsonens første Tid fangede og dresserede Lokkeænder, hvis Svingsfjer er vokset ud, anvendt som Trækænder — en lille Forfremmelse fra at være Lokkeænder. Trækænderne, der er fuldt fortrolige med alt, hvad der foregaar i og uden for Køjen og er kendt med det gode Madsted paa Vaderne i Ebbetiden, samles dérude som frie Fugle med deres Kammerater, der er paa Rejse fra det høje Nord til de talrige Smaasøer i Europas sydlige Egne. Naar saa de store Andeflokke ved Flodens Ankomst letter og kredser lidt vildfarende og sky ind over Landet, agerer Trækænderne Anførere og leder dem op i de skovkransede, idylliske Damme, der ligger saa lokkende, fredelige og skærmende i Fuglekøjernes Centrum, og hvor en hel Flok af Kammerater — de stationære Lokkeænder — svømmer sorgløse omkring. Her kan ingen Fare øjnes; der slaas et Par Sving i Luften hen over Dammen, og med Susen og Brusen kaster de sig ned i det fredelige lille Vandhul, hvor de kan ligge lunt for Vinden — budt Velkommen af Lokkeænderne. De aner ikke, at Fangemesteren har ventet paa deres Komme og fra sit Skjul har frydet sig over deres Sving i Luften og nu med begærlige Øjne fryder sig til en god Fangst fra den med Ænder overfyldte Dam. Er der nu bleven Ro i Dammen, kommer Fangemesteren forsigtig frem; skjult af Træerne og Jordvoldene, og kamoufleret af Tørverøgen gaar han lydløst til sin Mordergerning bag Rørskærmene, hvorfra han, selv uset og ubemærket, kan kigge ud i Dammen. Han har nemlig til Fangsten valgt den Kanal, der gaar ud i Dammen mod Vinden. Ganske stille kaster han nu Byg ud i Kanalen fra sit Skjul bag Skærmene til Lokkeænderne, der strækker Hals efter det lækre Byg og efterfølges af en Flok af de fremmede Ænder, der intet ondt aner. Han gaar saaledes fra den ene Skærm bagom til den anden op mod Kanalens Spids. Naar hele Flokken er kommet op i den med Traadvæv overdækkede Kanal, gaar han stille bag om den imellem den og Friheden i Dammen og stikker kun Haanden frem fra Skærmen. Det er nok til, at Flokken af vilde Ænder flygter op i Rusen foran Kanalens Spids, mens mange af de gamle Lokkeænder stille vender tilbage til Dammen —

deres Forræderi er endt. Nogle af dem følger med i Rusen og bliver selvfølgelig sluppen fri, naar Fangsten, der udgør fra en^s kelte Individier indtil et halvt Hundrede Stykker, efterses. Æn^s derne gaar næsten altid tavse i Graven; og Fangningen er da sket saa lydløst, at hele Flokken, der ligger i Dammen, intet ondt aner. Fangsten bestaar mest af Krikænder, Spidsænder (paa Fanø kaldet Graafugle) og Pibeænder (paa Fanø kaldet Smænd); enkelte Moseænder (paa Fanø kaldet Rødben) kan ogsaa fanges, men deres Tilstedeværelse, trods Størrelse og Velsmag, ønskes ikke gerne, da de skriger op ved den mindste Forskrækkelse og forstyrrer Roen for alle de andre Ænder, og volder tidt megen Fortræd. Tilbage er nu Aflivningsmaaden af de fangne Ænder. Denne er — paa Trods af de misundelige Jægers kolporterede usandfærdige Paastande derom — i Sandhed human, hurtig og smertefri. Her som ved alt Arbejde gælder det, at „Øvelse gør Mester“. En uøvet Mand faar heller aldrig Lov at besørge dette Arbejde; det udføres altid kun af den erfarne Fangemester, der forsigtig, men med et rask Tag, griber Anden med venstre Haand og med højre Haand om Halsen paa Fuglen svinger Kroppen i et nu „en halv Tørn“ rundt; derved knækkes Halsen, og uden mærkbare Lidelser er Dyret øjeblikkelig dræbt. Jeg har engang overværet Dræbningen af over 300 Ænder. Ikke én eneste gav en Lyd fra sig, og ikke én gjorde den mindste Bevægelse, efter at Halsen var knækket paa den.

Ænderne lægges nu hen til Afkøling, og Dagen efter ekspederes de til Hotellerne og Vildthandlerne.

Den største Part, der fanges — ca. 90 pCt. — er de smaa, lækre Krikænder. Saaledes fangedes der i 1895 i Sønderho-Køjerne:

Køjen af 1866: 3914 Krikænder, 569 Spidsænder, 111 Pibeænder og 111 Stokænder.

Køjen af 1888: 3857 Krikænder, 249 Spidsænder, 19 Pibeænder og 57 Stokænder.

Forholdet mellem de fangede Arter er omtrent ens hvert Aar; en større Forskel kan indtræde, efter som Forholdet er mellem de forskellige Arter af Lokkeænder. Krikænder er altid de første, der fanges i nyanlagte Køjer, mens de andre Arter næsten aldrig fanges, førend Køjen er tætbevokset. Dykænder besøger ogsaa Køjerne, men dykker altid bort ud i Dammen. Derimod

fanges aarlig nogle Bekkasiner og enkelte sjældnere Arter af Vildænder; de sidste sælges eller skænkes altid bort til zoologiske Haver eller Samlinger. Vildgæs slaar sig ikke ned i Dammen, og Rovfugle generer aldrig Driften. Sker det, at en And dør og bliver liggende, og en Havmaage opdager det, bliver den ved at slaar ned paa den; andre Maager følger Eksempel, og Fangsten er ødelagt den Dag.

Lækattene gør stundom ikke saa lidt Skade. Værre er dog en almindelig Kat, hvis den slaar sig ned i Køjen og gaar paa Jagt efter Sangfuglene, der bygger Reder i Trærnes Kroner; viser den sig ved Dammen, er Fangsten ogsaa ødelagt. Fangmesteren har derfor altid opstillet Fælder, hvori han fanger Katte og Lækatte. Ildere, Maare og Ræve findes ikke paa Fanø. Lækattene er — noget ubetænksomt — indført paa Øen for over 30 Aar siden for at skulle udrydde Spidsmus og Vandrotter, der gjorde stor Skade paa Kornavlens og Marehalmens Vækst i Klitterne. —

Fangsttiden begynder, naar Trækket indtræder. Det sker omkring 20. August, og der fanges kun om Dagen paa det Tidspunkt, der er Højvande. Vejret skal helst være tørt og blæsende; i stille Vejr og paa Regnvejrsgange fanges intet. September Maaned pejer at være den bedste Fangetid. Naar Frost indtræder, er den forbi, ellers kan der fanges til hen midt i December. Trækket til Køjerne er uopløseligt knyttet til Floden og sker ikke for at skaffe Føde. Ænderne er nærmest overmætte naar de slaar sig ned i Køjen. De kommer dér for at dase og hvile og navnlig drikke fersk Vand; men er forøvrigt ivrigt beskæftiget med at gnutte, vaske og pille sig og befri sig for muligt Utøj. Græsset og Trærødderne, der skyder ud i Kan-

Fangmesteren giver en fremmed Trækand Friheden.

terne af Dammen, agerer „Kløpinde“, som det aabne Hav mangler. —

Omkostningerne ved Anlægget af en Fuglekøje er ikke ringe. Med Datidens lave Arbejdslønninger, billigere Materialer og den danske Krones fulde Købeevne kostede Køjen af 1866 ca. 8.500 Kr. at anlægge, og Køjen af 1888, der er nogetmindre med Hensyn til Arealet og Beplantningen omkring Dammen, mens denne er større end i den førstnævnte, har kostet noget mere. De aarlige Driftsomkostninger ligger omkring 1000 Kr. Køjen af 1880 (Thyssens Køje) har været noget dyrere at anlægge. Der maa ved Anlægget ogsaa regnes med, at Udbyttet af Køjerne i de første 4 a 5 Aar ikke dækker Renterne af Anlægssummen eller Driftsomkostningerne. Udbyttet er i det hele taget højst forskelligt, og det ene Aar er ikke det andet ligt. Udbyttet aarligt har varieret fra 0 til 53 pCt., og Antallet af de fangne Ænder kan for alle 3 Køjers Vedkommende sættes til ca. 10.000 Stk. aarlig.

N. J. Anthonisen, der i 31 Aar var Fangemester i Køjen af 1866, har i den Tid fanget over 110.000 Ænder. —

Antallet af de Vildænder, der under Trækket sydpaa slaar sig ned i Bugten ved Fanøs Østkyst, er uhyre. Distriktslæge Rambusch i Sjørup har engang overværet Fangningen i Køjen af 1866 og ved samme Lejlighed overværet Trækket fra „Svendshøj“. Han anslaaer en enkelt Flok Ænder til at tælle mindst 100.000 Individider; og jeg har mange Gange været Vidne til, at naar alle Flokkene, der laa paa en Strækning fra Næsset i Nord indtil omtrent ved Sønderho, en Strækning paa omtrent 8 Kilometer, lettede, blev Himlen ligesom formørket. Deres Antal maa have været flere Hundrede Tusinde. Ikke saa sært, at driftige Mænd spekulerede paa at udnytte denne Rigdomskilde og indfange Fuglene mere rationelt og i større Mængder end hidtil sket i Fuglekøjerne. Fabrikant S. M. Kromann, Sønnen M. H. Kromann, Snedker N. S. Jensen i Sønderho og Gaardejer Jens Nørby i Nordby spekulerede herpaa i mange Aar. Det var deres Agt at anlægge en Køje med Dam, hvorover der kunde slaas Garn, saa at alle de i Køjen værende Ænder var fanget. Efter Anlæg af et Par Forsøgsjøer blev der under Navnet af „Terndals Patent-Køje“ (Opfindelsen var nemlig patenteret) sidst i 1890erne anlagt en Køje Nord for „Thyssens Køje“ efter det nye System, der virkelig viste sig at være for-

trinlig med Hensyn til Fangstmaaden, idet der mange Gange i ét Slag blev fanget mellem 200 a 350 Ænder. Fejlen ved Systemet var, at der efter en Fangstdag skulde hengaa nogle Dage, inden der kunde fanges igen, da nemlig alle i Dammen værende Ænder blev fanget, og det daglige Træk var derved blevet forstyrret for nogle Dage. Køjen havde som en Følge af alle de mange gjorte Forsøg og Eksperimenter kostet over 16.000 Kr. Der skulde endnu indvindes nogle Erfaringer for, at Systemet vilde være helt fuldkomment, og det mente de to unge Mennesker, Jensen og M. Kromann, ikke at kunne afvente, hvorfor de rejste til Amerika. Køjen blev endnu drevet et Par Aar, men maatte saa nedlægges. Og nu er alle Køjer ved Lovforbud nedlagt — „en Saga blott“. —

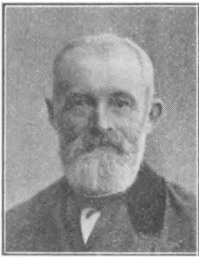
Jeg kan derfor ikke slutte denne Skildring af Fuglefangst gennem snart 70 Aar i Køjer, der i Danmark — og som siden 1892 ved Lov har været beskyttet og fredet — kun har fundet Sted paa Fanø, uden at udtale min dybeste Beklagelse over den — næsten brutale — Haardhed og Ubarmhertighed, hvormed den danske Rigsdag ved en Lov har vedtaget, at disse Køjer skulde nedlægges til stort Tab for mange Smaakaarsfolk, der paa Fanø havde en betydelig Biindtægt deraf. Der var almindelig Sorg paa Fanø i vist ethvert Hjem, da det kom til Beboernes Kundskab, at Loven om Nedlæggelsen var vedtaget. Og hvad der er det brutale ved Sagen er, at Vedtagelsen skete uden Erstatning til Ejerne. Det staar for min og manges Bevidsthed, at her er sket noget grundlovsstridigt. Ministeren holdt paa under Forhandlingerne i Rigsdagen, at der forelaa en international Aftale om Beskyttelse af Fuglevildtet; og et Led heri var Nedlæggelsen af Fuglekøjerne, som man mente (bundet af det rene Ukendskab til stedlige og virkelige Forhold) ødelagde Bestanden. Jeg tør paastaa, at Fangsten ikke androg 1 pro mille af de forbitrækkende Fugle. At den sande Grund ikke ligger i Ministerens Udtalelser beviser, at der siden (det er nu over 3 Aar siden) ikke er bleven nedlagt en eneste Køje i Udlandet, hvor man absolut ikke tænker paa at forbyde denne Fangstmaade. Hvorfor saa standse de nordligste Køjer og drive hele Trækket over i de nærliggende tyske Køjer?

Den gamle 80aarige Fangemester *N. J. Anthonisen*, Søn af Medanlæggeren af Køjen af 1866, kunde heller ikke fatte dette;

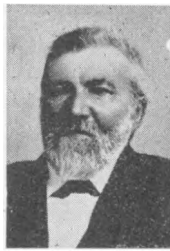
og hans dybe Vemod giver sig Udtryk i et lille Vers, han skrev i den Anledning:

Bedriften ude i Køjen,
den gik fra Slægt til Slægt.
Derfor som Mindehøjen
vi paa den lægger Vægt.
Med et bedrøvet Hjerter
vi den maa lukke til.
Ja, det os volder Smerte,
man os ej høre vil.

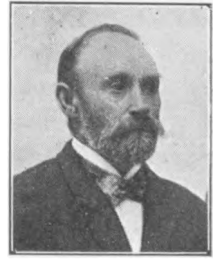
Fangemestre.

N. J. Anthonisen
Født 30. Oktober 1852

J. M. Knudsen
Død 6. Maj 1924, 82 Aar

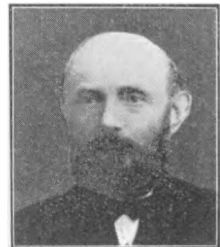
Th. S. Hansen
Død 3. Juni 1928, 78 Aar

M. N. Madsen
Død 20. Febr. 1914, 79 Aar

J. Thomsen
Født 11 Sept. 1862

S. Chr. Sørensen
Død 5. April 1928, 74 Aar

Jes J. Anthonisen
Født 13. Juli 1891

M. H. Kromann
Født 27. Nov. 1871

H. N. Pedersen
Født 21. Juli 1866

Det skal lige anføres, at Ornitologerne, navnlig Adjunkt P. Skovgaard i Viborg, i mange Aar har været paa Fanø og ringmærket Ænder — og forøvrigt ogsaa Maager — der er fanget i Køjerne for derved at bestemme deres Liv og Færden.

Paa firbenet Vildt har Fanø altid været fattig; kun Harer har været af Betydning. Det ses dog, at der af og til har været Ræve paa Øen. De er kommen derover paa Isen og har til Tider huseret ret slemt. I Præsteindberetningen af 20. Avgust 1743 omtales, at „en Del Ræve findes her og er lige saa skadelig og mere for Faarene og særdeles for Lammene, som Ulvene er paa Fastlandet.“ Og i Pastor O. T. Foss' Beskrivelse af Sønderho Sogn 1791 hedder det:

„Af vilde Dyr i Sognet er ingen uden alene Ræve og Harer, hvilke første ofte i Bjergene, hvor de have deres Grave, sønderrive de smaa Lam, hvorfor ogsaa nogle af begge Sogne paa Øen lister sig til at skyde dem, og naar de kan bringe det højre Øre af en Ræv til Sognefogden, faar de foruden Skindet 3 Mk. dansk af Sognets Kasse.

Af det sidste Slags er kun faa, og sjældnen er de at faa; ventelig Ræven delikaterer sig ofte med Harekillingerne.“

I 1804 huserer Rævene endnu.

Den 24. Marts 1804 meddeler Birkedommer Nørup Stiftamtmand Molkte i Ribe, at Fanø „overalt er meget plaget med Ræve, som ødelægger Beboernes Faar, Lam og andre Smaakreaturer, saa begge Sogne har i Sinde ved en Klappjagt en af Dagene, mens Mandskabet er hjemme, at fordrive og ødelægge saa mange deraf som muligt, men forinden finder jeg det Pligt at indhente og dertil udbede Deres Højvelbaarne høj gunstige bifaldende Resolution.“

Herimod har Stiftamtmanden intet at indvende, og Dagen for Klapjagten Udførelse bestemtes til 3die Paaskedag.

Hvad Udbytte Jagten har givet, meddeles intet om, men at Rævene ikke er blevet helt udryddet ved denne Lejlighed ses af et Brev, Birkedommeren sender Stiftamtmanden under 28. September s. A., hvori han bl. a. skriver: „Rygtet havde allerede glædet mig og hele Øen med, at Deres Højvelbaarenhed (vi haaber med høje Familie) ville bæere os med Deltagelse i en Rævejagt dette Efteraar. De være hjertelig velkommen! Sidst i Oktober eller først i November, naar Bælgen af Ræven vorder duelig og Vejret til Maade godt, formoder jeg er den bekvemste Tid, da ogsaa en Del af vore Folk kan være hjemme og bruges som Klappere.

Til dette at foranstalte udbeder jeg forud Deres Højvelbaarenheds Befalinger.

Her er en stor Mængde Ræve, og de har i Aar gjort megen Skade.“

Jagten fandt Sted 29. og 30. Oktober, ved hvilken Lejlighed Stiftamtmanden var mødt med 11 Personer, 1 Hest og 3 Hunde.

At det har været en stor Dag for saavel de inviterede Jagtsherrer og Birkedommeren m. fl., ses af et Brev fra Birkedommeren til Stiftamtmanden af 26. November, hvori det hedder: „At Deres Højvelbaarenhed med resp. Følge maatte finde saa megen Behag og Morskab i den foranstaltede Jagt, som Tid og Omstændigheder kunde gøre muligt, var ene Dhrr. Jacobsen og Thomsens (Købmand, Færgeriejer og Kroholder Niels Jacobsen, Nordby, og Skibsreder Peder Thomsen, Sønderho) og mine Ønskers Maal.“

Det er imidlertid ikke lykkedes at faa Rævene udryddet, thi i Juli 1806 forhandler Sognefogderne og Birkedommeren om en Vedtægt angaaende Rævenes Udryddelse mod Betaling af Præmier derfor. „Skal Rævene saavidt muligt udryddes, maa Ødelæggelsen formentlig øves paa deres Afkom, nemlig Ungerne, medens disse er smaa og i Opvækst, hvorved man ogsaa ofte lettere træffer de gamle, men alt dette ved vi er til Tider, da Skindet ikke duer til noget.

Skulde det nu lønnes ligesaa godt, naar Skindet duer som naar ikke, saa vil faa eller ingen umage sig alvorligt for at dræbe i den Tid, Skindet ikke duer, men bie til den Tid, at baade Skind og Præmier lønner hvilket da ikke vil være klækkeligt

nok til med Force at formindske og øde dette Landet saa skadelige Utøj“, skriver Birkedommeren til Sognefogderne.

7 Aar efter, i September 1813, afholdes paany en Klapjagt, hvori deltog Stiftamtmand Koefoed, Ribe, og Kammerjunker Teilmann paa Kjærgaard, og hvortil var tilsagt 20 Mand fra Sønderho og 30 fra Nordby til som Klappere at deltage i Jagten.

Det synes saaledes at have været vanskeligt at faa Pelsen af Mikkell.

Siden den Tid har der af og til været en enkelt Ræv, der i strænge Vintre har vovet sig over Isen til Øen, men den er hurtig bleven skudt. —

Det skal og nævnes her, at der midt paa Fanø inde i Statsplantagen findes en mægtig Maagekoloni, hvor mange Hundrede Maager lægger deres Æg i ret tarvelige Reder. Det første Kuld Æg maa indsamles indtil 25. Maj. De store Unger kan let fanges med Hænderne og smager fortræffeligt, naar de tages, inden de er flyvefærdige. Ungerne løber omkring endnu i den Tid om Sommeren, da Øen gæstes af Turister og Badegæster. Maagekolonien og Fuglekøjen har alle Tider været interessante Udflugtssteder.

Endnu skal nævnes Gravænderne, der ruger i Huller indgravet i Diger og Skrænter. I de yderste Ejendomme i Byen, hvor der om Haverne var Diger, var der forhen gravet saadanne Huller, hvor Gravænderne kom og lagde deres Æg. Her kunde Ejeren saa tage Æg, ligesom man tager Æg fra Hønsene, som Regel et Par Snese, forinden man lod Ænderne beholde et Antal af 13 til Udrugning. Æggene er større end Hønsæg og ret velsmagende. Nu ruger kun nogle enkelte Par af denne smukke Fugl paa Fanø. Kødet er nærmest uspiseligt.

Den Mængde Kaniner, der findes, er forvildede. De er i sin Tid undsluppen og har nu formeret sig i en uhyggelig Grad. Der drives derfor en ivrig Jagt paa dem, ligesom de ogsaa fanges i Fælder og ved Hjælp af Fritter.

I Statsplantagen er der for nogle Aar siden udsat Fasaner, der trives og formerer sig godt. Ligeledes er der udsat Agerhøns, hvilke ikke fandtes i tidligere Tider.

KIRKERNE PAA FANØ.

a. Nordby.

FANØ har i sin Tid kun haft én Kirke. Den laa midt paa Øen, oven for Albubugten, hvor den første Bebyggelse da var. Hvornaar denne Kirke er opført vides ikke. Den findes omtalt første — og eneste — Gang i Kirkefortegnelsen fra ca. 1340 i „Ribe Oldemor“, da den svarer 2 Sterling i Afgift til Domkapitlet i Ribe. Stedet, hvor denne Kirke var opført, kaldes oprindelig Hovens Dal, hvoraf man kan slutte, at den er opført paa den gamle hedenske Gudehøvs Plads. Da denne kristne Kirke er opført, faar Stedet Navneforandring til Korsdalen, der siden forandres til St. Annæ Dal, da Kirken bliver indviet til St. Anna. Hvorlænge denne Kirke var Øens eneste, og hvornaar den er nedbrudt, vides intet om. Om dens Nedbrydelse gaar der et Sagn. Beboerne havde i lang Tid været bekymret over Kirkens elendige Tilstand, men havde ikke Midler til hverken at faa en ny bygget eller den gamle repareret paa forsvarlig Maade. Saa kom en Begivenhed dem til Hjælp. En Søndag under Gudstjenesten hørtes en Buldren og mærkelige Lyde fra Stranden. Alle ilede derud, da et Skibs Stranding formodedes. Det viste sig imidlertid, at det var en mægtig Hval, der paa Højvande var kommet ind mellem Revlerne og nu paa Lavvande ikke kunde komme tilbage. Den slog om sig med Halen og piskede Vandet i store Bølger op paa Stranden. Det lykkedes for Beboerne at faa den dræbt og bjerget i Land. De fik den gjort i Penge og blev derved i Stand til at bygge en ny Kirke. Da mange af Beboerne i Tiden forud for denne Begivenhed var flyttet dels mod Nord henimod Renden (senere kaldet Rindby) og Nørby (senere kaldet Nordby) og dels mod Syd og dér dannet Byen Sønderho, blev Kirken ikke opført paa samme Sted. Der var nogen Uenighed om Beliggenheden af Stedet, hvor man ønskede Kirken opført. For at komme herudover enedes man om *at læsse Materialerne fra den nedbrudte Kirke paa en Vogn forspændt et Par Stude og lade dem gaa deres egen Vej.* Hvor de saa standsede, vilde man bygge den nye Kirke. De standsede et Sted i Rindby, og her blev saa Kirken opført. Man har hidtil ment, at denne Kirke var bleven opført 1574 eller Tiden derom-

kring. Det maa dog være sket tidligere, nemlig i Tiden mellem 1524 og 1537. Før 1524 kan det ikke være sket; thi vi ved, at i Tidsrummet 1340—1524 er der ingen nye Kirker kommen til i Ribe Stift;*) og i Lensregnskaberne for 1537—38 nævnes *Kirkeby* ved Rind. Da er Kirken dér altsaa. I 1545 ved vi bestemt, at der baade var Kirke i Nordby og Sønderho,**) da der dette Aar fra Kongen udgaar „Brev til Menigmand, som fisker paa Fanø, Sønderho og Mandø, at hver af dem skal give vor Frue Lod (af Fisk) til samme Fanø, Sønderho og Mandø Kirker til deres Bygnings Forbedring, som altid har været af gammel Tid.“

Af hvilket Materiale, St. Annæ Kirke har været opført, kendes nu ikke. Danske Atlas beretter (1769), at der da fandtes Rester tilbage af Kirken; og ældre Folk har meddelt mig, at de har fundet Stenbrokker paa Stedet, hvor Kirken skulde have staaet. Stedets Beliggenhed var almindelig bekendt ved Diger, der indrammede Pladsen, indtil disse blev sløjfet, da Statsplantagen i 1890erne blev anlagt. Det er højst sandsynligt, at Kirken har været helt eller delvis opført af Tufsten; det samme Materiale, der er anvendt til Ribe Domkirke.

I 1632 hører vi om den første Klage fra Beboerne over Kirkes Brøstfældighed (Kirken i Rindby), altsaa 100 Aar efter, det maa antages, den er opført. Hvorledes Klagen lyder, kendes ikke; men et Kongebrev til Lensmanden paa Riberhus byder at „eftersom vore og Kronens Bønder og Tjenere boende i Nordby Sogn paa Fanø underdanigst giver tilkende, hvorledes deres Sognekirke sammesteds skal være meget brøstfældig og ej skal have Formue af hendes egen Indkomst at kunne reparere med, underdanigst begærende, at de til samme Kirkes Reparation maatte bekomme nogen Hjælp af andre Kirker i Ribe Stift, da beder vi Eder og naadigst ville at lade forskrevne Nordby Kirkes Værge bekomme Hundrede Rigsdaler, som I af Kirkerne dér i Riberhuslen, der mest haver i Beholdning og ere vel ved Magt haver at fordre og indsende rettelig til Nordby Kirkes Forbedring.“

I 1652 klager Beboerne baade i Nordby og i Sønderho over deres Kirkers Brøstfældighed og manglende Evner til at vedligeholde dem og beder derfor Kongen om Hjælp dertil. Lensmanden Mogens Sehested faar derefter Ordre til, 25. Marts, at

*) Historisk Tidsskrift, 6. Række, 2. Bind, Side 288.

**) Danske Magazin, 4. Række, 1. B.

der skal ydes hver af de to Kirker Sandtoldsafgiften af 10 Fiskeeverter aarlig til Kirkernes Vedligeholdelse.

Det er ikke alene Vedligeholdelsen af Kirkerne, det kniber med, men ogsaa at betale den Afgift, Beboerne skal svare af Stolestaderne i Kirkerne. I 1683 er begge Byers Beboere komne i Restance med Stolestadebetalingen, og Niels Nielsen paa Enderupholm, der er Provstiskriver, indstævner dem for Retten den 13. December 1683. Her fremkommer de med den Indvending, „at samme deres Kirkes Stolestader har fra Arrilds Tid tilhørt deres Stavne og Væringer, og endskønt nogle skulde have udlovet at give en Kendelse til Kirken, saa har dog ingen vedtaget, hvori den skulde bestaa; men de tilbyder ved Offer efter Evne at give et Bidrag til deres Kirkers Vedligeholdelse,“ men Dommeren afsiger den Dom, at hvis den tilbudte Kendelse ikke er tilstrækkelig til Kirkernes Vedligeholdelse, skal de betale efter Sædvane, ligeledes hvad der skyldes for ny tilkøbte Stolestader alt at betale til Kirkeværgen inden 15 Dage. Beboerne i Nordby fik opfyldt deres Forpligtelser; men i Sønderho var der mange, der ikke formaaede dette, og som endnu 6 Aar efter ikke alene ikke havde faaet betalt de gamle Restancer, men var ogsaa i Gæld for nye. Niels Jacobsen paa Ølufgaard er nu Provstiskriver; han lader Restanterne indkalde for Retten i Marts 1689 og kræver nu „12 af de bedste Mænd i Nordby og 6 af de bedste Mænd i Sønderho skal udnævnes til at inddrive Beløbene ved Eksekution i Restanternes Bo; og dersom de dertil er modvillige, det da maa paalægges disse Mænd selv at betale samme mod at holde Regres paa Restanterne.“ Samtidigt oplyser han, „at der baade paa Nordby og Sønderho befinder sig Inderster, Husfolk, ledige Karle og Kvinder, som lader sig betjene med Alterens Sakramente og dog ej giver noget til Kirken, som Kongens Lov tilholder saadanne Personer at skulle give aarlig til Kirken nemlig 8 Skill. dansk.“

I 1684 klager Beboerne og Præsten i Nordby til Stiftamtmanden over deres Kirkes elendige Forfatning. Præsten beklager sig over, at han „det hellige Sakramente for Alteret ej at kunne uddele af Frygt for Skarn fra Loftet og Regn i ondt Vejrligt, og derfor med sin Haand Kalken maa bedække.“ Stiftamtmanden skriver derefter (2. Oktober 1684) til Provstiskriveren Niels Nielsen paa Enderupholm, at da han „samme Kirkes store Brøstfældighed selv øjensynligt set haver, skal han mage det saaledes,

at Kirken kan blive repareret.“ Dette sker dog ikke, og Kirken er derfor i en ligefrem ynkelig Forfatning i 1689, da der den 2. Marts bliver taget Syn over den. Herom hedder det i Synsprotokollen:

„da først synede vi Taarnet paa Sydvesthjørnet saavel som paa den søndre Side og vestre Ende, og var Muren fra det nederste og op mod det øverste nedfalden saavidt Hjørnerne angaar, og ellers en Del ind i begge Sider i lige Maade nedfalden paa samme tvende Sider og overalt.

I Gavlen paa vestre Side befandtes et stort Hul oppe under Taget, hvoraf Muren var nedfalden, saa Muren stod ganske aaben. Paa den søndre Side af Kirken fra Ende til anden befandtes Murene næsten overalt brøstfældige og forraadnet, saa en stor Del stod for Nedfald. Samme brøstfældige Mur paa Kirken og Taarnet vil allerførst være at færdiggøre saa og med en stor Del Kalk, Mursten og Jern til Ankere forbedres, saa fremt ikke mere af Muren skal nedfalde, Kirken til stor Skade og Ruin.

Derefter synede vi Klokkeværket i Taarnet, hvilket overalt var meget brøstfældigt, forraadnet og udygtigt, saa Klokken ej kan ringe, men hænger i største Fare for at nedfalde. Dertil behøves en ny Fod, stor 8 Alen, 6 Stribaand a 4 Alen, 3 Stænger a 4 Alen, et 5 Alens Knætræ, en ny Aksel til Klokken og nyt Jern den at bebinde med, eftersom det gamle er forraadnet.

Til Taarnet er fornødent 2 nye 13 Alens Bjælker, 1 11 Alens Sparre, 4 Murankere langs gennem Muren paa begge Sider a 13 Alen og 1 Stribaand, eftersom alt det gamle Tømmer er forraadnet og udygtigt.

Over Kirken paa den søndre Side befandtes 4 Bjælkehoveder næst indtil Taarnet, hver 4 Alen afraadnet, saavel og 4 Sparrer ved Enden behøver at fornyes hver 4 Alen.

Til Blyets Hjælp og Reparation behøves i det ringeste 1 Skipspund Bly saavel som 2 Tylter Deller.

Af Lægterne er adskillige afraadnet.

Over Kvisten behøves til Taget i det mindste 100 Tagsten i Stedet for de afblæste og brækkede.

Loftskuddene befandtes overalt helt brøstfældige og en Del ganske forraadnet; til Hjælp og Forbedring behøves 5 Tylter 7 Alens Deller.

Vinduerne er adskillige Steder brøstfældige og behøver med Glas og Bly at forbedres.

Listen omkring Prædikestolen er mestendels borte og det øvrige brøstfældigt; nogle af Pælene er borte; behøver alt at færdigøres.

Messesærken udygtig og forslidt; skal fornyes.

Foruden fornævnte Brøstfældighed befandtes Kirken ellers baade ind- og udvendig i én og anden Maade brøstfældig, som alt vel behøver Hjælp og Reparation; men ellers synes det fornævnte Brøstfældighed højst fornødent først at afhjælpe uden længere Ophold, hvis ikke Kirken endnu skal lide større Skade.

Med al behøvende Kalk, Mur- og Tagsten, Bly, Tømmer, Lægter og Deller vil alt beløbe sig til 220 Sletdaler foruden Kalkslagning, Baad- og Vognleje samt Kost og Løn, Pligt- og Embsbedsløn.“

Mere sørgelig kunde en Kirkes Tilstand næppe være. Hvor meget eller hvor lidt, der af de angivne Mangler er bleven afhjulpen vides ikke, men i 1700, kun 11 Aar efter, er Tilstanden næsten lige saa ringe. I en Synsforretning af 9. Juni hedder det:

„Loftet paa den gamle Del af Kirken, som bestaar af 15 Fag (en Kvist mod Nord er 1651 bleven tilbygget), befandtes foruden Taarnet ganske brøstfældig, saa ikke deraf en tredie Del kan komme til Nytte ved Reparation.

Paa Kvisten, som er lagt med Teglsten, behøver den vestre Side mesten Dels at indlægges i Kalk, saavel som ogsaa den østre Side paa adskillige Steder bør forhjælpes med Kalk og Sten, som er bortblæst.

Stolene i den gamle Kirke er for en stor Del næsten helt forfalden og behøver Hjælp.

Gulvet i den gamle Kirke er overalt ganske forslidt og Stenene næsten helt i Stykker traadt.

Den hele søndre Side og Taarnet samt Vestersiden paa Kvisten har en stor Del Kalk behov til Indsømning.

Blyet paa den gamle Kirke og Taarnet kan sig endnu nogen Tid dermed behjælpe uden Reparation.

I Taarnet findes Klokken, som er ved Magt og kan bruges til al fornøden Ringning.“

Kirken faar nu den haardt tiltrængte Reparation, hvortil Pengene blev skaffet tilveje ved Indsamling i alle Kirker i Jyllands 4 Stifter efter kgl. Bevilling, og et Par Aar efter søgtes der om Til-

ladelse til at opføre en Kvist eller Udbygning mere for at faa Plads til den voksende og stærkt kirkesøgende Menighed; denne Tilladelse giver Biskop Muus under 11. Juni 1703, „naar Bygningen ellers indrettes paa god Maade til Kirkens Prydelse og saaledes, at den bekvemt kan holdes vedlige, og Kirken derved ikke svækkes eller tager Skade.“

Menigheden tiltager stadig i Vækst, og i 1737 blev en tredie Udbygning opført. Herom hedder det i *liber daticus*:

„1737 blev opbyggt en tredie Kvist og sat i Stand. Hver der vilde have et Stolestade i den, betalte efter den Takst, som paa samme blev sat, saa denne Bygning, som kostede ongefær 600 Rdl., blev betalt i kort Tid. Derpaa lod Præsten med høje Øvrigheds Tilladelse Prædikestolen nedflytte fra Koret, hvor den stod tilforn, til det Sted, hvor den nu findes.“

De idelige Tiggerier om Penge til Vedligeholdelse af Kirken bevirker, at Befolkningen ser sig om efter Indtægter, der kan tillægges Kirken og faar Stiftamtmand Gabels Approbation den 23. Februar 1745 paa at maa kræve Afgifter af Fiskefartøjerne. Disse bliver da paalagt at yde en Afgift til Kirken efter følgende Skala:

1. Af de største og bedste Everter, som bruges at fiske med, betales aarlig til Kirken	1 Mk. 8 Sk.
2. Ligeledes betales aarlig til Kirken af de Fartøjer, som kaldes Schøt og Dyrtid samt Krus	1 „ 4 „
3. Desligeste svares og af de Fartøjer, som kaldes Kaper, Ronvej, Scret, Schrap, Lam, Wri-
cken og Grams	1 „
4. Betales aarlig af Peder Hansens Baad, Rasmus Hansens Baad og de øvrige Baade, som kaldes Nobel, Store Revs, Hunt og Vaffel ...	14 „
5. Af Anders Spelmans Baad	10 „
6. De øvrige smaa Fartøjer, som fisker, uden Forskjel, af enhver	8 „
7. Betales og af enhver Person, der fisker, uden Forskjel, aarlig	2 „
8. Af de nye Fortøjer, som til Fiskeri efterdags bygges, betales aarlig til Kirken efter deres Størrelse og Mandskab i Proportion af de Fartøjer, som forhen er specificeret.	

9. Betales aarlig til Kirkens Vin og Brøds Holdelse af ethvert Menneske af begge Køn, som gaar til Alters 1 Sk.
dog de Fattige, som nyder Almisse, at være fri.

Og nyder ellers Kirken aarlig af den sædvanlige Kvægtiende samt de Indkomster af Stolestader og Liggsteder i Kirken og paa Kirkegaarden, som forhen, men alt Paalæg paa Grund og Ejendom er ophævet, og skulle med Tiden nogen større Reparation behøves, som af foreskrevne Kirkens aarlige Indkomster ej dertil var tilstrækkelig, da skal saadan Reparations Bekostning paa Stolestaderne repareres eller lignedes saaledes, at af hver Stade dertil svares ligemeget.

I 1752 blev „til god Anstalt en ny Sakristi eller Skriftekammer opbyggt ved den østre Ende paa Kirken paa saavel Præstens egen som Menighedens Bekostning.“

I 1755, da Diget omkring Kirken omtrent er helt nedfaldet, blev det erstattet med Stakjt, og Udgifterne dertil lignet paa Stolestaderne.

Kirken er stadigvæk brøstfældig, og i 1762 trænger den til en indgaaende Reparation, som Beboerne ikke ser sig i Stand til selv at udrede og ansøger derfor Kongen om Hjælp dertil i et Andragende af følgende Indhold:

Stormægtigste allernaadigste Arve Konge og Herre!

For Deres kgl. Majest. nødes vi underskrevne nuværende Kirkeværgere for Nordby Sogns Kirke og Sognefoged til paa egne og samtlige øvrige Sogns Beboeres Vegne allerunderdanigst at andrage, at Kirkens Taarn paa den vestre og sydvestre Kant nu er saa brøstfældig, at man daglig især i haarde Stormvinde maa frygte, at det nedfalder, og at Blytækningen derpaa er saa ringe, at derpaa skal lægges nyt Bly, samt at Træarbejdet deri er saa gammelt og forraadnet, at deri og skal nyt Træarbejde, og at Taarnet, om det skal repareres saaledes, at det kan ventes at blive standhaftig en lang Tid, helt igennem tværs over skal nedbrydes, saavidt Brøstfældigheden strækker sig, saa og at Kirken i sig selv paa adskillige Steder ogsaa behøver store Reparationer baade med Indspækning paa Murene, Blytækning og nyt Loft af Brædder; samt at slig Reparation i alt vil koste en anselig Sum Penge og efter vores allerringeste Skønsomhed behøves:

1. Til Murer og Tømrer Arbejde samt Blytækning	280 Rdl.
2. 6 Skippund Bly	100 „

Overføres 380 Rdl.

	Overført	380 Rdl.
3. 4 Skippund Jern		60 "
4. 15000 Mursten		150 "
5. 200 Tdr. Kalk		120 "
6. Bjælker, Sparrer og Brædder til Stillads og til Taarnet samt Brædder til Loftet i Kirken		160 "
7. Svendeløn		50 "
8. Søm		30 "
		950 Rdl.

Da som vi tillige med Nordby Sogns øvrige Beboere, som selv ejer Kirken, med Raadførelse af vores Sognepræst og Birkedommer har besluttet at Reparationen af bemeldte Kirke og dens Taarn nu i dette Aar eller saa snart, som muligt, nødvendig bør foretages, dersom dertil kunde faas Hjælp, da vi ingeniunde kunne udfinde, at Sognet kan bekoste samme Reparation, siden Kirken slet ingen Beholdning har, formedelst at den har ingen Tilliggende uden alene Kvægtiende her af Sognet og lidet af Begravelser og af Fartøjer, der næppe kan strække til dens aarlige Vedligeholdelse, og dette Sogns Beboere, som for den største Del er meget fattige Folk, samt Søfarende og Fiskere, ikke kan taale eller have Evne at bekoste samme store Reparation, der burde lignede paa Stolestaderne efter Sognets og Stiftets høje Øvrighed approberede Reglement, da her er saa mange fattige Folk, som har Stolestader til sig og Børn og ikke kan bære at betale det ringeste deraf til Hjælp, og de andre, som nu nogenlunde er ved Formue, har nok i at betale deres Del af de Stolestader, de har, og det heller ikke er muligt eller tjenlig at faa Stolestaderne fra de fattige, siden Kirken ej alene maatte betale dem, hvad de har betalt derfor, da Stolestaderne her følger Personen fra Slægt til Slægt i Arv og Eje, Køb og Salg ligesom andet Gods, men endog derfor tage Skade, siden den ikke kunde sælge dem igen. Ja, hvortil endog kommer, at de fleste af Mandfolkene er i kgl. Majestæts Søjteneste udskreven, og meget faa bliver her hjemme uden nogle gamle svage Skippere over 50 Aar samt Drengene under 16 Aar. De udskrevne gifte Mænd, som endnu har lidt tilbedste, vil med deres Hustruer og Børn vel geraade i slette Omstændigheder, siden de fleste Fartøjer, hvori deres største Formue og Midler bestaar, skal ligge stille og fordrer mange Tilsyn, og de fleste er i saa stor Gæld, at de ikke kan betale efter Tidernes nuværende Tilstand, og Sognet i Henseende til Kornavlingen kun kan ernære Tiendeparten af Beboerne, og der heller intet Brændsel er at faa, da dette og alle Fornødenheder maa købes paa det faste Land og med Fartøjer hertil føres, hvad ikke kan ske, naar de til Orlogs udskrevne kommer bort. Deres kgl. Majestæts Skatter, Præstens Rettigheder, Birkedommerens og Skriverens Løn og den kgl. Visitørs Farts Bekostning m. m. efter Anordningen skal og betales....

Saa maa det ej unaadigst optages, at vi herved fordrister os at bede om Hjælp og forventer allernaadigste Bønhørelse, som og Taarnet er Mærke og Kendetegn i Søen for de sejlene og søfarende Folk.

Allerunderdanigst forhaabende allerunderdanigste Bønhørelse og stedse

med allerdybeste Devotion til vor Død forblivende Deres kgl. Maj.s allerunderdanigste og allerringeste tro og pligtopfyldende Tjenere og Arve-Undersaatte.

Nordby, den 7. April 1762.

Mathias Mortensen, Søren Nielsen, Kirkeværgere.
Peder Clausen, Sognefoged.

Andragendet faar Stiftamtmandens Anbefaling, og ved kgl. Resolution af 31. December 1762 bevilges, at der maa indsamles Bidrag til Nordby Kirkes Reparation i alle Jyllands 4 Stifter. Vi hører nu ikke om nogen større Reparation, til Kirken i 1786 er saa forfalden, at den maa nedrives.

Af denne Kirkes Udseende giver Sognepræsten Niels Hansen Friis et Billede ved sine Optegnelser derom i *liber daticus*: „Kirken er bygget af Teglsten meget lavt med et Taarn i den vestre Ende, hvori hænger en Klokke i maadelig Størrelse.

Efter som Beboernes Tal er voxet, er og Kirken ved Udbygninger eller Kviste paa dens Nørreside bleven udvidet. 3 saadanne Kviste er i lige Vide og Højde bygget til Kirken. Den ene er bygget 1651, da Hans Hansen Riber var Præst, hvis Navn ved Jærnkankere er sat paa Gavlen saaledes

$\frac{1651}{\text{H. H. R.}}$

den anden og midterste 1703, da mag. Jens Brasen var Præst. Hans Navn og Aarstal staar der saaledes

$\frac{1703}{\text{I. O. B.}}$

i den nuværende Præst Niels H. Friis's Tid; paa Gavlen staar

$\frac{1737}{\text{N. H. F.}}$

Endnu er Kirken i Aaret 1755 forøget med en li den Kammer i den østre Ende, hvori Skriftestolen er.

Inden i er Kirken af ringe Anseelse og uden synderlig Ornamenter.

Altertavlen

er afdelt ved 4 smaa Piller i 3 Dele. Paa den midterste og største er malet Christi sidste Nadver med sine Disciple. Paa den venstre Side Christi Daab og paa den højre Side hans Korsfæstelse. I en Rand oven over staar: Forkynder Herrens Død indtil han kommer, 1. Cor. XI, 26. Udi Kronen præsenteres Christi Opstandelse, derover disse Ord: Jeg er Opstandelsen og Livet, Joh. XIV. Paa de øverste Spidser: Anno 1622. Nederst paa Tavlen staar (oversat paa Dansk):

Da Kragius hin ædle var Værg for denne Kirke
og da Hermeteus var den Ribe Stads Borgmester
og da Claudius I Petri var Præsten hersteds

opsattes denne Tavle, vel skikket den hellige Andagt
 Billedet som du ser skal fryde dit Øje saa saare —
 Krist som er Faderens Billed dog mere dit Hjerte vil glæde.
 C: P: R:

Paa Listen derover staar: Pict: renov: Anno 1723. Past.
 M. J. Brasen.

Prædike Stolen

har tilforn staaet oppe ved Koret, men blev 1737 flyttet ned midt
 i Kirken paa den søndre Side, hvor den nu staar paa en muret
 Fod. Den er af maadelig Structur, ziret i Hjørnerne med fire
 smaa Pillarer og lidt Billedhuggerarbejde. Omkring Randen
 oven om staar udgraveret:

Eesto Fideles Lirg ad mortom. I dabo tibicaronam vitæ
 Apoc. 2.

Omkring Himlen, som er fæstet ved Loftet, staar:

Non vos estes, qvi loqvimini, fed Spiritus, Patris vestri, qvi
 loqvitur in vobis Math. X 20.

Fonten

staar paa en muret Fod inden Koret, er støbt af et Slags Metal,
 der har den Egenskab, at den kan bevare Vandet fra Forraad-
 nelse.

Det Vand, som nu er deri, og hvori Børnene døbes, har væ-
 ret der over 100 Aar, dog er det saa friskt og klart, som det var
 kommen deri i Dag. Den siges at være foræret Kirken af Dron-
 ning Dagmar. Oven om i Randen er den tegnet med nogle
 gamle Characterer, hvoraf nogle, saa vidt man har kunnet faa
 dem at se for Murens Skyld ere saaledes dannede (Fonten vil
 senere blive beskrevet):

Det ældste Aarstal, som findes i Kirken paa en Kvindestol
 i Gangen til Midtkvisten paa venstre Haand, er An. 1574.

Kirken er ikke ansat for noget Hartkorn, den nyder ej heller
 noget Korntiende af Sognet. Det eneste Tillæg, den har, er den
 tredje Del af Kvægtidenden og en liden Kendelse for Gravste-
 der, saa og Minde af Stolestader.

Naar nogen betydelig Reparation skal gøres paa Kirken, ud-
 redes Bekostningen efter Stolestaderne, saaledes at enhver beta-

ler af sine Stolestader saa meget, som han efter Repartition kan tilkomme.

Som Kirken ingen Tiender har, saa har den ej heller Udgifter. Den giver ingen Skatter eller Afgifter. Den har alene at betale Visitatspenge til Provsten og intet videre.

I Kirken er Træ-Loft, undtagen over Alteret, hvor der er Træ Hvælving.

Angaaende Stole Sæderne, da er der ialt baade i Kirken og Kvisterne 137 foruden 5 Stole til Præsten, Birkedommeren, Degnen og forskellige andre.

Til Kirken er en smuk Kalk og Disk af Sølv, inden i forgyldt, og for en Del ogsaa uden paa; paa Disken staar disse 3 Bogstaver J H S, lige oven derfor et Kors, forneden paa Kalken ses Jesus paa Korset og paa den midterste Rand læses: H: JESUS. Dette er forarbejdet i Præsten mag: Jens Brasens Tid, hvilket ses uden paa Kalkens Rand, hvor der staar disse Ord:

Vasa Hæc Sacra a Sacribgo mab Kabita, reparata funt Anno 1718. Pastore mag. J. Brasen.

Af Alter Klæder ere: 1 sort Fløjls Messehagel med Sølvkniplinger omkring, og rød Fløjls do., hvorom er brede Guldbaand, bagpaa samme staar Christus paa Korset af støbt Sølv, og oven over Korset læses I N R I. Denne er bekostet af Kirken 1717 og den Sølv Crucifix bagpaa foræret af mag. J. Brasen.

Foruden er en rød Fløjls-Alterklæde givet til Kirken af nuværende Præst N. H. Friis, og en rød Klædes dito ogsaa givet af samme, hvorpaa staar Aarstallet 1750.

I Kirken er ikke uden én Ligsten neden for Prædikestolen; men Paaskriften er ved Tidens Løb bleven ulæselig og vides ej, hvem dér er begravet.

Kirkegaarden er indhegnet med Træ-Plankeværk, som formedelst sin Brøstfældighed med første bør opsættes af ny.

For Vin og Brøds Holdelse samt Messeklæders Vaskning nyder Præsten aarlig af Kirken 14 Rdl. 1 Mark, hvilken Udgift bliver lignet paa Comunicanterne, der formedelst Menighedens Tiltagelse er forøget til 16 Rdl.“

Tyveriet af Nordby Kirkes hellige Kar 1717.

I Aaret 1717, medens mag. J. O. Brasen var Præst i Nordby, blev Kirkens hellige Kar og adskillige af dens Ornamenteer stjælen. Om denne Begivenhed, hvis Enkeltheder aldrig har været

tilstrækkelig belyst og derfor den Dag i Dag er omgivet med en vis Mystik, skal her berettes, saaledes som den findes beskrevet i Tingbogen.

Da Sognets Degn *Anders Clausen Wind* om Morgen den 13. September 1717 indfandt sig i Kirken for under Sognepræstens Fraværelse at forrette Morgenbønnen, fandt han, da han kom op til Alteret, at Messehagelen var beskadiget og mente det forarsaget af Mus. Ved nærmere Eftersyn fandt han, at Sølvhægterne og Guldfrynserne var fjernet. Han vendte sig da om mod de tilstedeværende og raabte højt, at der havde været Tyve i Kirken. Folk styrtede op mod Alteret med Kirkeværgen *Mathias Jensen* i Spidsen. Samtidig opdagedes det, at ogsaa Kalk og Disk var borte.

Der blev øjeblikkelig sendt Bud til Birkefogden *Søren Sørensens Dunch*, der imidlertid var paa Rejse. Da det antoges for givet, at det maatte være en uden for Øen boende, der havde forøvet Ugerningen, og at han muligt endnu ikke havde faaet Lejlighed til at bortfjerne sig, blev der sendt Folk ud i Klitterne for at eftersøge Tyven dér samtidig med, at der sendtes ridende Bud til Sønderho med Meddelelsen om det passerede.

I Nærheden af Sønderho traf han en ældre Mand, der kom gaende i et Par Tøfler og i en stor Frakke med en Pose paa Nakken.

Budet spurgte ham om, hvad han havde i Posen. „Ædendes Varer“, svarede Manden, idet han lukkede op for den, der ogsaa viste sig kun at indeholde „Bakskuld“ og Brød.

Budet fattede imidlertid Mistanke til den fremmede Mand og berettede det forefaldne til Sognepræsten i Sønderho *Christian Engelstoft*, der derefter med flere gik ud imod den gamle Mand og bad ham uden videre at tage Frakken af. Derved faldt Kalk og Disk ud af Lommerne. Spænderne og Guldfrynserne af Messehaglen fandtes ligeledes hos ham; endvidere havde han tilegnet sig det Haandklæde, som brugtes ved Daaben, og Fyrtojet, hvormed Degnen tændte Lysene paa Alteret. Desuden havde han hos sig flere Nøgler, Dirke og Indbrudsværktøj.

Beviserne imod ham var nu saa klare, at Præsten straks lod ham transportere til Nordby, hvor han anholdtes og blev anbragt i Birkefogdens Hus omgivet af Vagt. Arrest havde man dengang ikke paa Fanø.

Sagen blev derefter straks meldt til Stiftsbefalingsmanden,

der sendte Amtsforvalterens Fuldmægtig til Fanø for at lede Forhørene. Under disse bekendte Tyven, at hans Navn var Peder Jonsen og hjemmehørende i Sædding i Guldager Sogn, og at han var 90 Aar.

Fuldmægtigen, Christian Terkel Hansen, formanede ham til at sige Sandheden, „derved kunde han befri sig for pinligt Forhør“.

Arrestanten maa have været noget enfoldig eller alderdomssvækket, thi han udtalte, at han ikke vidste, hvorledes de paa-gældende Ting var kommen i hans Besiddelse; men da de var funden hos ham, maatte han selvfølgelig antages for at være Tyven og lide derfor, men haabede paa Grund af sin høje Alder paa Guds og Kongens Naade og bad om, at „Hans Jacobsen i Sædding, som bor i den store Gaard“, maatte beskikkes ham som Forsvarer, hvilket tilstodes ham.

Imens har Degnen, der først opdagede Tyveriet, været stærkt ude om at udforske, hvad han var for en Person og fundet, at hjemme i hans „Logement“ i Sædding befandtes Redskaber, der anvendtes til Smeltning af Sølv, og at man dér vidste „meget om hans Skjlemsstykker og Tyveri, og at han kunde adskillige Kunster“.

Hvormeget eller hvorlidt der var heri faar staa hen; meget taler for, efter Forhørene at dømme, at han kun har været et gammelt enfoldigt Menneske, der har gaaet paa Landevejen og ernæret sig ved hvadsomhelst og vel ikke altid paa helt ærlig Vis. Befolkningen var meget opskræmmet af denne for den lille Ø enestaaende Begivenhed.

Dommen over ham afsagdes den 10. Oktober 1717, og i Præmisserne hedder det:

„Saasom Fanø Kirkes Kar, som stod under Laas og Lukke i bemeldte Kirke, tillige Messehaglens Guldkniplinger om Natten mellem 12. og 13. September sidst afvigte tilligemed mere af Kirkens Ornamenter var borttrøvet og stjaalet — — — er bleven befunden hos bemeldte Peder Jonsen — — — er han paa-greben og efter kongelig Majestæts allernaadigste Lovs Tilhold Pag. 969, Artikel 4 — — — ses ej rettere herudi at kende og dømme end for anførte Kirkerøveri Peder Jonsen jo for hans grove begangne Forseelse bør som Stimand at miste hans Hoved med en Økse. Hovedet at sætte paa en Stage og Kroppen at lægges paa Stejle og Hjul efter Lovens Paragraf. — — —

Dommen blev dog ikke eksekveret, men Forbryderen benaadet med en mindre Fængselsstraf. (Se 1. B. S. 90).

Efter Nordby Kirkes ældste bevarede Regnskabsbog, der begynder 1767, skal her gengives dette Aars Indtægter og Udgifter:

Indtægt.

	Rdl.	Mk.	Sk.
Havnepenge af oplagte fremmede Skibe:			
Thomas Sonnichsen fra Sønderho		4	
Boje Sørensen fra Ho		4	
Ole Møller af Hjerting for tvende Aar	1	2	
Jens Hansen, Hans Heeboe, Tonnes Nielsen, Jes Nielsen, Jes Schonager, Jens Knudtsen, Sven Mathisen, hver 4 Mark	4	4	
Kvægtiende	11	3	
Af Lejesteder i Kirkegaarden	3	2	8
Af Fiskefartøjer	2	4	13
Af dem som ej farer eller fisker		2	2
Af Everter som farer til Hamborg	1	3	4
Minde af Kirkens Stolestader	3	4	8
Af Kommunikanterne	8		3
Restancer af Stolestader	1	4	
For en Tønde Kalk		3	12
Tilgode (og Kassebeholdning)	68	5	14
	Rdl.	110	0 0

Udgift.

	Rdl.	Mk.	Sk.
Af disse nævnes her:			
1 Par Vokslys	2	3	4
1 ny Klokestreng		2	
Smørelse til Klokken		1	
For Vin og Brød og Provstepenge	14	1	
Smedeløn for Pladehængsler	1	7	
Jørgen Diderichsen for Kalkslagen	1		
14 Tønder Kalk	2	4	4
1 ny Kirkebog	1		
For 13½ Al. Lærred med Bændel og Syløn til en Messeskjorte	4	3	6
Forskellige Smaating findes anført til	54	8	5
	Rdl.	87	2 3

Indtægterne flyder aarligt af de samme Kilder. Fra 1776 fremkommer Indtægter af Kongebreve til Ægteskab, de indbringer 2 Rdl. for hver, og i 1778, efter at kongelig Bevilling var opnaaet 29. Oktober 1777 til at nær beslægtede maatte indgaa Ægteskab med hinanden uden dertil at skulle søge særlig Bevilling, hvortil Kirken havde haft en Udgift af 15 Rdl. (Sønderho, der sammen med Nordby havde indgivet Ansøgning om nævnte Bevilling, havde en Udgift dertil af 11 Rdl.) bestemtes, at saadanne nærbeslægtede skulde erlægge fra 1 til 2 Rdl. til Kirkens Kasse.

Af Udgiftsposterne skal her nævnes en Del særlige: 1769 for rødt Skarlaget til Alteret 7 Rdl. 1 Mk. 14 Sk. For 1 Rys Underklædning til Alteret 1 Rdl. Alterklædet at sy 2 Mk. 8 Sk. — 1771 1 Par Sølvhæfter til Messehagelen 2 Mk. 12 Sk. For Kalken at omstøbe med Forgyldning og Arbejds løn 6 Rdl. 5 Mk. — 1773 for 4 Al. Kniplinger til Alteret 2 Mk. 8 Sk. — 1778 for 13½ Al. Lærred til Messeskjorten og for at sy samme 4 Rdl. 4 Mk. (den gamle Messeskjorte havde varet i 12 Aar). — 1783 1 Alterbog 2 Rdl.

Hvert Aar indtil 1785, da den gamle, i Rindby beliggende Kirke nedbrydes, er der store Udgifter til „Kalkslageri“ og Reparationer af enhver Art.

Klokkestrengen fornyes hvert Aar, og Smørelse til Klokken beløber sig til 8 Sk. aarligt. 2 Voksløys koster for begge 2 Rdl. 3 Mk. 4 Sk.; de holder adskillige Aar, hvorfor det maa antages, at de kun tændes ved særlige Lejligheder. De vejede 5 Pund Stykket.

Udgiften til Vin og Brød beløber sig til ca. 14 Rdl. aarlig, og Kirkeværgen faar for sin Ulejlighed 4 Rdl. aarlig.

Til sidst var Kirken bleven saa elendig, at man opgav alt Haab om, at den ved flere Reparationer kunde vedligeholdes i en saadan Grad, at den vedblivende kunde bruges. Det blev derfor besluttet i 1784 at nedbryde den og søge Midler til Opførelse af en ny. Der blev i den Anledning nedsat et Udvalg til at videreføre Tanken; og dette Udvalg indsendte derefter et Ansørgende til Kongen af følgende Indhold:

Paa egne og den største Del af Nordby Sogns Beboeres Vegne paa Ejlandet Fanø efter given Fuldmagt maa vi underskrevne nødes til for Deres kongelige Majestæt allerunderdanigst at andrage, at dette Sogns Kirke, hvortil Sognet har jus patronates, som en meget gammel Bygning nu ej alene

vil kunne behøve en stor og betydelig Reparation, men endog en stor Del at gøres større og rummeligere, saasom en stor Del Mennesker mangler Stolesæder og derfor maa blive hjemme. Men som vi nøje har overvejet sammes Bekostning, og hvor liden Lyst den største Del af Menigheden vil have formedelst Kirkens Fraliggenhed at bekoste sligt, da mere end de 4 Parter af Menneskene bor ved Odden (som er langt fra Kirken), hvor Beboerne formedelst Havnen og Sejladsen i mange Aar meget har tiltaget og endnu tiltager, og hvilke ingen Heste og Vogne har og derfor falder dem besværligt at gaa saa lang en Vej især om Vinteren, da Børn og gamle Folk sjælden kan komme til Kirken, samt at slig Bekostning bedre kunde anvendes til en ny Kirkes Opbyggelse nærmere ved Odden, saa har den største Del af Sognets Beboere nemlig samtlige Oddens Beboere og en Del af de øvrige i Sognet nord for Kirken, ja, og nogle syd for holdt for bedst at maatte nedtage den gamle forfaldne Kirke med sit lidet Taarn og Tilbygninger og igen for et paa hele Sognet bekvemt Sted ved Odden og omtrent midtvejs for alle Beboere her i Sognet, undtagen nogle faa Gaardmænd, der vel vil faa lidt længere til Kirken end før, men som dog ikke kan være dem til Hinder, siden de har Heste og Vogne, at opbygge en ny Kirke uden Taarn og med Tagsten at belægges, dersom Deres kgl. Majestæt det allernaadigst vil behage at tillade og i allerunderdanigst Forhaabning om slig allernaadigste Tilladelse efter yderste Evne og Formue har indgaaet en frivillig Gave til denne agtende nye Kirkes Opbyggelse, som med hvad af den gamle Kirkes Bly, Sten og Træ kunde udbringes, og de flere blivende Stolesæders Salg ved offentlig Avktion vilde udgøre den største Sum af den nye Kirke og tilkøbende Byggeplads og Kirkegaards Bekostning.

Efter sligt i dette Sogns gamle Kirkes ringe og forfaldne Tilstand samt dens Fraliggenhed for den største Del af Beboerne i Sognet, som er højvelbaarne Herre og Stiftsbefalingsmand von Urne og højædle og højærværdige Hr. Biskop Bloch i Ribe bekendt, fordrister vi os allerunderdanigst at bede, at Deres kgl. Majestæt allernaadigst vil behage at bevilge og tillade:

1. At dette Sogn maa lade nedtage og nedbryde dets nu havende gamle og forfaldne Kirke med dens Taarn og Tilbygninger, da Taarnet aldrig har været til nogen Mærke og Nytte i Søen for de Søfarende for nogen Indsejling eller Dyb. (?)

2. At Sognet paa et bekvemmere Sted nord ved Odden og syd for Jes Jensens og Jens Pedersen Clausens Gaarde i Nørby maa lade opbygge en ny Kirke uden Taarn og dækket med Tagsten, da baade Taarnet og Blytag kan undværes og vil falde Sognet alt for bekosteligt.

Allernaadigst Bønhørelse forventes.

Nordby paa Fanø, den 10. Oktober 1784.

Allerunderdanigst

Niels Jacobsen.

Morten Pedersen Terkelsen.

Søren Gregersen.

Lars Mortensen Rødgaard.

Dette Andragende fik Stiftsøvrighedens anbefaling. Der blev af denne kun stillet den Betingelse, „at Alteret vorder opført, ikke som i den gamle Kirke, i det ene Hjørne, men midt

for den østre Ende, samt at Prædikestolen stilles saaledes, at den prædikende kan ses og høres overalt.“

Beboerne i den sydlige Del af Sognet, hvor den gamle Kirke laa, var ikke tilfreds med en Nedbrydning og Flytning af Kirken. De forsøgte paa alle Maader at hindre dette, og der opstod da mellem de to Partier: Beboerne i den sydlige Del af Sognet og Oddens Beboere, en meget hæftig Strid, der til Tider var meget ondartet og personlig.

Fra 24 Personer, der angiver sig at bo længst til Sønder og Øster i „Byen“, indkom der til Sognepræsten en i en meget ubehjælpsomt Sprog formuleret Klage af 11. December 1784 over Kirkens Nedbrydelse og Opførelse længere mod Nord, hvortil de selvfølgelig faar længere Vej end til den gamle Kirke, hvad de mener er uretfærdig. De skriver bl. a., at de anser „det for en ganske unyttig og unødvendig Bekostning, allerhelst da vi ikke tror, at nogen er i Stand til at bygge en ny Kirke saa stærk som den gamle er i Henseende til Murene, og desuden ligger der mange Tusinde døde Legemer begravet baade i og uden for Kirken, for hvilke der bliver betalt Penge til Kirken for deres Liggsteder paa Kirkegaarden, der vel ved Kirkens Flytning vil henligge uhegnet, hvad i vore Tanker er uforsvarlig, da der saa vil blive omvradet af Svin og andre Kreaturer.“ De mener det ikke engang nødvendigt at reparere den gamle Kirke, som „er meldt bestaar af stærke Mure; vel er der Mangel paa Stolestæder, det er sandt; men det kan med en magelig Bekostning forekommes enten paa en eller anden Maade ved Udbygning og ikke sammenlignes med en ny Kirkes Opbyggelse i Henseende til Bekostning, da vi anser, det vil blive alt for besværligt og bekosteligt for Sognet at udrede denne og vil desuden give en stor Irring og Fortræd mellem Sognefolkene indbyrdes. — — —“

Der ankedes ogsaa over en Nedbrydelse af Taarnet, der angives hidtil at have været brugt som Sømærke.

„Byfolkene“ mente ogsaa, at naar „Odden“s Beboere nu i flere Hundrede Aar havde haft saa langt til Kirke, var der ingen Anledning til Forandring nu, „og de kan lige saa let for Eftertiden som i Fortiden komme til Kirke, helst da der ligger en god gammel slagen Vej dertil, som de kan følge.“

Paa denne Skrivelse, der forelægges „Odden“s Beboere, bliver disse ikke Svar skyldig; de erklærer, at de elsker og ærer deres afdøde kære ligesaa højt som „Byfolkene“ og vil altid

være med til at værne Gravfreden paa den gamle Kirkegaard, hvor der hviler 3 Gange saa mange fra „Odden“ som fra „Byen“. Et Hegn om Kirkegaarden vil de altid være med til at bekoste forsvarligt. Hvad Taarnets Nedbrydelse angaar, da meddelte de, at Søfolkene har forsikret dem, at Taarnet nu er uden Betydning som Sømærke, da Dybene har forandret sig. I lignende Retning udtaler baade Sognepræsten og Birkedommeren sig. Tilladelse til at opføre Kirken paa den af Oddens Beboere udsete Plads tilhørende Hans Mortensen Rødgaard blev da ogsaa givet. For Pladsen, der var ca. 95 × 88 Alen, blev betalt 250 Rdl. Kurant; og der blev da taget fat paa Nedbrydning af den gamle Kirke. Herom har Præsten skrevet i Kirkebogen: „1786 den 16. Januar blev der begyndt med Taarnet at nedbryde paa Fanø Kirke. Den 15., 16., 17., 18., 19. og 20. Maj blev Kirken paa Fanø nedbrudt.“

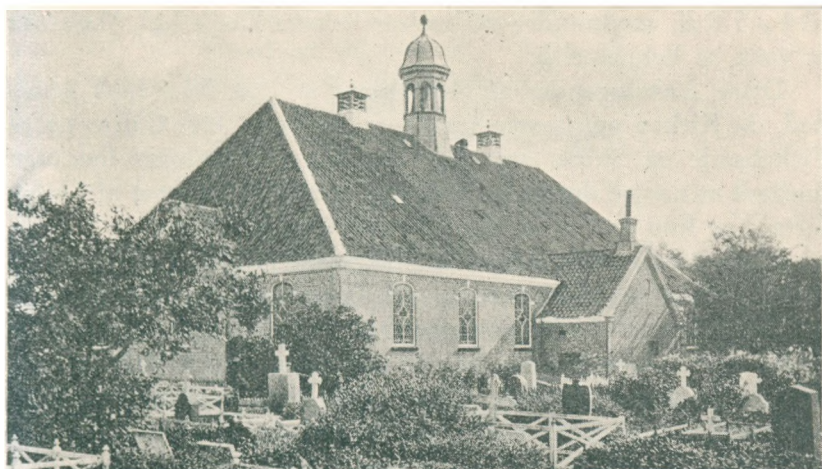
Hvor og hvorledes Gudstjenesten er bleven holdt i Tiden fra den gamle Kirkes Nedbrydelse til den nye var færdig, ved jeg ikke. Denne kostede at opføre 6.255 Rdl. 2 Mk. og 8 Sk. Kurant (ca. 20.000 Kr.). Byggesummen tilvejebragtes paa følgende Maade:

1. Ved Salg af den gamle Kirkes Blytække	1036 Rdl.
2. Frivillige Gaver fra Menigh.	1240 „
3. Kollektivsamling i Ribe Stift	430 „
4. Salg af Stolesæder i den nye Kirke	2039 „
5. Paalignet 1 Rdl. paa hvert Sæde i den gamle Kirke	714 „
6. Solgt nye og gamle Materialer for ca.	521 „
7. Tidligere kontant Beholdning i Kirkens Kasse ...	73 „

Ialt ca. 6053 Rdl.

De manglende 200 Rdl. udrededes af samtlige Stolestader i den nye Kirke. I de siden 1786 hensvundne Aar har det vist sig og viser sig endnu den Dag i Dag, at de til Kirkens Opførelse anvendte Materialer har været gode og solide, og at Bygmesteren og hans Folk har udført deres Arbejde med stor Samvittighedsfuldhed.

Bygmesteren hed Peder Friesvad fra Tarp i Bryndum Sogn. Han fik 800 Rdl. Kurant for sit Arbejde.

Nordby Kirke. Opført 1786.

At Kirken blev solidt bygget af stærkt og godt Tømmer og for en billig Pris, skyldes for en væsentlig Del den heldige Omstændighed, at der samtidig strandede en betydelig Tømmerladning paa Øen Rømø.

Da Kirken efter sin Fuldendelse var taget i Brug, Regnskabet skulde opgøres og de tegnede frivillige Gaver samt Betalingen for købte Stolesæder skulde indkasseres, voldte det mange Besværligheder, da Folk baade havde tegnet sig for større Bidrag, end de evnede, og ligeledes havde betalt alt for høje Priser for Stolesæder. Det saa derefter ud til, at der skulde blive en Restance paa ca. 2000 Rdl., som man ikke foreløbig kunde vente indbetalt. Man søgte derefter en Henvendelse til Kongen med Bøn om en Hjælp paa 2000 Rdl., idet man i Ansøgningen anførte, „at Sognet ikke kan udrede og betale Restbeløbet, da dets største Del af Beboere ere fattige Baadførere og Fiskere, der næppe kan fortjene den bare Føde i disse dyre Tider og følgelig ikke taale at betale noget til Kirken; ja, en Del kan af samme Aarsag ikke udrede den af dem dertil udlovede frivillige Gave, da og mange i dette Aar formedelst Søskade og Næringens Ringhed ere satte i saa fattige Omstændigheder, at intet af dem kan ventes. Saa ser vi ikke, hvorledes vi vil faa vor nye Kirke betalt, da den hverken har Korntiende eller anden Til læggelse uden alene i Kvægtidende, som alene aarlig beløber sig

til 4 a 5 Rdl., medmindre det maatte behage Deres kgl. Majestæt at være os behjælpelig.“

Disse Anbringender af Forholdene er dog ikke fuld Sandhed, da Kirken ogsaa som foranført havde en Del Indtægter af Fiskebaade og Skibe, om end ikke store. Ligeledes har man undladt at nævne den store Indtægt, der tilflød Sognet af Skibsfarten, og kun omtalt „fattige Baadførere og Fiskere“.

Andragendet blev ogsaa ved Skrivelse af 18. Juni 1787 fra Biskoppen afslaaet. Beboerne var ikke mere forknýt herover, end at de kort Tid efter indsender et nyt Andragende, hvori de denne Gang anmoder om, at der maa ydes dem 1 Rdl. af hver Kirke i Jyllands 4 Stifter. Dette bliver dem bevilget ved Skrivelse af 28. November s. A., og der indkom da som anført 430 Rdl.

Kirken blev indviet den 1. Oktober 1786, ved hvilken Lejlighed en af Pastor *H. Friis* forfattet Sang blev afsungen, og 6 Børn blev døbt. Pastor *Friis*' Sang lyder saaledes:

Melodi: Af Højheden oprunden er.
 Kom Nordby Menighed og se,
 Hvad Lykke Gud dig lader ske
 Til Eftertidens Minde. —
 Det Tempel, som I fordem saa
 Brøstfældigt, trangt, langt borte laa,
 Du her bekvem kan finde.
 Hver Sjæl nedknæl.
 Gør dig rede at tilbede
 Naadens Fader,
 Som gør vel og ej aflader.

Kom Nordby Menighed og se
 Det, dine Fædre ønskede
 Og aldrig turde haabe,
 En dejlig Zions Bolig bygt
 Belejlgt staar, hvor hver kan trygt
 Gaa ind og Gud anraabe.
 Pris dig salig
 Zions Datter, da du atter
 Ser Guds Bolig,
 Dyrk ham her og tjen ham trolig.

Kom Nordby Menighed og lær,
 Hvorledes Gud dig haver kær,
 Hvor du dig til ham vender,

Sit Ild, og Arnested han vil
 Berede og dig byde til,
 Hvor du det ret erkender.
 Il da bort fra
 Det, som fængsler dig til Trængsler,
 Verdens Gode.
 Dyrk ham og vær vel til Mode.

Da Fordelingen af Stolesæderne skulde ske, opstod der Stridighed herom, særlig foranlediget ved Protest fra Sognefogden Hans Lauridsen, der i høj Grad følte sig tilsidesat ved den Stol, der var tildelt ham og Familie. Han mente ikke, den stod i Forhold til hans Rang og Stilling som Sognefoged og paastod, „at hans paaboende Sted var blevet forringet i Værdi ved den skete Inddeling“ og forlangte en ny Inddeling udført. Da der ikke kunde blive Enighed herom, kom Sagen for Retten. Reglementet, der var udarbejdet og vedtaget af „8 af de bedste Mænd“ i Sognet, er dateret 15. Februar 1787, forlangte Sognefogden kasseret. Det lykkedes ham ikke at faa dette gennemført. Retten fandt ingen Anledning dertil, men fandt det kun betryggende, at de 8 Mænd beedigede, at de havde fordelt Sæderne paa en retfærdig og samvittighedsfuld Maade. Dette skete, og Reglementet blev derefter approberet af Stiftsøvrigheden. Siden fik Kirken følgende beskrevne Regulativ:

Regulativ for Nordby Kirke.

Efter at Nordby Kirke nu er forflyttet og paany opbygget paa hele Sognets Bekostning, saa have vi underskrevne, som i Dag har været forsamlet paa Sognets Vegne for at overlægge, hvad som til Kirkens Tarv for Fremtiden kunde være fornødent at bestemme, oprettet efter bedste Skøn følgende Reglement for Nordby Kirke, naar samme maatte nyde den høje Øvrigheds gunstige Approbation.

1. Kirken holdes forsvarligt vedlige inden og uden, hvorved den beskikkede Kirkevæрге skal have tilbørligt Tilsyn samt sørge for, at Kirken faar saavel sine tilkommende Indtægter saa og, at den ej faar flere og større Udgifter end fornødent gøres, da han skal holde rigtig Bog over Indtægter og Udgifter og aarlig aflægger sit Regnskab i Sognepræstens, Birkedommerens, begge Sognefogdernes og 4 Sognemænds Overværelse. Disse skulle revidere Regnskaberne og, efter at de intet derpaa have fundet at udsætte, underskrive samme, som derefter kun skal være underkastet den høje Øvrigheds Approbation. — For Bogholderiet nyder Kirkeværgen af Kirken aarlig 4 Rdl., for Kvægtiende at tage 2 Mk. og for Arbejde ved Kirken billig Dagløn.

2. Naar Kirken findes af Kirkeværgen trængende til betydelig Reparation, da anmelder han dette for Sognepræsten og Birkedommeren, som for-

anstalter et lovligt Syn taget over Kirken samt Beregning paa, hvad der unøgefær kan medgaa til Kirken at istandsætte, hvilket alt indsendes til den høje Øvrigheds Kendelse som bestemmer, hvorledes med Kirken skal forholdes.

3. Naar Kirkens Udgifter løber højere end dens aarlige Indkomster, da skal det manglende repareret paa Stolestadernes Minde, som er efter Øvrighedsresolution af Dato 17. Februar 1790 1 Mk. 8 Skill. af Sædernes i 1. Klasse, 1 Mk. 4 Skill. af Sædernes i 2. Klasse, 1 Mk. af 3. Klasses Sæder og 12 Skill. af Sæderne i 4. Klasse. Embedsstolene er undtagen.

4. Foruden den 3. Part af hele Sognets Kvægtiende, som ogsaa forhen har været henlagt til Kirken, skal samme fremdeles have i aarlig Indtægt saaledes som følger:

A. Af hver Kommunikant betales for Vin og Brød aarlig 2 Skill. Almissemønstret.

B. Af beslægtede og besvogrede, som skulle have løst Ægteskabsbevilling, men er derfra ved en general kgl. Bevilling af Dato 29. Oktober 1777 fritagne, betales til Kirken 2 Rdl.

Fulde Sødskendebørn og naar en Mand gifter sig med sin afdøde Kones Søster erlægges til Kirken 2 Rdl.

Alle andre, som nyder godt af bemeldte Bevilling hver 1 Rdl. Da Kirken har indløst den generale Bevilling, saa medfører Billighed, at de, som nyder godt af denne Bevilling, erstatter Kirken sit Udlæg paa anførte Maade, som hidtil er sket, og engang ved Kirkens Regnskab af alle overværende er indgaaet.

C. Af Lejestederne paa Kirkegaarden betales som forhen nemlig for et Lig fra 16 Aar og derover 1 Mk., for et Lig fra 8 til 16 Aar 12 Skill., og for alle under 8 Aar 8 Skill. Disse Penge betales til Kirken saavel af de Lig, som begravet paa den ny Kirkegaard, som af de, der begravet paa den gamle Kirkegaard, hvorimod den gamle Kirkegaards Hegn igen bliver af den nye Kirke for hele Eftertiden at vedligeholde lige saa forsvarligt som den nye Kirkes; men hvad angaar Klokken paa den gamle Kirkegaard, som for nylig er opført og bekostet af nogle visse Sognemænd, da have disse ved en mellem sig oprettet Kontrakt af Dato 1. December 1791 indgaaet med hverandre samme paa egen Regning at vedligeholde.

D. Af hvert fremmed Fartøj, som ligger i Vinterleje i Nordby Havn, svares til Kirken 4 Mk., hvilke Penge skulle efter Sognets Reglement og Stiftamtmandens Resolution af 21. April 1755 have gaaet til Landets Kasse, men derefter af Sognet godvillig i Aaret 1763 henlagt til Kirken.

E. Af enhver Stolestades nye Ejer betales til Kirken efter den under foregaaende Nr. 3 anførte Minde, og maa ikke Kirkeværgen indtegne nogen ny Ejer for et Stolesæde i Kirkebogen, forinden denne Minde til Kirken er betalt.

F. Fiskebaadene, som nu er til Sognet, bør svare til Kirken saaledes: Mathias Nielsens Baad, Jens Sørensen Skoleholders Baad, Hans Nielsen Ellens Baad og Hans Jessen yngres Baad hver 1 Mk. 4 Skill. Alle andre, som er mindre, 1 Mk., undtagen Søren Spillemands Baad,

der svarer 10 Skill. Og skulle alle nye herefter kommende Fiskebaade svare i Henhold til ovenanførte.

G. Alle de Skibe, som bliver liggende i Vinterleje i Havnen, anses og betaler de fremmede efter foranførte under Litr. D., med mindre Skipperen, som fører Skibet, kan bevise, at Halvparten ejes til Sognet, da det ejheller skal svare mere end Halvparten deraf til Kirken mod en fremmed, nemlig 2 Mk.

5. Intet Faar eller noget andet Kreatur maa tøjres eller indlades paa nogen af Kirkegaardene under Straf 2 Mk. for hvert Kreatur eller Faar første Gang, og om de oftere antræffes, da betales af den skyldige for hver 4 Mk., som i Mangel af mindelig Betaling udpantes paa den skyldiges egen Bekostning, og skulle disse Straffebøder være til Kirken henlagte. Kirkeværgen skal have nøje Indseende med, at denne Post bliver iagttaget.

6. Ingen maa have Ret til paa egen Haand herefter enten at opføre eller forlave nogen Stol i Kirken, ejheller maa Fodskamler forhøjes med underliggende Sten eller paa anden Maade, alt under Straf af 2 Mk. hver Gang for den, som antræffes derimod at handle, og skulle disse Penge i Mangel af mindelig Betaling paa den skyldiges egen Bekostning fra ham udpantes og til Kirken henlægges.

7. De trende ophøjede Hjørner forbliver uden videre Tillukkelse foran, som kun ville være til Hinder for Synet i de andre omkringværende Stole. Den ophøjede Stol i det nordre Hjørne kan Ejeren, om han finder for godt, lade ophøje i Overensstemmelse med de andre 3 Hjørnestole, men ej mere end disse foran er at tillukke.

Overalt maa ingen Forandring ske i Kirken uden foregaaende Overlæg med Sognepræsten og Birkedommeren samt derpaa følgende høje Øvrigheds Resolution.

8. Det paalægges enhver at vogte sig for at beskadige Kirken enten ved uforsvarlig Ringen eller paa anden Maade, da enhver bør erstatte den Skade, som samme ved deres Uforsigtighed tilføjes.

9. Endeligt have vi og fundet det billigt, at enhver Beboer i Sognet, som har Næringsvej, erlægger aarlig til Kirken 2 Skill. danske, hvilke Penge bør henregnes til Kirkens foranstaaende Indtægter Nr. 4.

Nordby paa Fanø, den 21. Januar 1792.

<i>Friis,</i>	<i>Engelstoft,</i>
Sognepræst.	Birkedommer.
(Endvidere underskreven af 16 Sognemænd.)	

Foranstaaende Reglement for Nordby Kirke bliver herved, dog med Tillæg af, at Kirkens Regnskab efterses og paalignes ved hver holdende Bispe- og Provstevisitats, approberet.

Direktionen for Kirkerne i Ribe Stift, den 23. Maj 1792.

Middelboe.

Dette Reglement var uforandret gældende til 30. December 1847, da det revideredes og tilføjedes nogle Bestemmelser om Erhvervelse af Gravpladser paa Kirkegården og Instrukser for

Graveren, hvilket alt ikke er afvigende fra det almindelig gældende overalt.

Den Misfornøjelse, som gav sig tilkende fra Rindbyernes Side, over Kirkens Flytning nord paa resulterede bl. a. i, at de ikke vilde begraves paa den nye Kirkegaard, men for enhver Pris vilde beholde den gamle som Begravelsesplads for sig og Efterkommere. (Mærkeligt nok ligger Købmand og Kroholder Niels Jacobsen med Hustru og Datter begravet paa den gamle (søndre) Kirkegaard. Han var jo Sjælen i at faa Kirken flyttet ned nærmere ved Odden) og anskaffede i den Anledning en Klokke, der skulde anbringes paa deres egen Kirkegaard, og anvendes ved Begravelserne dér. De udstedte derhos et saalydende Dokument derom:

„Da vi underskrevne 32 Mænd boende i „Byen“ og „Rindby“ i Nordby Sogn med hinanden har bekostet og ladet opføre en ny Klokke med Hus paa den gamle Kirkegaard med den høje Øvrigheds Tilladelse, saa har vi Dags Dato med hverandre aftalt og besluttet ligesom vi og herved indgaar for os selv og vore paaboende Steders efterfølgende Beboere angaaende bemeldte Klokke saaledes som følger:

1. Skal denne Klokke med Hus saaledes som samme endnu er forfærdiget bestandig for Eftertiden forsvarlig vedligeholdes paa vore og Efterkommeres fælles lige Regning og Bekostning, saa at vi og vore Steders efterfølgende Ejere skal, naar bemeldte Klokke eller Hus behøver nogen Reparation, være vilde lige til at betale hver lige Andel deraf, saasnart Bekostningen er repareret paa os efter følgende 3. Post.

2. Efter den Orden, i hvilken vore Navne herpaa er anført, skal én efter anden, vore Steders nuværende og efterkommende Ejere hver i 3 efterfølgende Aar uden Betaling have Opsigt med forberørte Klokke og Hus, at samme forsvarligt holdes vedlige. Skulde det hændes sig, at den, som Opsigten tilkommer, ved Døden afgaar forinden de før ommeldte 3 Aar er til Ende, da bør den i Nummer følgende Beboer straks tage Tilsynet paa sig.

3. (Indeholder vidtløftige Bestemmelser om Fordelingen af Udgifterne til Vedligeholdelsen).

4. Ingen af os underskrevne eller vore Steders efterfølgende Beboere skal betale noget for Ringningen med denne Klokke over de Lig, som udføres fra vore Huse til den gamle Kirkegaard og dér begraves.

5. Dersom andre uvedkommende forlanger, at den heri om-
meldte og af os opførte Klokke skal ringe over deres Lig, naar
de begravnes, da skal de være pligtige at betale for 1 Lig, som
har været til Konfirmation, 1 Mark, for de, som ej er konfirmeret,
8 Skill. Og skulle disse Ringepenge henlægges til Klokkens
og Husets Vedligeholdelse; og i Fald Opsynsmanden ej forsvar-
lig holder Klokken med Huset i Stand i disse 3 forberørte Aar,
skal han bøde derfor 1 Rdl. til Klokkens og Husets Vedlige-
holdelse.“

— — —

Dokumentet er udstedt og underskrevet den 1. December
1791 af 32 Mænd. Originalen er i Kirkeværgens Besiddelse.

Nedennævnte Oplysninger om Indtægter og Udgifter, Repa-
rationer og Gaver til Kirken m. v. er hentet fra Kirkens Regn-
skabsbog og *liber daticus*.

I 1790 har Birkedommer Engelstoft betalt for hans afdøde
Datter Jomfru Conradies Begravelsessted og 5 andre paa et af
ham selv opfyldt Sted i det sydøstre Hjørne af Kirkegaarden
og herfor betalt 1 Rdl.

Samme Aar er af Søren Nielsen skænket 10 Rdl. til Kirken.

Til Afbetaling af den nye Kirkes Gæld udskrives i 1790 1½
Minde af de ejede Stolestader i den gamle Kirke, hvilket ind-
bringer 194 Rdl. Fra 1792 fremkommer aarlig en Indtægt af
2 Rdl. fra Skibsbygmester Lorentz Holst for Tilladelse til at
anlægge et Slæbested ved sit Skibsværft, og s. A. paalægges
enhver Beboer 2 Skill. at yde, hvilket andrager 4 Rdl. 2 Mk. 4
Skill.; der har altsaa den Gang været 220 Huse i Nordby Sogn.
Efter den nye Kirkes Opførelse i 1786 sælges af og til en Del
gammelt Bly, som vel nok hidrører fra den nedbrudte Kirke.

1792 anskaffes en ny „Arme Blok“; hertil medgaar for et
Stykke Træ 3 Mk., Arbejds løn paa samme 2 Mk., til Smeden
for at beslaa den 5 Rdl. 1 Mk. Et Par Laase dertil 1 Rdl.

1794. For et Stykke Egetræ til en Gabestok 1 Rdl. Fragt
deraf, Arbejds løn og 1 Stykke Halsjern 1 Rdl. 1 Mk. 13 Skill.

For 1798 findes i Regnskabsbogen følgende Tilførsel:

„Derefter have vi beset Kirkens Gulve, som Kirkeværgen
angav at være brøstfældige, og fandt vi det fornødent, at han
indkøber paa Kirkens Regning af de bedste og haardeste røde
Sten, saa mange som behøves til at omlægge de ujævne og ud-
traadte Gulve.

Og da Ejerne af den sydvestre ophøjede Hjørnestol haver forespurgt sig i Dag, om Kirken vilde istandsætte og vedligeholde Fodstykkerne i deres Stol, siden samme nu er saa skrøbelige, at de ej kan bære dem, saa syntes os billigt, da Fodskammerne overalt i Kirken bliver vedligeholdte paa Kirkens Bekostning, at de ophøjede Stoles Fodstykker da ogsaa istandsættes og vedligeholdes af Kirken; men hvad angaar Sideklædningen i disse ophøjede Stole, saavel som øvrige Sirat, der af Ejerne selv er bekostet, bliver samme ogsaa herefter at vedligeholde af dem selv uden at blive Kirken til Byrde. Herfra dog undtages Birkedommerens Embedsstol, som Kirken bør holde i tilbørlig Stand ved indfaldende Brøstfældighed derpaa."

Fra 1801 bliver det Beløb, der hidtil blev ydet Præsten for Anskaffelse af Vin og Brød, 16 Rdl., forhøjet til 20 Rdl. aarligt.

1805 bliver der anskaffet nye Blytagrender, og i den Anledning indkøbt hos Niels Jacobsen 2 Ruller Bly, som betales med 217 Rdl.

1806 betalt Jens Peder Clausen for en Sølvkalk og Disk 15 Rdl.

I Aarene 1816 og 17 finder en ekstra Udskrivning Sted, for at Kirken kan underkastes en Reparation. Derved indkom i 1816 909 Rdl. 3 Mk. 12 Sk. og i 1817 544 Rdl. 2 Mk. 8 Sk.

1830 gæstede Kong Frederik d. 6. Fanø og besaa da Kirkerne i Nordby og Sønderho; tog derfra til Mandø.

Fra 1840 bliver Kirkeloftet udlejet til Opbevaringssted for Skibssejl, hvorved indkommer et Par Rdl. aarlig.

Først i Aaret 1842 naaede man saa vidt, at man fik Kirken malet, hvilket Arbejde udførtes af *Jens Ussing*.

1842 den 26. Juli besøgte Kong Christian d. 8. Nordby; han besaa Skolen, Tinghuset og Kirken, hvor Pastor Biering talte for en Forsamling af 12 a 1300 Mennesker. I sin Glæde over at se en saa talrig Forsamling gav Kongen Tilsagn om at skænke Kirken et Orgel. Dette ankom i Efteraaret 1844. Det var bygget af Hoforgelbygger Marcussen i Aabenraa. Samtidigt blev opført et Pulpitur, der kostede 163 Rdl. 3 Mk.

1849 blev der lagt nye Fliser i Vaabehuset for en Bekostning af 25 Rdl.

1850 havdes en Bekostning ved Istandsættelsen af det nedfaldne Spir paa 75 Rdl.

1852 er der en Udgift paa 11 Rdl. 1 Mk. til Plantning af Træer paa Kirkegaarden.

I 1862 beskrives Kirken saaledes: „Kirken er énetaget uden Taarn, dens Længde udvendig er 45 Al. 18 Tom. og Bredden 27 Al. Højde mellem Gulv og Loft 7 Al. og 18 Tom. Grundsmur af 3 Stens Længde, som udgør 1 Alen i Tykkelsen. Midt paa Enderne er Muren i en Længde af 8 Al. og 21 Tom. $\frac{1}{2}$ Sten tykkere end den øvrige Mur. Denne Mur gaar op over Taget i en Frontspids og benyttes i den østre Ende til Klokkeren og den vestre Ende til en Loftsluge. I Muren er indsat 18 Fag Vinduer, 3 Al. høje, 1 Al. og 20 Tom. brede med Langs- og Tværgastler til 4 Rammer, 12 Stk. Vinduesruder, som er indfattet i Bly. Kirken er inddelt i 24 Fag, og i Midten under Bjælkerne ligger en Bjælke paa langs, som hviler paa 6 opstaaende Søjler. Overtømmerets Højde er 11 Al. og 19 Tom. Bjælkernes Tykkelse er 8 Tom. i Kvadrat. Loftet er fladt. Sparretræernes Tykkelse er $\frac{9}{7}$ Tom. i Kvadrat. 3 Højder Hanebjælker er $\frac{7}{6}$ Tom. i Kvadrat. Midt paa Kirken er et Spir 9 Al. høj over Taget. Gavlene er skraa, og disse tilligemed det øvrige Tag er belagt med blaa glaserede hollandske Tagsten. Paa den søndre Side af Taget er tvende Fronttag og Vinduer; Hjørnerne og Mønstingen er belagt med Bly. Fra Vaabehuset til Kirken er 2 Indgangsdøre, mellem disse er i Vaabehuset en Kirkeblok med tvende Laase. Dørene er 3 Al. og 4 Tom. høje og 2 Al. og 2 Tom. brede, af Fyrretræ, glatte med Revler og indmurede Stabler til Hængsler. Lukkelsen er Haandtag og Klinke med Laas for den ene og Haspe indvendig paa den anden. Gulvet i Kirken er dels Mursten og dels Fliser. Vaabehuset er mod Nord. Dens Længde er 7 Al. og 5 Tom., Bredden 10 Al. og 6 Tom., Højde 5 Al. grundmuret af $2\frac{1}{2}$ Stens Tykkelse. Gavlene er muret helt op og Taget belagt med almindelige hollandske Tagsten, har 2 Fag Vinduer, hvis Højde er $1\frac{1}{2}$ Al. lang og Bredde $1\frac{3}{4}$ Al. Ruderne er indfattet i Træ. Der er 2 Indgangsdøre, nemlig 1 fra hver Side, 3 Al. og 9 Tom. høje, 1 Al. og 20 Tom. brede, af Fyrretræ, glatte med Revler i, indmurede Kramper til Hængsler og Haandtag samt Klinke til Lukkelse. Langs med den nordre Væg i Kirken er Pulpitur med 2 Rækker Stolesæder paa langs, og midt for Indgangen er Orglet. Opgang til Pulpitur og Orgel er fra Vaabehuset med 2 Rapporttrapper. Døren dertil er 3 Al. høj og 1 Al. og 10 Tom. bred, glat, i Karm og

med Laas. I selve Kirkemuren findes ingen Sten med Indskription eller Billeder.

I Kirken er 118 Stole med Døre, og i disse 1000 Sæder; deraf 410 Mands- og 556 Fruentimmersæder samt 34 Mands- og Fruentimmersæder. Paa Pulpituret er 16 Stole, deraf 8 med Døre, med 64 Mands- og 20 Mands- og Fruentimmersæder. Prædikestolens øverste Kant er beklædt med rødt Fløjl og nedhængende Fryndser. I 1862 er Knæfaldet fornyet, mere passende og smukkere end den forrige. Alteret er beklædt med rødt Klæde og Dugen af hvid, kantet med Kniplinger. Messeskjorten er af fint hvidt Lærred og Messehagelen af rødt Fløjl med Sølvkors og Sølvhægter. Kalken og Disken er af Sølv, indvendig forgyldt. 2 Alterkander af Porcelain og 1 Brødæske af Tin. Tvende Lysestager af Metal, for Tiden forsynet med Stearinlys. 4 Tavler til Salmenumrene med paamaalede Numre at indskyde deri. 7 større og mindre Skibe. 2 Lysekroner, en Armstage til 2 Lys paa hver af de 6 Søjler, alle af Metal. Klokken er af Metal.“

I 1866 blev Indgangsdørene fornyet med Fyldingsdøre.

I 1867 blev Loftet gibset.

1868 blev anskaffet Belysningsapparater og de sidste af Gangene belagt med Fliser.

I 1869 blev alt Træværk i Kirken opmalet af Maler N. P. Svarrer for et Beløb af 370 Rdl. Indgangsdørene med Egetræsfarve.

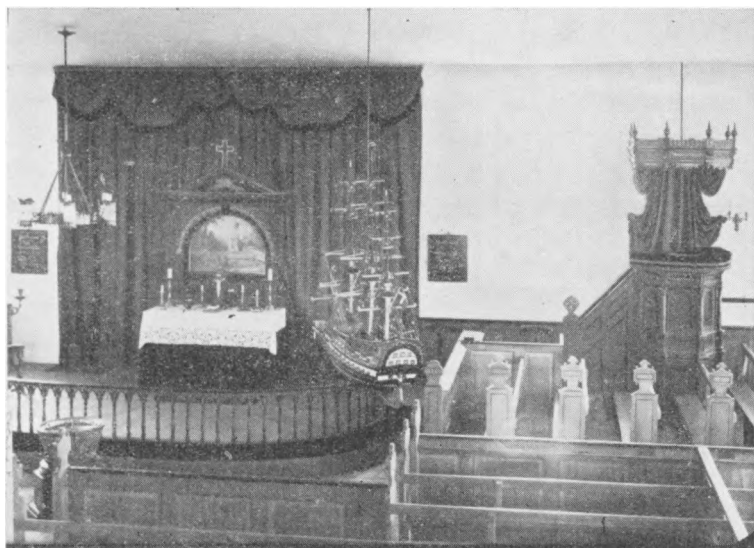
I 1871 blev Skriftekammeret afdelt med en Trævæg med Dør og forsynet med Møbler: Klædeskab, Bord, Stol og Servante, og Gulvet deri belagt med en Sivmaatte.

I 1873 blev Kirkegaarden udvidet i Øst. S. A. blev opsat en ny Mur ved den østre Side og Kirken indsømt og afstreget alt for en Betaling af 300 Rdl.

I 1864 blev anskaffet en ny Altertavle, et Maleri forestillende Jesus og den samaritanske Kvinde ved Brønden i egemalet Indfatning. Omkostningerne, omtrent 300 Rdl., blev for det meste bestridt ved frivillige Bidrag af Sognets Beboere.

I 1875 blev anskaffet en ny Messeskjorte af fint Linned, en ny Messehagel af rødt Fløjl med gul Kant og gult Kors uden Kristi Billede.

I 1876 blev 97 Kvadratalen ud for Kirkens Laager brolagt, det kostede Kr. 64,67.

Alteret og Prædikestolen.

I 1877 blev Kirken kalket, det kostede Kr. 121,00.

I 1879 blev Prædikestolen forsynet med nyt Fløjls samt den vestre Hjørnestol beklædt med Brædder, kostede Kr. 96,95.

I 1880 blev 3 af Skibene omrigget for Kr. 65,00.

I 1881 blev Gesimsen samt Overdelen af Vaabehuset og Sakristiet fornyet med Tegl, og Gesimsen om hele Kirken fornyet for Summen Kr. 1244,30.

I 1883 blev anskaffet et Døbefad af Messing, det kostede Kr. 37,42.

Den 17. Søndag efter Trinitatis — men paa en anden Dato end i 1786 — i Aaret 1886 fejredes Kirkens Hundrearsfest ved en højtidelig Gudstjeneste i den smykkede Kirke. Den daværende Sognepræst her i Menigheden, *P. L. Trojel*, prædikede med Biskoppens Tilladelse over de samme Ord af Davids Salmer, hvormed Biskop Middelbo havde talt ved Kirkens Indvielse, medens Provst *E. K. Thyssen*, da i Ølgod, der er født og opdragen i Nordby, holdt Altergang og forrettede Barnedaab.

I 1886 anskaffedes nyt Fløjls til Prædikestolen og nyt Forhæng bag Alterpladsen, som kostede Kr. 125,00 og et nyt Alterdug Kr. 9,00. Kirkens Spir istandsattes, Kr. 202,46.

I 1887 anbragtes et Sølvkrucifiks foran paa Alteret og anskaffedes en Oblatæske af Porcellæn til Alteret. Kr. 5,35.

S. A. den 3. September opsattes den nye Fod til Døbefonten, skænket til Kirken af Købmand Johannes Mathiesen og Hustru Karen Hansen i Anledning af Kirkens 100 Aarsfest. Arbejdet er udført i Hamborg efter Tegning af Kirkeværgen, Kirkesanger Thomas Schmidt, og bestaar af en ottekantet Marmorblok, sort poleret, med en lidt større, ligeledes ottekantet Sokkel, hvorpaa det øverste større Stykke er frit anbragt. Det gamle Døbekar staar frit i en Hulning i det øverste runde Parti af Marmorblokken. Den er paa de 3 af Ottekantens Sider forsynet med en indgraveret, forgyldt Indskrift: „Lader de smaa Børn komme til mig! Marc. 10. 14.“ Værdi Kr. 250,00.

I 1888 opførtes et Nødtørftshus paa Kirkegaardens Vestside. Kr. 215,12.

I 1889 lagdes Bræddegulv i Kirken. Døbefonten anbragtes paa Pladsen foran Alteret. Prædikestolen flyttedes fra Pladsen ovenover Alteret og anbragtes op til Sydmuren mod Vest, medens den samtidig højnedes lidt foroven, for at Partiet med Indskriften kunde træde synligt frem (tidligere skjult af Fløjlet og Fryndserne). De forhøjede Stole i Kirkens Øst- og Vestside borttoges af Hensyn til at en Reservedør i Kirkens Vestside anbragtes. Endelig højnedes Altertavlen ved Tilføjelse af et nyt Stykke som Fundament samt ved Anbringelse af et Kors foroven. Samtlige disse Forandringer uden Maling kostede Kr. 1938,13.

Fanø Spare- og Laanekasse skænkede Kirken et Varmeapparat, der leveredes af Ingeniør A. B. Reck, Kjøbenhavn, og tillige med de ved Apparatets Anbringelse nødvendiggjorte Arbejder, kostede Kr. 2487,32.

1890. En anonym Giver skænkede Kirken en Lampe af massiv Messing. Uden om Lampen findes 12 Lyseholdere med Glasprismer. Den anbragtes efter Giverens Ønske ovenover Døbefonten og blev ophængt til 14. S. e. Tr. (7. September). Har kostet Kr. 153,00.

— En Lysekroner til 8 Lys med Glasprismer skænkedes af afdøde Frk. Amalie Helms' Dødsbo.

— En Lysekroner skænkedes af Konsul J. K. Bork.

1894. Kirkens Orgel underkastedes en Hovedreparation af Orgelbygger Busch & Sønner, Kjøbenhavn. Det kostede Kr. 184,00.

— Knæfaldet fik nyt Betræk af rødt Plyds. Kr. 81,25.

Kirkens gamle Altertavle og Lydshimmel, hvilke i mange Aar havde henligget paa Kirke loftet og nu var i meget defekt Tilstand, restaureredes af Snedkermester Hans Nielsen i Samraad med Kirkeværgen. Bekostningen, Kr. 271,75, afholdtes af Fanø Spare- og Laanekasse.

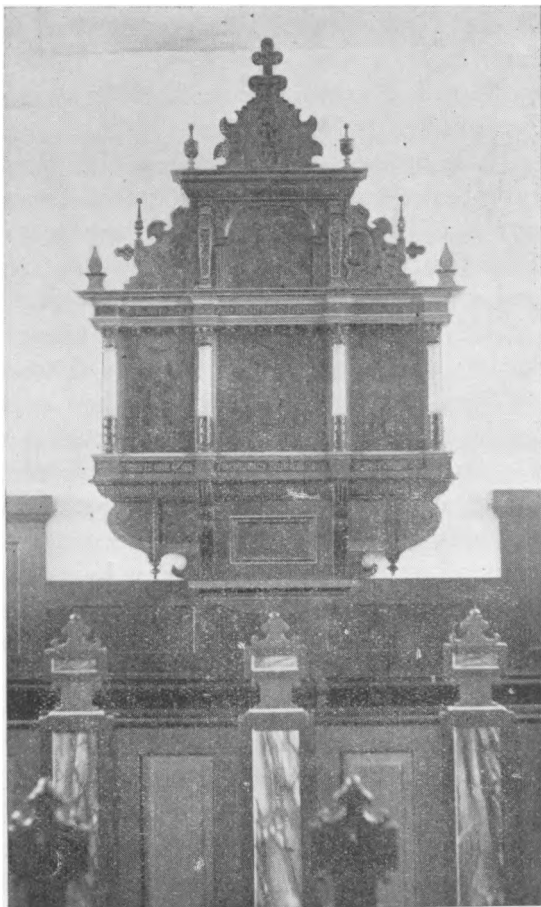
Et Ligkapel blev med en Bekostning af Kr. 2728,45, der afholdtes af Konsul og Lordmayor J. Chr. Nielsen, Hartlepool (født i Nordby) opført paa den søndre Kirkegaard. Arbejdet udførtes af Tømrermester H. Peters, Esbjerg.

1895. 2 nye Vinduer med Glasmalerier (Symboler af Daab og Nadver), et paa hver Side af Alteret, skænkedes Kirken af Købmand Joh. Mathiesen. Arbejdet udført af Glarmester Duvier, Kjøbenhavn.

— Panelet paa Kirkens Sydside fornyedes paa Grund af, at det forrige var ødelagt af Svamp. Pris Kr. 124,07.

Et gammelt Skib, Kirkens største, der i mange Aar havde henligget paa Kirkeloftet i meget defekt Tilstand, restaureredes af Brødrene Snedker Andreas og Skibsfører P. C. M. Olsen for 50 Kr. Ophængtes over Længdegangen mod Vest.

Et broderet Tæppe foran Alteret skænkedes af Kvinder i Nordby.

Den gamle Altertavle.

Et Skindtæppe til Prædikestolens Gulv skænkedes af Skibsfører P. J. Brincks Hustru.

1896. 2 graa Fajance-Blomstervaser skænkedes Kirken af Boghandler J. N. Hansen.

1906 opførtes en Tilbygning til Kirkens østre Gavl med Dør i; og Kirkeklokken, der hidtil havde været anbragt foran et Vindue paa Loftet i den østre Gavl, anbragtes i en Rytter paa Taget. Fanø Spare- og Laanekasse afholdt en Del af Bekostningen derved, ca. 2000 Kr.

1907 skænkede Enkefru Clara Greibe Kirken en smuk Alsterduge, som første Gang prydede Alteret 1. Søndag i Advent.

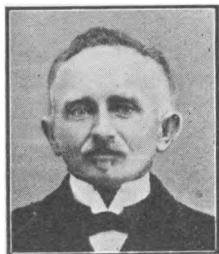
Som allerede fortalt fik Nordby sit første Orgel (de gamle kaldte det „Aarreværk“) i 1844, skænket af Kong Christian d. 8. Det indviedes 17. November og var et for sin Tid udmærket Orgel; men Tidens Tand tærede paa det i den lange Aarrække, det brugtes. Bælgene og Manualet m. fl. Ting blev opslidt, og det stod for en større Reparation, hvis der skulde være Haab om, at det fortsat skulde kunne bruges. Dertil kom, at det stod paa et uheldigt Sted. Piberne gik for nær til Loftet, og Stemningen holdt sig kun ganske kort Tid. Orgelet blev anbragt paa et samtidigt opført Pulpitur i Kirkens nordre Side. Kirkegængerne, der havde deres Sæde under Pulpituret, klagede derpaa over, at deres Sæder var bleven forringet siden Pulpiturets Opførelse ved, at dette formørkede deres Pladser, og at den stadige Uro, der var paa Pulpituret lige over deres Hoveder, forstyrrede deres Andagt. Sogneforstanderskabet, til hvem Klagen var indgivet, svarede, at der fremtidig vilde blive lagt Maatter paa Pulpiturets Gulv, og Drengene, som helst tog deres Plads paa Pulpituret og var dem, der foraarsagede Uroen med deres Træsko, vilde nu blive forment Adgang til Pulpituret for Fremtiden. Hvad det manglende Lys angik, hidrørte dette fra, at Mændene lagde deres Hatte i Vinduet, hvilket hindrede Lyset i at falde nedad; men der skulde nu blive anbragt Knage til Hattene; „men sammenligner man Lyset i vor Kirke med de fleste andre paa Landet, vil næppe noget Sted i den kaldes mørkt; og der mangler næppe det fornødne Lys til uden Besvær at kunne læse i Salmebogen.“

Dette Orgel var i Brug til 1917, da Skibsreder D. Lauritzen skænkede et nyt og større Orgel til Kirken. Det blev anbragt paa den østre Væg og indviet 4. August 1917. Det har kostet

15.000 Kr. Kirkens Organist, Lærer Karl Jensen, har i „Fanø Ugeblad“ beskrevet Orgelet saaledes:

„Orgelet i Nordby Kirke har ialt 15 Stemmer eller Piberækker. Hver enkelt Stemme (Register) har sin ejendommelige Klangfarve og Styrkegrad. Den stærkeste Stemme er en 8 Fods Trompet, der har Klang og Kraft som Orkesterinstrumentet af samme Navn. Den svageste Stemme er en Æoline, der under Spillet kan afdæmpes, til Tonerne er næsten uhørlige. Ialt findes der i Orgelet 933 Piber. Fra de forskellige Piber og Orgeldele fører Luftkanalerne (Blyrør) hen til Spillebordet, hvorfra den Spillende ved forskellige tekniske Hjælpemidler kan sætte større eller mindre Dele af Orgelet i Virksomhed. Over og under Manualerne findes anbragt forskellige Knapper og Taster, ialt 52. Ved Indstilling af disse kan den Spillende blande Stemmerne efter Behag, saa at Antallet af forskellige Kombinationer og Afskygninger næsten bliver uendeligt. Desuden findes foruden tilhøjre 2 Fodtrin, som tjener til at registrere Tonestyrken under selv Spillet. — Registrerne er fordelte paa to Manualer og 1 Pedal. Det sidste (som spilles med Fødderne) indeholder Orgelets dybeste Toner og omfatter 81 Piber. Pedalerne svarer til Orkesterets Tuba, Basun, Kontrabas, Cello o. s. v. Det er disse Toner, som danner Orgelmusikkens dybe Grund og i særlig Grad bidrager til at give Spillet Karakter af Værdighed og Andagt. Et særligt „Register“ er Klokkespillet, som almindeligvis kun anvendes paa kirkelige Festsdage og andre Højtidsdage.“

Til at spille Orgelet blev i 1844 antaget den blinde Organist *Niels Gundersen* fra Billum. Han skulde til en Begyndelse have 10 Rdl. Kur. (32,00 Kr.) aarlig og fri Ekvipering. Hans Hjemstedskommune ydede ham ligeledes 10 Rdl. aarlig. Bælgetræderen skulde have 7 Rdl. og 4 Mk. Kur. aarlig. Hvordan Organisten skal bjerge Kost og Logis berettes ikke noget om i Sogneforstanderskabets Møde, hvori han antages. I de første 5 Søndage, forinden *Gundersen* ankom, spillede Lærer *Nielsen* Orgelet. Over for ham viste Forstanderskabet sig særdeles rundhaandet, idet man gav ham derfor 5 Rdl. Kur. *Niels Gundersen* spillede Orgelet i langt over en Menneskealder. Hans Billede vil findes under Spillemand. Efter ham spillede Orgelet af Lærer *Jensen* (død som Lærer i Aarhus) og Lærer *Høgdaal* (1899—1907), derefter af Frøken *Anne Laustsen* og siden 1919 af Lærer *Karl Jensen*.

Organist Karl Jensen

Altertavlen er fra 1864 og malet af J. Reihau. Den fremstiller Jesu Samtale med den samaritanske Kvinde ved Brønden.

Den gamle Altertavle, der laa paa Kirkens Loft i mange Aar, og som har været i den i 1782 nedbrudte Kirke, er nu anbragt i Kirken.

Prædikestolen, der ligeledes har været i den gamle Kirke, bærer Aarstallet 1620 og er tilsyneladende en Efterligning af Prædikestolen i Ribe Domkirke. Indskriften er hentet fra Aabenb. 2.: Vær tro indtil Døden, saa vil jeg give dig Livsens Krone. I Fyldningerne er 1913 af Kunstmaler Jørgen Hansen, Esbjerg, malet Billeder af Christi Fødsel, Korsfæstelsen, Opstandelsen og Himmelfarten. Paa Lydhimlen findes en Inskription, hentet fra Matth. 10, 20: Det er ikke Eder, som taler, men det er Eders Faders Aand, som taler i Eder.

I Kirken findes anbragt 3 Mindetavler.

Paa den ene staar:

I Mindeaaret 1914 lod Beboerne i Nordby denne Tavle bestået til Erindring om

Peter Vilhelm Ussing,
f. i Nordby 28. Maj 1840.

Som Menig ved 11. Regiment blev han saaret i Træfningen ved Oversø 6. Februar 1864 og døde 24. Februar.

Han hviler paa Kirkegaarden i Slesvig.

Paa den anden staar:

Denne Mindetavle indsættes i Nordby Kirke i Aaret 1923 i taknemlig Erindring om de Søfarende fra Nordby Sogn, som under Verdenskrigen 1914—18 satte Livet til under deres farefulde Gerning i Fædrelandets Tjeneste.

Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være velsignet.

I 1917 opsattes en Mindetavle over Lærer og Kirkesanger J. P. M. Tingberg med følgende Indskrift:

Jørgen Peder Mogensen Tingberg,
f. i Ribe 1. Marts 1810, Dbmd.,
død 29 December 1876.

Ved Pligttrøskab, ved sin udmærkede Dygtighed, Nidkærlighed og Flid og ved sin Retfærd og Gudsfrygt vandt han sig et agtet Navn.

Taknemlige Elever satte ham dette Minde i Maj 1917.

Der er noget ejendommeligt ved Kirkerne paa Fanø, en Prydelse, der — ligesom i de fleste Kirker i Sømandsbyer — straks fanger den besøgendes Øje. Det er Modellerne af de mange Sejlskibe, der hænger under Loftet. De er forfærdiget af Øens Søfolk.

I 1787 blev der ophængt et Skib forfærdiget og skænket af Matros Jens Hansen Sørensen, der i mange Aar sejlede fra Holland. En Standard bar Bogstaverne J. H. S. Om Giveren deraf har hentydet til sit eget Navn eller de latinske Bogstaver for: „Jesus Menneskenes Frelser“, vides ikke. Skibet findes ikke mere i Kirken. Nu findes der et Brigskib med Kanoner paa samt 4 Fregatskibe, alle med Kanoner. Det største har et Løvehoved som Galionsfigur, og Skibet har stor Lighed med „Anne Cathrine“ i Sønderho Kirke. Hvornaar disse Skibe er ophængt i Kirken, og hvem Giverne er, har det ikke været mig muligt at faa oplyst.

Det mærkeligste, der findes i Nordby Kirke, er Døbefonten. Foran er anført, hvad Pastor N. H. Friis skriver i *liber daticus* om det 100 Aar gamle Vand i Fonten. Sagnet fortæller dernæst, at den skal være skænket af Thyra Danebod, som paa sin Hjemrejse fra England skal have lidt Skibbrud paa Øen, men ved heltmodig Opræden fra Fanøboernes Side være bleven frelst fra Druknedøden, og i sin Taknemlighed herover skal hun have skænket Døbefonten, som hun havde med fra England og bestemt til en anden Kirke, til Fanøs da eneste Kirke. Et andet Sagn siger, at det skal være Dronning Dagmar, der er Giveren. Det hedder ogsaa, at den skal være drevet op af Havet; men denne Begivenhed skal sikkert kædes sammen med Thyra Danebods Skibbrud.

I Kirkehistoriske Samlinger 4. Række, 2. Bind, har Erling Rørdam omtalt Fonten og beskriver den saaledes: „Døbefonten er 14½“ høj, i Tværmaal foroven 23½“ og Væggen foroven

Font og Altertavle.

Tegn, sandsynligvis Støberens. Derpaa kommer igen 2 smalle Baand og en ny bredere Stribe med 4 regelmæssigt skaarne Mandehoveder, hvis øverste Del naar op til det øverste af de to Baand, og forneden hviler de paa Karrets underste Rand. Det hele bæres af en muret Fod. Fonten er som Helhed ganske fint udført. Indskriften indtager de tre Fjerdedele af Omkredsen. Pladsen mellem de to Krucifixer er altsaa tom.“

Indskriften paa Døbefonten var i lang Tid utydet. Indskriften er Minuskler i Spejlskrift, der ovenikøbet staar paa Hovedet. Ordene er tydet som: „*dette er Omvendelsens Døbefont*“. Det er altsaa ikke Ord, der hentyder til den kristelige Daab, men til Johannes-Daaben.

Fontens Alder og Støbemesterens Navn har man hidtil ikke kunnet faa bestemt. De sagkyndige vil mene, at den er fra den sidste Halvdel af det 15. Aarhundrede, idet de mener, den har

godt $\frac{1}{2}$ “. Den hviler paa en muret Fod, omtrent 1 Fod høj. Øverst er en flad Rand, derefter et udbuet og udhullet Led, saa 2 smalle Baand, derpaa en ca. 4" bred Stribe med ophøjet Indskrift, $3\frac{1}{4}$ " høj, samt 4 Krucifixer, hvorpaa Kristus fremstilles med korslagte Ben, men uden Tornekranse. Dernæst kommer igen 2 smalle Baand og saa en ny Stribe af samme Bredde som den, hvori Indskriften findes. I den staar 4 Malteserkors lige under Krucifixerne og et

saa megen Lighed med andre Malmdøbefonter i Norden, den i Ølgod Kirke med Aarstallet 1455, den i Slesvig Domkirke 1485 og den i Flensborg Nicolajkirke 1489, at dens Alder maa være omtrent som disse. Skulde den have denne Alder og min Mening om, at den i 1782 nedbrudte Kirke er opført i Tidsrummet 1524—1537, er rigtig (se Side 420), skulde den altsaa have staaet i Øens første Kirke, St. Annæ Kirke. Da det næppe er troligt, at Fanøs daværende fattige Befolkning for egne Midler har kunnet anskaffe en saa kostbar Font, bliver der kun tilbage at tro paa Sagnet om, at den er skænket til Kirken. Om de Undersøgelser af Fonten, der er foretaget, henvises til Schiern, Hist. Studier II, S. 279; J. Helms i Dansk Maanedsskrift VI 1857, S. 230 flg., og E. Rørdam i Kirkehist. Saml. 4. Række, 2. B. S. 187 flg.

Nordby Sogn har 3 Kirkegaarde: Den søndre, ogsaa kaldet den gamle Kirkegaard, er beliggende i Rindby, hvor den i 1786 nedrevne Kirke laa. Den har et Kapel, skænket af Konsul Jens Chr. Nielsen (født i Rindby), Hartlepool, ved Gavebrev af 10. August 1894, og med Klokke (se Side 442).

Paa denne Kirkegaard findes 4 Mindesmærker fra Verdenskrigen over dér begravede tyske Marinere, 1 over en engelsk og 2 ukendte, hvis Lig var drevet i Land paa Fanø.

Den nordre Kirkegaard er beliggende rundt om Kirken. Da den var ved at blive overfyldt, anlagdes i 1897 en ny, den vestre, der toges i Brug 1. September 1898.

Paa vestre Kirkegaard blev 9. December 1923 rejst et Mindesmærke over de under Verdenskrigen som en Følge af denne forulykkede Søfolk fra Nordby, ialt 20, hvis Navne er indhugget paa den høje Granitobelisk.

De gamle Kirkegaarde henlaa i forrige Tider for Størstedelen i Græsmark, som udlejedes til Græsning af Faar, eller Afgrøden blev solgt ved offentlig Avktion. Jeg er i Besiddelse af en Avktionsplakat fra 1869 med Konditioner for Salget af Afgrøden paa Nordbys Kirkegaarde. En af Paragrafferne lyder saaledes: „Lejerne maa for dette Aar gøre sig Afgrøden saa nyttig, som de paa lovlig Maade vel ved og kan, dog maa de ikke lade samme afgræsse med Kreaturer, men bør lade den afslaa. Der maa ej køres paa Kirkegaarden, ej heller henstilles Høstakke dér.“

Den gamle Kirkegaard maa have været den frodigste, thi

T. Chr. Andersen

Lejen deraf indbringer 5 Rdl. og 5 Mk., hvorimod den nordre kun giver 3 Rdl. 3 Mk. og 8 Sk.

Der har i sin Tid henligget flere smukke Gravstene paa Nordbys Kirkegaard, udhugget af J. J. Sonnichsen, Sønderho Men da Ejerne ikke har berigtiget Fornyelsesafgifterne, blev de i 1849 og 1850 bortsolgt og fandt da Anvendelse som Trappesten forskellige Steder i Byen.

Af Kirkeværgere for Nordby Kirke kendes følgende: *Anders Nielsen* til 1695, da han afløstes af *Jens N. Baggesen*; 1737 nævnes *Anders Jensen*; 1743 nævnes Sognefogden *Peder Clausen*; 1762 *Morten Mathiasen*, 1770 *Søren Nielsen*, 1780 *Math. Mortensen*, 1787 *M. P. Terkelsen*; derefter *Las Mortensen Rødgaard*, død 3. Marts 1827, 95 Aar, 1813—38 *Iver Pedersen*, 1839—59 og maaske længere *A. J. Nørby*, 1877—84 *P. H. Mortensen*, derefter til 1887 Sparekassebestyrer *T. Chr. Andersen*, fra 1887 til sin Død 1909 Kirkesanger *Th. Schmidt*, fra 1909—12 Skibsfører *Jacob Husted Warrer*, derefter Skibsfører *Lorentz Holst*.

Præstegaarden i Nordby.

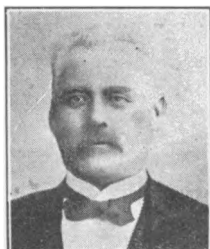
Det hedder i en Præsteindberetning fra 1651, at der ikke i Sognet findes nogen Præstegaard, siden den for 70 Aar siden blev ødelagt af Sandknog. Præsterne har da, indtil Præsten *Hans Friis* i 1781 for egen Regning opførte en Præstegaard, der siden blev fast Embedsbolig, fæstet forskellige Bygninger og boet der. Det hedder derom i *liber daticus*: „Ingen Præstegaard er her paa Landet; men enhver Præst, naar han kommer her, maa købe sig et Sted at bo paa, hvis hans Antisuccessorers Arvinger ej vil sælge ham deres iboende Gaard.“ Saaledes var Forholdet, til *Hans Friis* i 1781 opførte den smukke Præstegaard i Rindby. Den var bygget i Fanø-Frisisk Stil med Rørtag. I 1805 bliver den brandforsikret og opgives da at være af følgende Dimensioner:

1. Vaaningshuset.

17 Fag i Længden i Øst og Vest, 10 Al. og 8 Tom. i Højden, 12 Al. og 15 Tom. vid, alt med Grundmur og af brændte

Th. Schmidt
Død 17. Decbr. 1909, 62 Aar

J. Husted Warrer
Død 20. Juli 1912, 56 Aar

Lorentz Holst
Født 19. Oktbr. 1857

Sten, Fyrre Overtømmer og tækket med Istag, overalt forsynet med trærammede Vinduer og Døre med indstukne Laase.

2. Det vestre Hus.

26 Fag i Syd og Nord, 10 Al. i Højden, 10 Al. og 8 Tom. vid, Bindingsværk med Egestænger, tækket med Istag, indrettet til Bryggeri, Bageri, Ildsted samt til Stald, Lo og Lade og Faderum.

3. Det søndre Hus.

10 Fag i Længden, 9 Al. og 12 Tom. i Højden, 10 Al. og 4 Tom. i Viden, indbygget i Sidehuset i Øst og Vest. Tavlemur og Istag til Stald, Port og Brændsel.

Af Kakkellovne fandtes i Gaarden:

1. En i Storstuen værende Jernbilæggerovn af 3 Etager med Kobberrør og Jerndør, Foden af Træ med 4 Ben og 1 Jernben under Midten med Inskription: J. N. Hassel 1760. Takseret for 40 Rdl.

2. En i Sovekammeret værende 3 Etages Jernbilæggerovn med Kobberrør, 1 Jerntromle, 1 Kobberdør og en firbenet Træfod. Inskription: Eggelands Work. Takseret for 35 Rdl.

3. En paa Overkammeret værende 1 Etages dito med en stor Kobbertromle og dito Rør, 1 Jerndør og 1 firbenet Træfod. Takseret for 25 Rdl.

4. En i Ammestuen værende liden Bilæggerovn. Takseret for 8 Rdl.

5. En dito i Vesterkammeret mrkt. 1743. Takseret for 8 Rdl.

Denne Gaard med tilhørende Jorder købte Pastor H. C. Clausen for 3075 Rdl. i 1807, og den blev paa hans Ansøgning derom gjort til en fast Præstebolig for ham og efterfølgende Præster i Embedet.

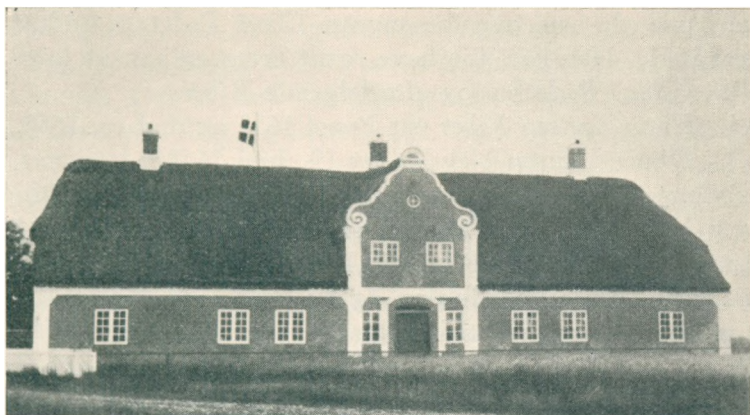
Denne Gaard nedbrændte 26. Maj, 1. Pinsedag, 1901. Arki-
vet blev reddet paa nær den nye *liber daticus* og Pastor Holcks
betydelige Bogsamling. Der blev derefter for Assurancesum-
men købt en ny og smuk Bygning i Nærheden af Kirken. Præ-
stegaardens Jorder blev bortsolgt og indbragte ca. 4000 Kr.,
hvilket Beløb blev tillagt Embedet som rentebærende Kapital.

Præsterne i Nordby efter Reformationen.

1. Hvem der har været Præst før Reformationen vides ikke.
Den første, vi kender noget til, er *Søren Trugelsen*; han var i
Embedet 1570, og det menes, at han samtidig var Præst for Søn-
derho Menighed. Indtægterne ved Embedet var saa ringe, at
han maatte udrede en Fiskebaad for derved at søge disse for-
bedret. Kongen gav ham ved Benaadningsbrev af 29. Maj 1573
Frihed for at svare Afgift (Sandtold) af denne Fiskebaad. Da
Fiskeriet i nogle Aar slog fejl, ansøgte han om og fik af Kon-
gen ved Brev af 3. Februar 1587 tillagt aarlig 10 Tdr. Rug og
6 Ørter Byg af Kronens Korntiende af Billum Sogn, hvilken
Ydelse ogsaa blev hans Efterfølgere tilstaaet.

I 1592 havde han indgaaet paa at betale en Bøde paa 350
Daler til Lensmanden Albert Friis paa Riberhus for sin Søn, der
havde beligget sit Sødskendebarn. Heraf fik han betalt 100 Da-
ler, inden Sønnen formedelst Forbøn af Kongens Svoger, Hertug
Henrik Julius af Brunsvig, blev benaadet for Restbeløbet. *Sø-
ren Trugelsen* søgte derfor Kongen om Fritagelse for at betale
Resten. Kongen befaler ved Brev af 27. December til Albert
Friis paa Riberhus, at Sagen skal stilles i Bero, til Kongen selv
kommer derover og erfarer, hvordan det forholder sig med Sagen.

Det er formentlig denne Sag, hvorom der er opstaaet „en
langvarig og besværlig Trætte“ mellem ham og Albert Friis. Det
endte med, at *Søren Trugelsen*, efter at det ved Viborg Lands-
ting var bleven befundet, at han ikke havde holdt sit Brev til
Albert Friis, som han burde, af Kapitlet i Ribe blev dømt til at
afstaa sit Kald. Han fortsatte dog paa Trods heraf „at gøre
Tjeneste i Kirken med Sakramenternes Uddelelse, Prædiken og i
andre Maader“. Herover klager Albert Friis til Kongen, der
ved Missive af 23. Juni 1593 paalægger Christoffer Kruse, Chri-
stian Lange, Caspar Markdanner, Superintendenten, Prælater,
Kanniker og menige Kapitel i Ribe Domkirke at samles i Ribe
for at søge gjort en Ende paa denne Trætte og søge at forlige

Nordby Præstegaard. Opført 1781, nedbrændt 26. Maj 1901.

den. Dette er vel nok sket, thi Søren Trugelsen var endnu i Embedet 1607. Han menes at være død 1611. Han har haft en Kapellan ved Navn Hr. Peder, der ogsaa for at øge sine Indtægter maatte udrede 1 Fiskebaad (se Side 120). I 1606 faar han Claus Pedersen til Kapellan.

2. Claus Pedersen blev Præst efter Søren Trugelsen. En Søn af ham, Peder Clausen, blev Præst i Aal, og hans Datter, Elisabeth Pedersdatter Heebo, blev en berømt Forfatterinde. Claus Pedersen var i Embedet endnu 24. Marts 1651, da han indberetter i Henhold til kgl. Missive af 1. Februar 1651, at han „for sin Alderdoms Skrøbelighed og Kaldets Besværligheds Skyld med Lensmanden ærlig og velb. Hr. Gregers Krabbes, Bispens og Sognefolkernes Samtykke til sig haver kaldet en Medtjener, saa der er 2 Præster i Nordby, som lever af denne Kirke.“ Om Kaldets Indtægter skriver han, at foruden Korntienden af Billum faar han af hver „nyborn Ko“ 1 Pund Smør og paa hver Højtidsdag i Offer 10 Sletdaler. Af Fiskerne faar han for 40 Sletdaler Fisk „eller, om det gaar vel, for 50 Sletdaler; men naar Skibene forringes, og Antallet formindskes, forringes ogsaa Præstens sædvanlige Del, saa heri er en stor Uvished saavel som i andet mere. Thi naar Fiskeriet slaar fejl, eller Flyvesandet kommer nogen for nær, saa flytter de bort og søger andre Pladser.“

„Til Præstegaarden hører 6 Agre, 160 Skar lang og 10 Skar bred.“

3. Niels Sørensen, formentlig Claus Pedersens Kapellan, opgives efter Wiberg at være bleven Præst 1628; men dette kan

ikke passe, da som ovenfor angivet *Claus Pedersen* endnu var Præst 1651. Han kan kun have været Præst en ganske kort Tid mellem *Claus Pedersen* og efterfølgende *Riber*.

4. *Hans Hansen Riber* var Præst 1652 og død ca. 1658.

5. *Ditlev Hansen* blev kaldet 19. Juni 1658. Han var Søn af Byfoged *Hans Ditlevsen*, Ribe. Han skal ved sin Broders Hjælp have skaffet sig af med sin Hustru for at kunne blive gift med en Kvinde fra Ribe ved Navn *Sophie*. Da Sagen kom frem, „faldt han i Fortvivlelse, og fra hans egen Mund vidnede det mod ham, som han tilforn tvang andre til at tie med. Om sider tog han Ende med en Forskrækkelse, da han havde været Præst paa tiende Aar.“ Hvori Forskrækkelsen bestod, om han blev sindssyg, begik Selvmord eller blev straffet, melder *liber daticus* intet om.

6. *Lauge Pedersen* blev kaldet 13. Marts 1669. Han var Søn af Præsten *Peder Laugesen Lifstrup* i Sønderho. Han var to Gange gift. Hans første Hustru hed *Inge Pedersdatter*, med hvem han var gift i 12½ Aar. I dette Ægteskab fødtes ni Børn: en Søn og otte Døtre. De to sidste Døtre var Tvillinger, og deres Fødsel kostede Moderen Livet; hun blev kun 36 Aar gammel. Anden Gang var han gift med *Else Andersdatter*, hvis Fader var Hr. *Anders Hansen Roest*, Sognepræst i *Grimstrup Aarre*. I sit andet Ægteskab blev han velsignet med tre Sønner og to Døtre.

Løvrigt var *Lauge Pedersen* en „habil og munter Mand“, som især var meget nidkær til at forfølge „Trold-Folk“. Han jagede saa længe efter dem, at han selv faldt i Graven, idet han blev beskyldt for Trolddom. Herom, meddeler *liber daticus*, „for tælles mange forslidte Historier, som ej er værd at anføre.“

Endelig blev han syg og sengeliggende, hvorfor han to Aar før sin Død maatte overgive Embedet til sin Sukcessor-(Efterfølger), *Magister Brasen*. *Lauge Pedersen* døde Aar 1700. Han maa have faaet en prægtig Ligbegængelse; thi ifølge „Skiftesbrevet“ kostede hans Jordefærd 120 Rigsdaler, der for to Hundrede Aar siden var en meget stor Sum.

7. *Jens Olufsen Brasen*, mag., var født i *Daubjerg* ved *Vi borg*, hvor hans Fader var Præst, og dimitteredes fra *Roskilde Skole* 1676. I 10 Aar (1688—98) var han Konrektor i *Ribe*, hvorefter han to Aar før sin Formands Død blev kaldet til Præst i *Nordby*. — Ved *Magister Brasens* Tiltrædelse af sit Embede

var Menigheden i en slet Tilstand, hvorom det hedder, at „aabn- bare Synder og Laster øvedes uden Skam eller Undseelse“. — Den største Del af Befolkningen levede i Vankundighed, faa kunde læse i en Bog, og færre lagde Vind paa sand Guds frygt. Den nidkære Præst varetog sit Embede med Alvor og straffede med Nidkærlighed de Synder og Laster, der gik i Svang i Menig- heden. Især var han utrættelig i Ungdommens Undervisning i Læsning, Bøn og Sang, hvorfor det med Rette hedder om ham, at „han med Tiden fik Menigheden omstøbt i en bedre Form“.

I Aaret 1724 antog han *Jørgen Bjørn Taulou* til Kapellan og Efterfølger; men Valget var meget uheldigt; thi Taulou var ikke oplagt til Præstegerningen, hvorfor det var heldigt, at Gud for- undte den gamle Præst Kræfter til selv at forestaa sit Embede, til han døde. Kapellanen forrettede kun lidt af Embedsgernin- gen, medens *Brasen* levede. Denne havde baaret paa en Syg- dom fra Ungdommen af, og han havde — som anført — virket i Skolens Tjeneste i 10 Aar og derefter i 37 Aar som Præst i Nordby. I en Alder af over 78 Aar bortkaldtes han den 2. Ja- nuar 1735.

Om Pastor *Brasens* Besværligheder med at faa sin Rettighed af Fiskeriet se Side 130.

8. *Jørgen Bjørn Taulou* var Søn af en Borgmester og Tolder i Varde, men han duede ikke til at være Præst, da hans Helbred var slet og hans Hukommelse svag, hvorfor han allerede i 1736 maatte antage en Kapellan, *Niels Hansen Friis*. Kun to Aar ef- ter afstod Taulou Embedet til Kapellanen, men betingede sig af Kaldet en aarlig Pension. Han levede endnu i over 21 Aar og døde 28. September 1760, 64 Aar gammel.

9. *Niels Hansen Friis* er født 1706 i Arrild i Sønderjylland, hvor Faderen var Sognefoged. *Friis* var gift 3 Gange; første Gang med *Ida Sophie Endorph* fra Hennegaard, død 1743, an- den Gang med *Anne Benedicte Kurtz* af Darum, død 1745, tres- die Gang med *Agnete Cathrine Steensen* fra Aunsbjerg. *Friis* døde 1797. Han efterlod sig 5 Sønner og 5 Døtre. En Datter blev gift med Pastor O. T. Foss i Sønderho, en anden med Pa- stor H. J. Foss i Hedensted.

Biskop Brorson holdt Visitats i Nordby Kirke 7. Juli 1762. Da prædikede en studiosus *Peder Eggers*, formodentlig Kapel- lan. Han blev siden Præst i Haderup. Brorson skriver om ham, at han „forestillede af 1. Joh. 2. 3 opbyggeligt, hvor salige

de er, som har den rette Christi Kundskab. Sognepræsten Hr. Niels H. Friis var og tilstede. Han er en flittig og ustraffelig Præst.“

Sønnen *Hans Ditlev Friis* blev, kun 22 Aar, Kapellan hos Faderen 1777 og overtog Embedet efter ham 1779.

10. *Hans Ditlev Friis* var født i Nordby 11. Oktober 1755 og overtog altsaa Embedet 1779, 14. Juli. Han var gift med Kirstine Nissen, D. af Organisten i Ribe. I 1805 blev han forflyttet til Vejle, hvor han døde 4. Februar 1827. Han havde 5 Sønner og 6 Døtre. En Søn, Jens Friis, blev Præst i Havdrup, og en anden, Justitsraad Steen Friis, Stiftsskriver i Sjælland og Forvalter ved Roskilde Domkirkes Gods.

11. Han efterfulgtes i Embedet af *Hans Christian Clausen*, der var født i Svendborg 1766, hvor Faderen, Claus Jacob Clausen, var Købmand, men i sine yngre Aar havde pløjet Søn. *Hans Christian Clausen* skulde ogsaa have været til Søs; men han kunde, trods sit gode Helbred og stærke Legemsbygning, ikke „taale Søn“. I Stedet for at fare til Søs blev han, 14 Aar gammel, Elev i Svendborg private Latinskole. Han blev 1799 residerende Kapellan paa Vesterland-Føhr, hvor Gudstjenesten „i alle Dele“ blev holdt i det tyske Sprog. Under 3. Maj 1805 blev han kaldet til Sognepræst i Nordby paa Fanø, paa hvilket „Ejland“ han virkede i 24 Aar, hvorefter han den 5. Juni 1829 forflyttedes til Nørre-Farup her i Stiftet. Her døde han 1840. Han udgav en Række Smaaskrifter om theologiske Emner og nogle Prædikener, dels paa Dansk, dels paa Tysk, og flere Opsatser i „Kjøbenhavns Skilderier“.

Biskop Hjorth skriver i sin Visitatsbog om ham, at han meser daarlig og prædiker lisesaa.

I „Fra Ribe Amt“ 1911—14 S. 88 og 89 fortæller Biskop Hertz om det Indtryk, han fik af sin Visitats 4. Juni 1822 i Nordby Kirke af Pastor *Clausens* Prædikemaade. Der fortælles om ham fra Farup, at han tilsidst var meget distræt og kunde f. Eks. ikke kende sine egne Tjenestefolk, naar han mødte dem udenfor Præstegaarden, eller finde Vej hjem, naar han gik saa langt bort, at han ikke kunde se hjem.

12. *Las Nielsen* var født i Ribe den 11. December 1796 og dimitteredes fra denne Bys Kathedralskole 1817. Theologisk Kandidat blev han 1825, i hvilket Aar han blev kaldet til Sognepræst og Lærer paa Øen Mandø, hvor han virkede i fire Aar.

1829 blev han Sognepræst i Nordby. Han var i sine yngre Aar en rask Mand, men senere meget syg i længere Tid. Da han havde overstaaet sin Sygdom, viste det sig, at denne havde svækket ham meget baade paa Legeme og Sjæl; særlig var hans Hukommelse blevet saa daarlig, at han vanskeligt kunde varetage sit Embede, hvor-

for der i Efteraaret 1835 blev beskikket ham en *Pastor C. P. Biering* personel Kapellan, cand. theol. *Hjort*. Da denne efter fire Aars Forløb forflyttedes til et andet Embede, prøvede *Nielsen* paa selv at varetage sin Præstegerning; men det varede kun to Aar, inden han atter maatte anmode om at faa beskikket en personel Kapellan. Som saadan ansattes 1841 cand. theol. *Carl Peter Biering*, der varetog Embedet paa eget Ans og Tilsvær i tre Aar. Da Sognepræst *Nielsens* fysiske og mentale Tilstand ikke bedredes synderligt i disse Aar, blev han i Aaret 1844 entlediget i Naade og med Pension, kun 48 Aar gammel. *Nielsen* blev efter sin Afsked boende i Nordby, hvor han døde 1856.

13. Samme Dag, *Nielsen* fik sin Afsked, blev foran nævnte *Carl Peter Biering* kaldet til Sognepræst i Nordby. Han var født paa Falster i Aaret 1812 og blev opdraget hos en Slægtning i Vester Vedsted; han gik i Ribe Latinskole; theologisk Embeds-eksamen 1837.

Han var Sognepræst i Nordby i 14 Aar — foruden de tre Aar, han var Kapellan. I Aaret 1858 blev han forflyttet til Glenstrup i Aarhus Stift. Han har stiftet et Legat paa 3000 Kr. til Understøttelse af trængende Enker i Nordby.

Han var meget ivrig og nøjagtig i sin Virksomhed som Formand for Skole- og Fattigkommissionen, hvorom hans udførlige Protokoltilførsler bærer Vidnesbyrd. Om hans Præstegerning fortæller ældre Folk, at han holdt meget lange Prædikener, og at hans Konfirmationsundervisning ofte først sluttede ved Mørkets Frembrud. Det er derfor vist meget sandt, naar han i „*Liber daticus Fanoensis*“ skriver, at „Udførelsen af hans Embedsvirksomhed og overvættes Arbejde“ øvede en svækkende Virkning baade paa hans Aand og paa hans Legeme, hvorfor han søgte om og blev befordret til et lettere Embede.

Han var Præst i Glenstrup til 1883, da han dette Aar entledigedes og flyttede til Kjøbenhavn, hvor han døde nogle Aar efter. — Under en Vakance i Sønderho besøgede han i lang Tid Præ-

steembedet dér, hvorfor Beboerne den 15. Oktober 1857 overrakte ham et smukt Taffelur.

14. Den næste Præst i Nordby var *Carl Herman Gustav Alexis Kuhlmann*, født i Køge den 14. November 1819, Student fra Roskilde Kathedralskole 1839 og theol. Cand. 1847. Fra 1848 til 55 var han personel Kapellan i Sevel, Ribe Stift, dernæst Hjælpepræst i Grimstrup-Aarre til 1858, da han blev kaldet til Nordby; fra 1867 Sognepræst for Borbjerg Menighed ved Holstebro, hvor han var Præst i en lang Række af Aar. 1898 tog han sin Afsked og blev da udnævnt til R. af D. 1904 døde han. *Kuhlmann* var en dygtig Prædikant; men tilsyneladende var hans Indflydelse paa Menighedslivet i Nordby ikke ret stor.

Pastor *Kuhlmann* fik ved sin Afrejse fra Nordby overrakt et Guldur med Inskription: *Til Erindring fra Nordby Beboere*.

Om hans Virksomhed i Borbjerg findes en indgaaende Skildring i Hardsyssels Aarbog for 1928.

15. Hans Eftermand i Præsteembedet i Nordby var *Ole Carl Ipsen*. Han var født i Rønne den 15. August 1831, theologisk Kandidat 1856, var fra 1859—62 Kapellan paa Fyn, hvorefter han ved Menighedens Valg og Kongens Stadfæstelse blev Sognepræst for Hjerpsted Menighed under Tønder Provsti i Sønderjylland. Da han, som de fleste danske Præster i denne Landsdel, nægtede at aflægge Troskabsed til den prøjsiske Konge, blev han afskediget den 20. Maj 1867; men allerede den 31. August s. A. udnævnt til Præst i Nordby, hvor han i noget over syv Aar virkede som en nidkær og dygtig Sjælesørger, hvis alvorlige og indtrængende Forkyndelse satte dybe Spor her i Menigheden. I Aaret 1874 blev han udnævnt til Præst i Hjerm i Ribe Stift, derefter i Øster-Snede. Tilsidst blev han Præst i Assens, men døde allerede 1897 paa en Rejse til København.

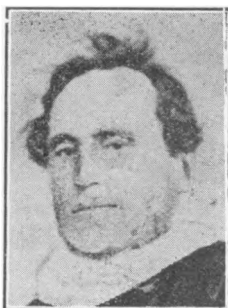
Ipsen var ogsaa en flittig Forfatter og har udgivet en Del Skrifter, hvoraf vi skal nævne følgende: „Fra Gethsemane til Golgatha“, „De helliges Taalmodighed og Tro“ samt flere Oversættelser fra Tysk.

Han sluttede sig til Indre Mission. I „*Den indre Missions Historie*“ (1912) findes han og hans Gerning omtalt adskillige Steder.

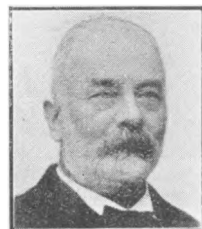
16. Ipsens Eftermand var *Harald Georg Saabye*, Søn af en Godsforvalter paa Frijsenborg. Han blev født 1838 og dimitteredes til Universitetet fra Aarhus Kathedralskole 1857, theol.

Pastor O. Ipsen

Pastor Kuhlmann

Pastor H. Saabye

logisk Kandidat 1865. I nogle Aar var han Lærer, først som konstitueret Overlærer ved Borgerskolen i Svendborg og senere som fast ansat Lærer ved de offentlige Betalingskoler i København. Han blev 1869 personel Kapellan i Kundby, Holbæk Amt, og 1875 Sognepræst i Nordby, hvorfor han efter lidt over fire Aars Virksomhed i 1879 forflyttedes til Oure og Vejstrup Menigheder i Fyns Stift. Senere Sognepræst i Thoreby paa Lolland. Han tog sin Afsked i 1912. Saabye er ogsaa kendt i Litteraturen som Forfatter af flere velskrevne Værker, tildels af videnskabeligt Indhold. Af hans literære Frembringelser skal vi nævne følgende: „Bibelen og Vinen“, „Om Totalafholdssagen“, om „Sekterne i Danmark“ og „Vantroens Historie“.

17. Han fulgtes i Embedet af *Poul Ludvig Trojel*, født i Sandby Præstegaard paa Lolland den 5. September 1846, dimitteret fra Nykøbing Latinskole paa Falster 1865, theologisk Kandidat 1872, Huslærer i Skern Præstegaard 1872—75, hvorefter han begyndte sin Præstegerning som Kapellan hos Sognepræst Krarup i Lønborg, Ribe Stift, hvor han virkede omtrent fire Aar, indtil han i 1879 blev udnævnt til Præst i Nordby. Her var han Præst i 11 Aar. I 1890 blev han kaldet til Præst for Skivholme og Skovby Menigheder i Aarhus Stift. Gift med Marie Birgitte Amalie Cramer, født 1851.

Han døde 1924 i Silkeborg.

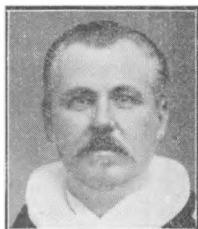
18. Hans Eftermand i Nordby blev *Søren Hagerup Holck*, Søn af Sognepræst ved vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, J. C. Holck. *Søren Holck* er født i København den 15. Marts 1855, dimitteret fra Borgerdyd-

Pastor P. L. Trojel

Pastor H. W. Koch

Provst S. Holck

Provst B. Nielsen

skolen i København 1872, theologisk Kandidat 1879. Efter i tre Aar at have været Huslærer paa Brahesborg ved Assens, blev han i 1882 Kapellan *pro loco* for Nakskov og Branderslev Menigheder i Lolland-Falsters Stift, hvor han virkede i otte Aar, indtil han 1890 udnævntes til Præst i Nordby.

Den 1. Januar 1901 blev han udnævnt til Præst for Skads Herreds Provsti. 1904 forflyttedes han som Sognepræst for Brønshøj Menighed. Hans Afskedsprædiken i Nordby Kirke den 20. November er udkommen i Trykken. Han døde 21. December 1914. Gift med Kristine Henriette Schaldemose, født 1862.

19. *Hans Winding Koch*, født den 9. April 1867 i Vejstrup. Søn af Provst L. Koch til Glostrup. Theol. Kand. 16. Januar 1890. Sognepræst i Hellerup 1. Oktober 1901 efter i nogle Aar at have været paa Studierejse i Udlandet. Kaldet til Nordby 4. Januar 1905. Her blev han kun til 8. Februar 1909, da han gik tilbage som præsteviet Medhjælper hos sin Eftermand i Hellerup. 1911 blev han Sognepræst ved Solbjerg Kirke paa Frederiksberg. Hans Hustru Margrethe Schiøler er født i Kjøbenhavn 1869.

20. *Anton Alexander Benjamin Nielsen*, født den 26. November 1868 i Kjøbenhavn, Søn af Kancelliraad Ernst P. S. Nielsen og Birgitte Marie Mazar de la Garde. Student 1886, cand. theol. 1894, 1896—1901 Sømandspræst i Newcastle, derefter Sognepræst i Alslev ved Varde. Kaldet til Nordby 13. Maj 1909 og indsat 27. Juni. Provst for Skads Herred 1909—1915 og 1918—1925. Gift 1. G. 1897 med Helga Westring, født 1870 i Kjøbenhavn, død i Nordby 1913; gift 2. G. med Søsteren.

Fejrede sit 25 Aars Jubilæum som Sognepræst i Nordby 27. Juni 1934 under stor Opmærksomhed fra mange Sider.

b. Sønderho.

Hvornaar den ældste Kirke i Sønderho er opført, ved vi ligesaa lidt noget om, som naar Kirken i Nordby er opført. De er temmelig sikkert opført omtrent samtidigt og, som forklaret under Nordby Kirke, i Tiden mellem 1524—1537. Det sidstnævnte Aar nævnes de begge. Det første, vi derefter hører om denne Kirke, er, at den i 1604 maa beskyttes mod Sandflugten, hvoraf den „blev saa fordærvet, at den paa Sognets Bekostning maatte forhøjes.“

Vi hører nu intet om Kirken før 1633, da den — altsaa godt 100 Aar gammel — trænger til Reparation.

I en til Kongen stilet Bøn om Hjælp, dat. 26. April 1633, hedder det:*) „Eftersom dette fattige Sogn er stadig af Flyvesandet, Dyrtid og anden sørgelig Tilstand fordærvet, og Landets Næring, som er Fiskeriet, i nogle Aaringer er aftaget, hvoraf vor Kirke alene haver haft nogen Indkomst, og efterdi denne Fiskerier for største Parten er øde, haver vor Kirke ingen visse Indkomster, derfor kan den fattige Almue intet formaa at give til Kirken, som nu er saa brøstfældig, at den ikke kan beskytte Alteret eller Almuen for Sne og Regn, vover vi allerunderdanigst at bede Eders kgl. Majestæt vor fattige Kirkes Armod med nogen Almisser og Hjælp naadigst at betænke.

Gud varmeligst belønne Eders kgl. Majestæt med langvarig timelig og aandelig Velsignelse og anden slig Gode! Amen.“

Kirken har vel nok faaet den tiltrængte Hjælp.

Da Menigheden tiltog, blev den udvidet med en Tilbygning mod Nord 1668. 30 Aar derefter finder vi atter Kirken omtalt, idet der nemlig den 7. Marts 1689 afholdes et Syn paa Kirken, foranlediget af Provstiskriveren i Varde Syssel Niels Jacobsen, Forpagter paa Ølufgaard. Han sammenkalder nævnte Dag Kirkeværgeren Jens Nielsen (død 1736) med flere af Sønderhos Beboere til at overvære Synet, der i Tingbogen findes saaledes beskrevet :

„Først synedes Gavlene og Murene paa den vestre Ende af Kirken. Paa samme Gavln synedes, at der adskillige Steder burde udhugges nogle Mursten fra nederst og til øverst, eftersom Stenene dér er formuldet, og nye Sten at indsættes; siden Gavlen overalt at repareres og med Kalk at indsømmes.

*) Topografiske Samlinger, Rigsarkivet.

Kammen paa samme Gavl behøves paasat nye Tagsten og eftersømmes, eftersom de gamle er ganske borte, saa Muren staaer under aaben Bræk til største Forraadnelse og Skade.

Derefter synede vi Tømmerværket inden i Kirken og over Loftet, hvor da befandtes en Bjælke i den gamle Kirke lige inden over Kirkedøren, samt en i Nordenden af Kvisten, hver paa 12 Alen, som af ny vil være at indlægge, saasom de gamle er forraadnet.

Af Bjælkerne i den østre Ende af Kirken er ved den søndre Side afraadnet 4 Alen. Behøver at skarres. 3 Bjælker adskillige Steder over Kirken er afraadnet, behøver at fornyes. Til Liggetræernes Forbedring under Tagstenene behøves 40 Stykker.

Til Overtækning paa Vestergavlen af Kirkens Kvist i Stedet for de formuldede, nedfaldne og i Stykker slaaede behøves 20 Tagsten.

Til Loftskuddets Forbedring behøves 2 Tylter Deller, eftersom de gamle findes for en stor Del forraadnet.

Foruden bemeldte Brøstfældighed befandtes Kirken ellers baade ind- og udvendig i en eller anden Maade meget brøstfældig, saavel som Klokkehuset paa Kirkegaarden, som alt behøver Hjælp og Reparation, men ellers syntes først bemeldte besigtigede Brøstfældighed at være højst fornøden og først og fornemmeligt ville være at iagttage og forfærdiges uden længere Ophold, saafremt Kirken ikke i største Omkostning skal geraade.

Samme besigtede Brøstfældighed og dertil behøvende Kalk, Mur- og Tagsten, Tømmer, Lægter og Deller m. m. vil ikke kunne indkøbes under 40 Sletdaler foruden Baad- og Vognleje, Embeds- og Pligtfolk.“

Den Reparation, der vel nok som en Følge af Kirkens daarligere Tilstand er bleven fuldført, har dog ikke gjort større Gavn, end at Sognets Præst, Chr. Engelstoft, paa Beboernes Vegne allerede 7 Aar efter paany maa søge om Hjælp til dens Istandsættelse, hvilken Ansøgning Stiftsøvrigheden anbefaler at imødeskomme, „da Menigheden er fattig og bestaaende af nogle Fiskelejer, og Kirken til Gudsfrygts Erholdelse blandt saadanne Mennesker er højst fornøden — — — og denne fattige Menighed inderlig og ivrig beder for Eders kgl. Majestæts lykkelige og langvarige Regering. — — —“

Det ses, at der er tilstaaet Kirken 20 Rdl. af Tavlepenge (indsamlet i Stiftets øvrige Kirker), men da dette Beløb ikke var til-

strækkeligt, faar den Aaret efter yderligere 20 Rdl. af Tavlepenge, og Beboerne tilbyder „godvillig at indgaa med noget, enhver efter sin Evne, til deres brøstfældige Kirkes Forbedring og desforuden med Baades og Vognes Forskaffelse, samt med Tømmer, Mursten og andet fornødent Arbejde hjælpe, at dens Kvist (Udbygning) maa kunne blive opbyggt.“

Det er formodentlig en ældre end den i 1668 tilbyggede Kvist, der nu skal fornyes, og som ogsaa blev opført. Den ældste Del af Kirken trænger imidlertid ogsaa til Reparation, hvilket fremgaar af et Kirkesyn af 9. Juni 1700, da det befandt sig, „at Kirkens Overdel, nemlig Bjælkerne, Loftet, Sparrerne, Lægterne samt Taget ganske er forraadnet og saa brøstfældig, at dersom Hvirvelvind — hvilket Gud naadigst afvende — Kirkens Overdel skulde anfælde, vil den blive aldeels ruineret.

Dernæst er baade øster og vester Gavlene meget forfalden, saa der for disses Nedfald maa befrygtes.

Stolene i den gamle Kirke er ilige Maade skrøbelige, saa Folkene i de fleste næppe kunne sidde.

Ellers er Kirkens Kvist, som nylig er opbyggt, vel ved Magt, og en Klokke, som ingen Mangel er ved.“

Denne Brøstfældighed blev ved fælles Hjælp af Sognets Beboere nogenlunde afhjulpen, ligesom der ved Sognebeboernes egne Midler i 1716 blev tilbygget Kirken 5 Fag ved den østre Ende, men den ældste Del af Kirken er igen i forfalden Tilstand, og Pastor Engelstoft indgiver derfor 4. Februar 1717 en Ansøgning om Hjælp til dens Reparation „i Henseende denne liden Kirke ingen Korntiende eller i dettes Sted en anden tilsrækkelig Indkomst haver.“ Han ansøger om, at det maa blive bevilget, „at der ved Bækkeners Udsættelse for Kirkerne overalt i Danmark, saavel i Købstæderne som paa Landet, hvori en liden Kollekt af Guds Ords og hans Hus's Elskere maatte gives.“ Denne Tilladelse er dog vist ikke blevet givet, thi i *liber daticus* staar, „at efter Kirken i 1716 var bleven forlænget og Prædikestolen flyttet, forblev Kirken i denne Tilstand til 1738, da Kirken igen blev forhøjet, den gamle Kvist nedbrudt og 2 nye Kviste eller Sidebygninger ved den nordre Side opbyggt, hver paa 6 Fag, og befandt sig Kirken saaledes i 1782, da den blev nedbrudt.“

Til den i 1738 foretagne Reparation og Udvidelse af Kirken vilde Beboerne ogsaa søge om Hjælp, men Biskoppen lod dem ved Brev af 15. August 1737 vide, at han ikke vidste, hvorfra

Midlerne dertil skal komme, da han ikke fordrister sig til at haabe, at Kongen vil hjælpe, da der har været saa mange brøstholdige Kirker at hjælpe.

Samme Aar blev Kirken omgivet med et højt Plankeværk for at beskytte den og Kirkegaarden mod Ødelæggelse af Sandflugt.

Som Bidrag til Udgifterne herved blev Beboerne dette Aar fritaget for Skatter og Afgifter.

I *liber daticus* og i en Indberetning af Pastor O. T. Foss 1791 (Landsarkivet) findes den i 1782 nedbrudte Kirke beskrevet saaledes:

„Kirken har intet Taarn, er tækket overalt med Teglsten og bestaar af 21 Fag og et Vaabenhus ved den søndre Side af Kirken, 3 Fag stor. I Kirken er 100 Stole foruden Prædike-, Skrifte- og Degne Stolen.

Kirken er vel af ringe Anseelse og overmaade lav og fugtig, men dog ej uden nogle Ornamentter, især Lysekroner, og Lysearme eller Stager hængende paa Væggene, som Tid efter anden af en og anden er bleven beprydet med.

Koret er omklædt og nogenlunde prydet, og staar paa Bænken foran ved Stolene disse Ord: „Korets Omlædning og Prydelse haver Hans Jensen Møller, her barnefødt, boende i Kjøbenhavn, ladet bekoste Anno 1732. Paa den nordre Side af Koret, hvor Døbefonten og Skriftestolene ere, forestilles ved Daaben oven til Christi Daab og oven over disse Ord: „Denne er min elskelige Søn. Mark. 3“, under til ved Fonten den første Verdens Undergang med disse Ord: „Til hvilket Daaben nu svarer, som gjør os salige.“ 1. Petr. 3.

Paa samme Side ovenover og i Skriftestolen: „Slangen bedrog Eva med sin Falskhed.“ 2. Cor. 11.

Paa den søndre Side af Koret, hvor Degnestolen er, under til, lige over for „den første Verdens Undergang“, forestilles den sidste Verden og Dommen med de Ord:

„Kristus skal komme at dømme levende og døde.“ Oven over dette Kristi Himmelfart med de Ord: „Han blev optaget til Himlen.“ Mark. 10. Paa den samme Side mod Øst, lige for „Syndefaldet“, Kristi Opstandelse med de Ord: „Oprejst for vor Saliggjørelse.“ Rom. 4.

Paa den østre Ende omkring Alteret forestilles ved den ene Side af dette til Nord Forbilledet Kobberslangen i Ørkenen,

Joh. 3., og paa den søndre Side af Alteret Billedet Kristi Op-
højelse paa Korsets Træ med de Ord: „Som er givet hen for
vore Synder.“ Rom. 11.

Altertavlen er kun liden; midt paa denne forestilles den hel-
lige Madonna, Kristus med sine tolv Apostle; derover staar disse
Ord: Han haver beskikket en Ihukommelse om sine underlige
Gerninger, den naadige og barmhjertige Herre.“ Ps. 111, 4; lige
neden under: „Alter-Tavlen haver Synderhoe Menigheden ladet
bekoste, da deres Sognepræst var Christian Engelstoft 1717.“

Den er forgyldt og lidet prydet med Løvarbejde og tilhugget
Arbejde; forestiller paa begge Sider de fire Evangelister under
Billedet af en Engel, en Løve, en Okse og en Ørn, alle forgyldte.

Skriftestolene er omgjort og ganske fornyet ved den nordre
Side i Koret og tildels forgyldt. Degnestolen ligesaa paa den
søndre Side af Koret og malet.

Alt dette lod Sognefogden og Kroholderen forbedre og for-
gyldte tillige med Prædikestolen og de øverste Kvindestole 1764,
som og staar paa Altertavlen hans Navn S. B. (Søren Brinch,
død 1805, 84 Aar).

Paa Alterets Fod staar et Skib afmalet med følgende Vers,
forfattet af Hr. Engelstoft:

Jeg sejler trygt og vel igjennem Verdens Bølger.
Gud som min Sol og Skjold evig hver en Time følger.
Min Ladning er Guds Ord med Sacramenterne
Til hver som agter sig Guds Salighed at see.

Fonten er i Koret ved den nordre Side, tæt op til Skrifte-
stolen, den er skikket som et Bækken og udhuggen af en Kam-
pesten.

Rundt omkring Altergulvet staar et smukt Jernstel Værk,
bekostet af førnævnte Hans Jensen Møller, hvori hans og hans
Broders Jens Møllers Navne er indfattede.

Prædikestolen er vel maadelig udarbejdet, dog vel forgyldt.
Paa den forestilles ogsaa de 4 Evangelister under Billeder: Ma-
thæus som en Engel, Marcus som Løven, Lucas som Oksen, Jo-
hannes som Ørnen, alle forgyldte, samt de Ord: „Sugges —
tiis exstructus est.“ Omkring Himlen staar de Ord: „Salige
ere de som høre Guds Ord og bevare det.“ Luc. 11 og Aarstallet
1661.

Den skal før have staaet i Hospitalet i Ribe.

Fra Koret indtil Enden af Kirken i Gangen under Loftet hænger 3 Messing Lysekroner, hvori og er Lys om Vinteren under Aftenbønnen.

Den 1ste og øverste af dem købte Hr. Chr. Engelstoft paa en Avktion i Ribe og betalte selv det meste deraf. Den kostede 20 Rdl., den har 8 Arme.

Den 2den, som er den kunstfærdigste, har Hans Jensen Møller givet til Kirken 1720, med 9 Arme i.

Den 3die har Toldvisitør Hr. Christian Friderich Gallesen givet Halvparten dertil og Sognet Resten. Den har 2 Rade, i hver Rad er 12 Arme.

Siden er kommen en Lysekrone, men meget mindre, i samme Gang neden i Kirken, bekostet 1761 af Skipper Hans Brinch (død 1799, 75 Aar).

I samme Gang hænger og 3 Skibe, som de unge Sømænd om Vinteren udtakler og pryder.

Endnu en lille Lysekrone i Gangen i den østre Kvist under Loftet, bekostet 1765 af Thomas Sonnichsen (fhv. Skipper, senere Møller, død 1780, 69 Aar).

I samme Gang øverst hænger et Skib og i den vestre Kvist et Skib.

Desforuden sidder paa Væggen 19 Messing-Lysearme, og paa den søndre Side neden for Prædikestolen, adskilt fra de andre ved en stor bred Messingplade, en, som og er givet af nævnte Toldvisitør.

Udi alle disse Lysekroner og Arme brænder Lys om Vinteraftener fra Allerhelgensdag og indtil Kyndelmisse under Aftenprædikenen og hver Søndag og Helligdag fra den Dag til Mariæbebudelsesdag eller 25. Marts ved Dagens Lys.

(Menigheden tog selv Lys — hjemmestøbte Talglys — med i Kirken og tog dem med, naar den forlod Kirken).

Desuden staar altid paa Alteret 2 store drejede Messing Lysestager til Voksllys, de er ældgamle; og to mindre, hvori der bestandig er Lys om Vinteraftener paa Alteret og et i Skriftestolen. —

(I Kirkebogen staar om en Begravelse i Kirken: Hr. Peder Laugesens (Præsten i Sønderho) Broder Jørgen, som døde i Ribe, hans Lig hidkom her og begravedes i Kirken uden for Præstens Kones Stol af Hr. Knud (Barfød, Præst i Allerup) 24. Avgust 1659.)

Desuden hører til Kirken, givet af H. J. Møller 1719, en kostbar fin, rød Fløjels-Messe-Hagel, rigelig forsynet med brede Guldresser og med en sølvbroderet Krucifiks besat, som endnu er i Brug.

Om Prædikestolen er fin grøn Fløjl med lange sorte og grønne Silkefryndser, givet 1724 af H. J. Møller.

En Alter-Bog, indbunden i fin grøn Fløjelsbind og rigelig med Sølv beslagen, givet 1726, hvori Giveren, Hans Jensen Møller, selv har skreven:

„En Christen jeg først blev i Sønderhoveds Kirke
Ved Daabens salig Vand, som strax tog til at virke
Ved Aanden og Guds Ord, at Gud af mig blev kjendt,
Som mig til denne Dag, mit Livets Brød har sendt.
Til Tak jeg derfor her paa Herrens Alter giver
En liden Alter-Bog, skjøndt den mod Naaden bliver
Som et Gran mod al Verdens Guld,
Saa haabes dog, at Gud er mig og Gaven huld.

Anno 1726, 12. Avgust.

Hans Jensen Møller.

I denne Alter-Bog har Sognepræsten Hr. Engelstoft skrevet og selv forfattet hosfølgende

Kronogram.

Saa viiser denne Altar Bog og Fløyls Messe Kaabe,											
20.	78.	40.	49.	23.	21.	98.	58.	19.	406.		
Med Præcke Stoel og Liuse Croon og andet sligt til haabe											
21.	74.	67.	21.	63.	61.	21.	42.	64.	39.	17.	490.
At pryde dette Herrens Sted Hans Møllers Kierlighed											
20.	63.	52.	83.	46.	40.	99.	85.	488.			
GUD lad det gaae ham altid vel, og hans tillige med.											
31.	16.	28.	14.	21.	44.	36.	21.	40.	71.	21.	343.

Ao. 1727.

Nøglen hertil er:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25
a b c d e f g h i k l m n o p q r s t (u) v x y z æ ø

Skrevet paa Nytaarsdag Anno 1727 af Christian Engelstoft.
Da denne Alter-Bog af Fugt og Ælde, og den desuden ej i mange Aar er bleven brugt og konserveret og intet brugeligt af den tilbage uden alene det Sølvbeslag med Navn og Aarstal, er

Udbyttet af Stolestaderne, der udlejes til Menigheden efter gammel Skik og Brug, forøvrigt lyder *Kirkens Reglement* saaledes:

1. Til ethvert Stavn eller Sted ere 2de Stole-Stader eller Sæder i Kirken, som kaldes Stavn-Sæder. Naar nu enten Manden eller Hustruen ved Døden afgaar, skal den, som bliver Ejer af samme Sted betale den tredie Del til Kirken af det, som samme Sæde tilforn har kostet, hvilket kaldes et Minde, men har den Mands eller Kvindes Person selv et Sæde forud, da maa de udvælge én af begge til deres beboende Sted uden at betale saadan Minde, og da bliver den anden igen Kirken hjemfalden. Og har der i Huset været en gammel Mand eller Kvinde, og som ved Døden afgaaer, kan den efterlevendes Mand eller Kvinde paa Stedet have Valg i den afdødes Sæde.

2. Naar én sælger sin ringere Sæde og til Kirkens Fordel køber en dyrere, bliver ham det godtgjort i den, han køber, hvad den ringere har kostet.

3. Hvor der er 2 Kvinder paa et Sted, og begge ejer Stedet og lige meget derudi med hinanden, faar de og lige Valg med Ægtefolk efter foranførte 1ste Part.

4. Dersom enten en Mand eller Kone sidder i Enkesæde, og de ikke giftes igen, og samme ikke har Børn eller Tyende til at bruge samme Sæde, skal den afdødes Sæde henlejes hvert Aar til Kirken efter Opraab ved Avktion.

5. Alle ugifte Personer angaaende, som har tilkøbt sig Stole-Sæder i Kirken, da bestaaer samme Køb kun for deres Livstid, og naar de dør eller de bliver gifte og bosiddende uden for Sognet, bliver samme deres Stole-Sæder igen til Kirken hjemfalden.

Dette Reglement bliver efter Opførelse af den nye Kirke og under Dato 17. November 1783 uddybet og faar en Del Tilføjelser bl. a. at „den øverste Kvindestol i Sønder-Kirken skal alene være for Kirkegangskoner og Faddere, da der ingen andre deri maa komme.“ Senere blev bestemt, at den ogsaa maatte bruges af Brudefolk, Konfirmandinder og Jordemoderen. Endvidere bestemtes, at „ingen efter Dags maa bruge Kirken eller Kirke-loftet til noget verdsligt Brug særdeles med at indlægge noget Slags Gods eller Varer i Forvaring.“ Det havde været almindeligt, at Strandingsgoods, som ikke kunde taale at ligge under aaben Himmel, anbragtes dér, ligesom Skipperne ofte havde deres Sejl hængende dér om Vinteren. Af Frygt for, at Kirke-

gaarden skulde blive højere end Gulvet i Kirken, som efterhaanden var blevet Tilfældet i den gamle Kirke, „maa ingen efter Dags indlægge Jord paa Kirkegaarden paa deres afdødes Grave, men enhver Grav at behjælpe sig med sin egen Jord.“

Som Kirken har ingen Tiender, saa har den ej heller Udgifter. Den giver ingen Skatter eller Afgifter. Den har alene at betale Visitatspengene til Provsten med 1 Rdl., og Cathedrat 4 Mk.

Kirkens Kalk og Disk er begge af Sølv og inden i forgyldt. De ere af Sognet bekostet. Paa Randen af Kalken staar følgende Ord: *Non vituli at sangrune Christi salvas evo* og paa Disken disse: *N. Struchio et C. Engelstofft. Patella venovata Minestris Christi Ano 1697.*

En lille smuk Messing Æske til Oblater er og given af Sognet til Kirken tilligemed Messeklæderne. Tilforn er meddelt, at Messehagelen er skænket af Hans J. Møller. Messeskjorterne bekostes ofte, efterdi de af Rustpletter og Fugtighed ofte forðærvæs. Den sidste blev bekostet 1774 og kostede 5 Rdl. 3 Mk. 4 Sk.

I 1775 blev et nyt Messingfad givet til Fonten af Kirkeværgen Hans Jensen Povlsen, hvis Navn H. J. P. findes paa det. Det kostede 1 Rdl. 6 Sk.

I 1776, 1ste Advents Søndag, blev et nyt Timeglas, hvori er fire Glas paa $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ og $\frac{4}{4}$ Timer, opsat paa Prædikestolen, givet af Thomas Jensen Clausen (Skibsfører, død 1807, 68 Aar). Han har ogsaa skænket en ny sort Fløjels Klædeskjole med sorte Frynser og hvide Snore. Den bruges daglig.

Som Kirken er meget lav, snæver og fugtig, behøver den ofte Reparation. Fra Aar 1738, da Kvistene blev paany opbyggede, har den Reparation, som fandt Sted i 1769, været den største, da Kirken blev overalt, inden og uden, udspækket, afpudset og kalket, hele Vestergavlen overalt repareret og med Murankere og Hager forsynet, saa og Kirken inden til i Kvisterne støttet med mange Piller. Bekostningen beløb sig til ialt 92 Rdl. 4 Mk. 6 Sk.

Til Kirkens Brød og Vin at holde giver hver Kommunikant aarlig 2 Sk. (de som kan) og beløber sig aarlig til 10 Rdl. og undertiden derover.

Klokken er uden for Kirken paa den østre Side af Kirkegaard

den, er liden og duer ikke meget. Da dens Hus blev fornyet 1767, blev der vel bekostet lidt paa den, men til ingen Nytte for Klokken. Huset kostede næsten 100 Rdl. Under dens Nedtagelse erfarede, at den er støbt 1625 i (Præsterne) Hr. Niels Pedersens og Peder Laugesen Lifstrups Tid, hvis Navne staa paa den, saa og Støberens Navn: Petrus Melchior; Kirkeværgernes: Lars Andersen og Niels Hansen Giessing og Søren Hansens Enderup.“ —

Denne Kirke, hvis Alder er omkring 250 Aar, er vel ikke i sin Tid opført af de bedste Materialer og skulde hentes langvejs fra i de smaa Baade, som Beboerne kun ejede dengang. Den er nu i 1778 saa forfalden, at selv en større Reparation ikke vil ventes at kunne forlænge dens Alder, hvorfor Beboerne henledte Stiftsovrighedens Opmærksomhed derpaa. Siden sendte de denne en Skrivelse af følgende Indhold:

Sønderho, den 15. Maj 1779.

Til Kongen!

Sidst afvigte Aar 1778 har vi for vore høje Øvrigheder S. T. Hr. Stiftsmand Levetzau og Hr. Biskop Bloch i Ribe andraget Beskaffenheden angaaende vor i mange Aar ringe værende og nu til Gudstjenestens Holdelse næsten ubrugelige Kirke, da dens Højde kun er 5 eller i højeste 6 Alen og uden til 4½ Alen omtrent, og at Gulvet er i Jorden og meget dybere end som Kirkegaarden, hvorover om Vinteren, særdeles naar Tøbrud indfalder, Kirkegulvet er overfyldt med Vand, der undertiden er 1 Kvarter højt, saa at der maa lægges Brædder at gaa paa; ja, det, som endnu er det aller værste, er, at naar Gudstjenesten forrettes og Kirken er fuld af Folk, drypper saa meget Vand fra Loftet, at Præsten og Menigheden bliver vaade, hvorved i Særdeleshed Præsten og de, som gaa til Alters og maa være dér fra først til sidst, ere færdige at tilsætte deres Helbred, da og Messeklæderne og Bøgerne fordærves idelig, hvortil kommer, at man mange Gange kun kan høre lidt af Prædikenen, saasom Kirkens Lavhed og megen Fugt og Damp af Folk, samt den idelige Dryppen stemmer Præstens Mæle og Udtale, — og derhos underdanigst bedet, at De som Kirkens Forsvar naadigst og gunstigst ville behage at foranstalte et lovligt Syns Tagelse over denne vor Kirke, som De og har behaget at efterkomme, hvorpaa Kirken den 16. Februar sidstleden af kyndige Tømrere og Murmestere i Provstens, Sognepræstens og nogle af Sognefolkens Overværelse er besigtiget og befundet saa brøstfældig, at den ikke længere saaledes kan staa, saa at den enten i alt eller for den største Del maa nedtages og af ny opsættes og opbygges, da den efter Taksationsforretningens Indhold og Overslaget, naar den i alt af ny skal opbygges, vil koste den Sum 2502 Rdl. 4 Mark 14 Skill.; og naar den nordre Side med sine to Udbygninger bliver staaende, kunde det øvrige Op-

byggelse koste den Sum 1766 Rdl. 1 Mark 13 Skill., som Deres kongelige Majestæt allernaadigst vil behage at erfare af højbemeldte Hr. Stiftamtmandens og Hr. Biskoppens allerunderdanigste Erklæring.

Da, som vor Kirke, nu endelig maa istandsættes saa snart muligt, paa hvad Maade Deres Majst. allernaadigst behager, — dog er vi af de allerunderdanigste ringe Tanker, at det er bedst, at den ren afbrydes og af ny opbygges — og Kirken slet intet har til bedste, da den ingen Indkomst har uden den ringe Kvægtiende og Leje af Stolestader, som medgaar til dens aarlige Reparation, samt at vi som fattige Skibsfolk og Fiskere ej formaar eller have Evne til at bekoste mere eller andet end Kørselen og Pligtarbejdet, som vil falde os overmaade bekosteligt her paa Byen, saasom vi skal leje til samme baade Heste og Vogne samt Folk fra det faste Land, da her er faa Heste og Mandfolkene er borte i Farten fra Foraaret til Mortensdagstid, og Pigerne om Sommeren tjener andre Steder, samt at Konerne ej kan komme fra deres Huse og Børn, saa bønfalder vi underskrevne paa egne og hele Sognets Vegne herved allerunderdanigst, at Deres kongl. Majst. af høj kongelig Naade allernaadigst vil behage at forhjælpe os til vor Kirkes Opbyggelse af ny enten i alt eller til Dels, ligesom Deres Majst. allernaadigst maatte finde for godt, og at sliig Bekostning maatte udredes og betales af samtlige Kirker i Jyllands 4 Stifter, da vi og allerunderdanigst beder og indstiller, om Deres kongelige Majst. vil behage at skænke noget; thi ved Kollektivs Erholdelse bekommes, som bekendt, kun lidet.

Vi forhaaber og forsikrer os allerunderdanigst om allernaadigst Bønhørelse, da vi fattige Kirkeejere uden samme maa lade dette vigtige bero. Herom sukker og beder allerunderdanigst

Ove Foss,
Pastor. loci.

Mads Hansen,
Sogneledd.

Maas Nielsen,
Kirkeværge.

Jens Nielsen,
Sognefoged.

Søren Brinch,
Kroholder.

Th. Sonnichsen,
Møller.

Alt, hvad der opnaaedes, var Tilladelse til at opkræve 1 Rdl. af hver Kirke i Jylland til Hjælp til Opførelse af en ny Kirke, og lige efter Paasken 1782 begyndte man at nedbryde den gamle Kirke. Arbejdet med Opførelsen af den nye Kirke, der blev opsat paa den gamles Plads, blev overdraget Bygmester Morten Jensen Tarp i Faaborg ved Varde. Han paabegyndte Arbejdet straks efter Pinsen og fuldførte det den 8. September s. A., da den blev indviet 15. Søndag efter Trinitas.

Pastor Ove Foss har i *liber daticus* beskrevet Gangen i Arbejdet saaledes:

„Under Opførelsen blev Gudstjenesten holdt først i Skolehuset i 7 Uger, hver Søndag 2 Gange, Formiddag og Eftermiddag. De gamle og gifte Folk mødte om Formiddagen og de

unge om Eftermiddagen af Mangel paa Plads, og endda maatte mange staa op, og en Del sidde uden for.

Præsten stod og talte i Forstuen ved den yderste Dør. Siden blev Gudstjenesten holdt inden Kirkens Mure under aaben Himmel, siden under Taget, derefter under Loftet, alt som Arbejdet skred frem.

Ministerialia blev i al den Tid hensatte til Søndagen efter Indvielsen, men naar noget nødvendigt forefaldt, blev det forrettet i Husene. Altergang med nogle faa i Skolehuset 3 Gange og i Præstens Hus 2 Gange. Barnedaab i Forældrenes Huse næsten hver Søndag Eftermiddag, hvorved der og var paa den første Søndag efter Indvielsen 8 Børn i Kirke og næst følgende Søndag 5, hvoraf den ældste var 13 Uger. Følgelig blev og Børnemødrene introducerede bemeldte Søndag og derefter 3 a 4 hver Søndag.

Kun én Stuebryllup forefaldt i denne Tid.

Forresten gik hele Byggeforetagendet under Guds naadige Forsyn lykkelig og vel for sig, og uden mindste Uheld i nogen Maade hastigt fuldført under 24 Sognemænds nøjagtige Foranstaltning under den brave Peder Thomsens Tilsyn, Aarvaagenhed og Flid tidlig og silde tilligemed Kirkeværge Mads Nielsen Skoleholder, der begge bestandig var hjemme den hele Tid og bar Byrden for de andre, som maatte være i Farten i den bedste Næringstid af Aaret.

Og er bemeldte nye Kirkes Indretning, Tildannelse og Beskaffenheden inden og uden til og Ornamenterne, deres Bekostninger og Indvielse kendte saaledes som følgende Blade udviser:

Den nye Kirke er firkantet med tvende Overdele jævnsides, med to saakaldte Vaabhuse, en paa den søndre Side med 2 Døre og et Vindue, og et paa den nordre Side med 2 Døre og et Vindue.

Kirkens Længde er inden Murene 40 Al., og Bredde 25 Al. Højden fra Gulv til Rimmen 6 Al. Hver Overdel er inddelt i 22 Fag. Koret er 6 Al. lang, hvælvet med Bræddebeklædning. Stolestadernes Antal er 112 med ialt Plads til 760 Personer.

I Skriftestolen kan rummes 8 Personer ad Gangen og foran Alteret 16 ved Altergang.

Hovedgangen er i Midten af den søndre Del af Kirken. Og

Næste Halvbind ventes færdig til Udsendelse inden 1. December, hvis det ikke volder Vanskelighed med at skaffe Papir.

Af Indholdet af kommende Bind kan nævnes:

Slutning af Kirkernes Historie med Skolernes Historie, afsluttet saaledes, at den kan indbindes med foregaaende 2 Halvbind. — Badevæsenets Historie. — Stormflodernes Hærgning af Øen. — Strandens Historie (Strandinger — Ravhandel — Redningsvæsen m. m.). — Gamle Vider og Vedtægter. — Fanødragten. — Sæd og Skik. — Fanø i Krigsaarene 1807—14, 1848—50 og 1864. — Baadfarten. — Kystfarten. — Skibsfarten. — Navigationsskolen. — Havnene. — Besejlingsforhold. — Lods-væsenet. — Personalhistorie m. m. m.

Fanøboere og de, der har Slægt og Venner paa Fanø, vil — for de flestes Vedkommende — kunne vente i Bogen at finde fortalt Træk af disses Liv og Virken.

Jeg havde ventet at kunne færdigbehandle Fanøs Historie i 2 Bind a 10 Kr. Dette lader sig ikke gøre. Der vil komme endnu 1 Bind a 10 Kr. Dette Bind vil efter mit Skøn ikke blive det mindst interessante. *Skulde nogen ikke ønske at fortsætte Subskriptionen udover de 2 Bind, bedes dette mig meddelt snarest.* Modtager jeg ikke nogen Afbestilling (hidtil har kun én afbestilt Bogen), tillader jeg mig ogsaa at sende de kommende 2 Halvbind.

Bopælsforandringer bedes altid meddelt mig.

Fortegnelse over de benyttede Kilder samt Navneregister vil findes i sidste Bind.

Under Forudsætning af fornøden Tilslutning vil der blive fremstillet et originalt Bind til Bogen.

Fanø-Søfolk, der har oplevet et eller andet interessant under deres Fart med Sejlskibe, bedes venligst meddele mig Oplysninger derom snarest — mundtligt eller skriftligt — til Optagelse under Søfartens Historie.

N. M. Kromann: Af Slægten Warrers Historie. Pris 1 Kr., 3 Eksp. 2 Kr. 50 Øre, 6 Eksp. 4 Kr. 50 Øre. Forsendes franko fra Udgifveren, naar Beløbet sendes forud i Frimærker eller pr. Girokort. Girokonto 38678.

